

Bosna i Hercegovina
Federacija Bosne i Hercegovine
Kanton Sarajevo
OPĆINA STARI GRAD SARAJEVO

Sarajevo, aprila 2002.godine

www.opcinastarigrad-sarajevo.ba

Na osnovu člana 25. Statuta Općine Stari Grad Sarajevo («Službene novine Kantona Sarajevo» broj: 10/98 i 17/99) Općinsko vijeće Stari Grad Sarajevo, na sjednici održanoj 26.aprila 2002. godine, **donosi**

ODLUKU

o usvajanju dokumenta «Strategija razvoja Općine Stari Grad Sarajevo».

Član 1.

Usvaja se dokument «Strategija razvoja Općine Stari Grad Sarajevo».

Član 2.

Sastavni dio ove Odluke je dokument «Strategija razvoja Općine Stari Grad Sarajevo».

Član 3.

Ova Odluka stupa na snagu danom objavljivanja na oglasnoj ploči Općine, a naknadno će biti objavljena u «Službenim novinama Kantona Sarajevo».

Broj: 02-49-226/03
Sarajevo, 26.aprila,2002.god.

Predsjedavajući
Općinskog vijeća Stari Grad Sarajevo

mr. Ismet Ovčina

U V O D

Cjelokupan svijet i svaka zajednica pojedinačno nalaze se pred promjenama. Da bi se predupredila iznenađenja i ad hok rješenja koristi se strateško planiranje putem kojeg se ograničavaju rizici i maksimalno koriste podobnosti. Strateški planovi predstavljaju načine upravljanja budućnošću, tako što putem ovih planova utvrđujemo gdje se nalazimo, gdje želimo biti i kako ćemo to dostići.

Slikovito kazavši “bez strategije, organizacija (ili zajednica) je kao brod bez kormila, osuđen da besciljno luta, prepušten čudima vjetrova, struja i vanjskih pojava”.

Strateško planiranje je kontinualan i dinamičan proces putem kojeg se identifikuju potencijali i ograničenja, kao i unutrašnje i vanjske snage koje mogu predstavljati prijetnju budućnosti.

Putem ovog planiranja uspostavljaju se prioritete (polazeći od potencijala i ograničenja) i razvijaju akcioni planovi za postizanje određenih rezultata u datom vremenskom roku.

Priprema planova predstavlja priliku za aktivno učešće zajednice u postizanju koncenzusa u pogledu izbora, pripreme i oblikovanja budućnosti.

Osnovni koraci u fundiranju strategije su:

- Temeljna analiza radi razumjevanja komparativnog i konkurentnog položaja, odnosno potencijala i ograničenja.
- Definisane ciljeve i određivanje puteva postizanja odabrane vizije.
- Izrada konkretnih planova djelovanja.
- Praćenje i procjena planiranog, uz stalno dorađivanje.

U procesu pripreme donošenja i sprovođenja strategije naročito je važno učešće svih grupa građana iz oblasti: biznisa, obrazovanja, rada, zdravstveno socijalnih službi, turizma, kulture i sl. Često se mora raditi na razvijanju sposobnosti ljudi za participaciju u ovom procesu.

Lokalnim vlastima strateško planiranje omogućuje sagledavanje budućnosti, generisanje razvojnih projekata i aktiviranje raspoloživih resursa i uključivanje zainteresovanih strana. Planovi omogućuju privlačenje investitora, ekonomski razvoj i razvoj partnerskih odnosa.

U velikim gradovima su shvatili da ekonomska snaga i vitalnost grada zavisi od kvaliteta okoline, pristupačnosti i sigurnosti, kulture, imidža i identiteta grada. U tom cilju traže se mogućnosti da se unaprijede pojedini dijelovi grada kroz lokalnu inicijativu, međunarodne simpozije, međunarodna takmičenja u oblikovanju grada, radionice, tribine, forume i sl.

Održavanje javnih prostora, promocija događaja, kao i saobraćajna pristupačnost obezbjeđuju vitalnost gradskog centra. Planovi bi trebali pomoći da se pojačaju interesi za ulaganje, osiguraju da novi prijedlozi odgovaraju lokalnim inicijativama i pomognu da se uključi što širi krug organizacija, grupa i pojedinaca u njihovu realizaciju.

Gradovi nisu nikad statični "nikad potpuni, nikad mirni" (Kostof). Širom svijeta gradovi u raznim dijelovima prolaze kroz transformaciju, koja ih čini još sličnijim u njihovim prostornim strukturama.

Lokalni identitet postao je visokoprodajni proizvod, a prisutni su zahtjevi i za regionalnim identitetom.

Iskustva BiH, a i Evrope, pokazuju da su jake općine osnov za dobro organizovanu i humanu državu. Zato je veoma važno pronaći sklad na relaciji porodica-mjesna zajednica, općina-grad, kanton-država, odnosno obezbijediti harmonizaciju ovih odnosa. To se uklapa u izreku "razmišljaj globalno, djeluj lokalno".

Danas u svijetu, pored vlada, gradovi i općine razvijaju partnerstvo i formiraju agencije i forume za razvoj. Lokalne vlasti su najefikasnije, najuspješnije i najprihvatljivije u pristupu socijalnim i ekonomskim pitanjima, pa su gradovi postali ekonomske mašine.

Građani trebaju pristupačnu, odgovornu i pouzdanu lokalnu vlast. Granice između javnog i privatnog sektora i nevladinih organizacija postaju manje uočljive, a raste partnerstvo sa različitim grupama.

Polazeći od iznesenih općih principa i postavki Evropske povelje o lokalnoj samoupravi, rukovodstvo Općine Stari Grad se opredjelilo za izradu Strategije razvoja Općine, kroz pet osnovnih pravaca:

- Prostorni razvoj
- Razvoj biznisa
- Razvoj turizma
- Proizvodnja hrane
- Kulturni (Art) centar.

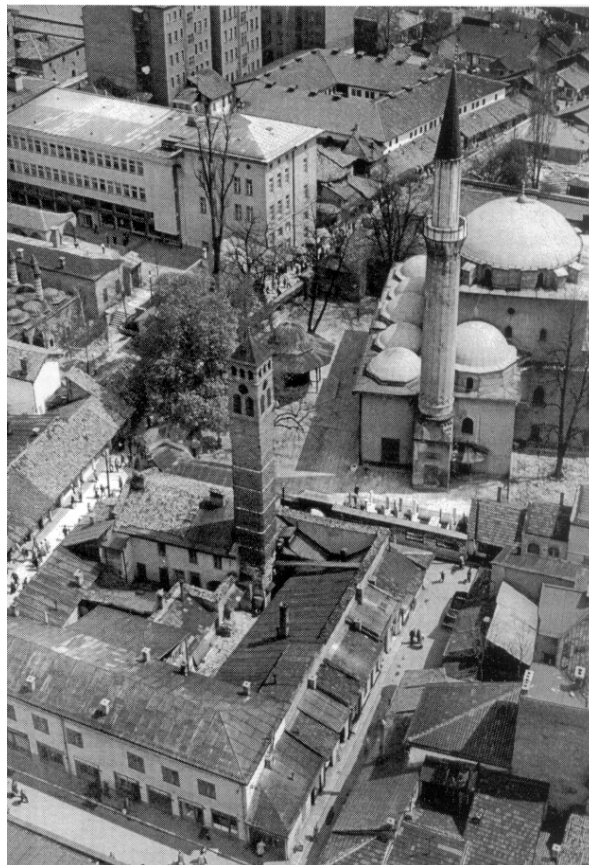
I. ISTORIJSKI PREGLED

1. Osmanski period

Na mjestu gdje rijeka Miljacka između planina ulazi u Sarajevsko polje, postojalo je srednjovjekovno selo Brodac, nazvano tako po mjestu prelaska preko rijeke, gdje je još 1462. godine podignuta zavija sa tekijom.

Nešto malo nizvodnije svoje prve urbane funkcije Sarajevo dobija još prije pada srednjovjekovnog bosanskog kraljevstva i to objektima Isa-bega Isakovića. Centralni objekat je džamija zvana Careva, čija osovina predstavlja okosnicu urbane kompozicije koju sačinjavaju i veliki kameni most u produžetku, karavan Saraj (Kolobara han), uz džamiju hamam, musafirhana, biblioteka, medresa, a u blizini mlinovi, dućani, vodovod i drugi objekti koji skupa formiraju cjelovit gradski centar. Postojeća sela na padinama gradnjom džamija, škola, pekara i česmi dobijaju status mahale.

Neposredno zapadno od objekta svoje zadužbine, Isa-beg Isaković je podigao objekte za administraciju, upravu, vojni garnizon, kao i dvor nosilaca lokalne vlasti - Saraj, a po tom nazivu Sarajevo će kasnije dobiti ime. Saraj u doba Osmanskog perioda je oznaka za sjedište vlade, rezidenciju vladara, palaču, dvor.

Gazi Husrev-begova džamija, medresa i sahat-kula

U urbanogenezu Sarajeva, prve dvije, ujedno veoma značajne etape, vezane su za institucije vakufa. Objektima Isa-begova vakufa uspostavljeni su ishodišni elementi urbane cjeline, a objektima Gazi Husrev-begovog vakufa razvoj Sarajeva doživljava najveći arhitektonski i kulturni uspon.

Čaršija nije bila samo zanatski i trgovinski (privredni) centar. Ona je istodobno bila i kulturno-prosvjetni i duhovni (društveni) centar grada. U sklopu čaršije su bile džamije, crkve, jevrejski hramovi, medrese, biblioteke, mektebi, karavan-saraji i hanovi, imareti, bezistani, hamami, sahat-kule, hanikafi, tekije, što ukazuje i na posebnu kulturnu vrijednost ambijenta čaršije.

U pogledu zadovoljavanja svih funkcija stanovanja, utilitarnosti i oblikovanja, stambena kuća ima visoke vrijednosti. Stanovanje je organizovano u posebnim zonama uz čaršiju, tzv. "mahalama". Ulice i kuće prate morfologiju terena. Gradnja na padinama i poštovanje principa gradnje, prizemlje + sprat, omogućavali su pravo na vidik i orijentaciju otvora prema ulici, panorami grada i bašči, uz dosljedno poštovanje principa da se ne otvaraju prozori prema susjednom dvorištu (avliji)¹.

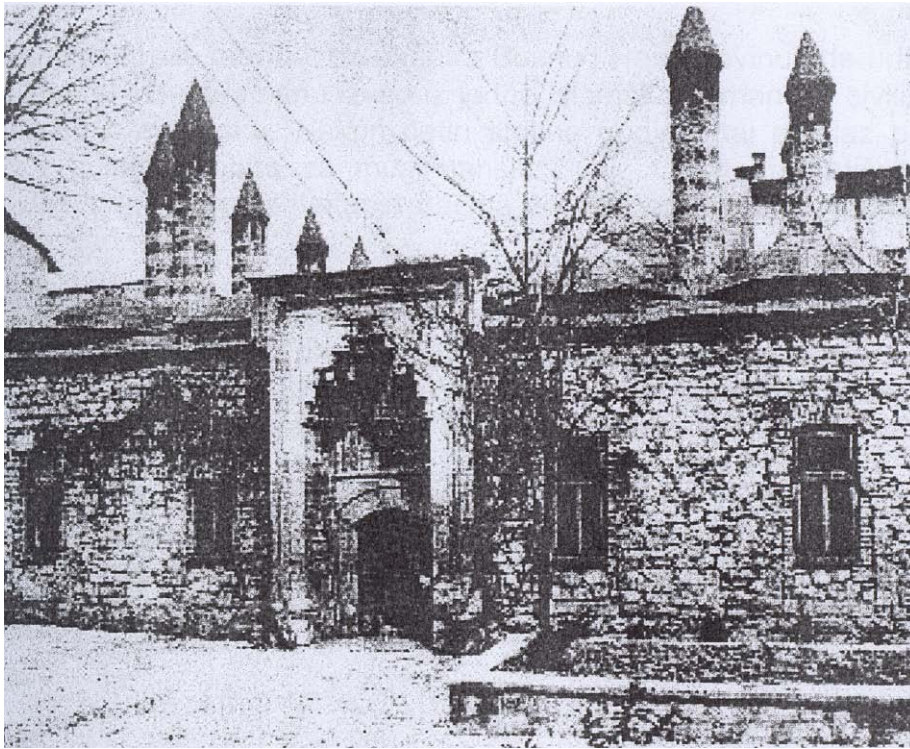

Ambijent sarajevske mahale

Kuće su u nizu, i naizmjenično ih razdvaja dvorište, rjeđe prizemnice. Dvorišta (avlije) su ograđena malim zidom. Ispusti, doksati, strehe, prelamanje ulice, stepeništa, kaskadni nizovi kuća i praćenje nagiba ulica predstavljaju vrlo jasno izražene principe i nepisano pravilo građenja, jer se javljaju kao karakteristike u cijelom arhitektonsko-urbanom nasljeđu osmanskog perioda.

I danas, u većini gradova u Bosni i Hercegovini, pojedini dijelovi po arhitektonskim i urbanističkim karakteristikama, imaju jasno izraženu orijentalnu fizionomiju. Najveći broj sačuvanih arhitektonskih spomenika u ovim gradovima pripada klasičnom osmanskom stilu.

¹ Mehmed Bublin: Gradovi BiH - milenijum razvoja i godien urbicida, Sarajevo Publishing 1999. godine

Gazi Husrev-begova medresa u Sarajevu

Prva visoka škola bila je u Gazi Husrev-begovoj medresi u Sarajevu (1537.). Status visokoobrazovne institucije imao je i Darul-hadis, katedra za hadis (islamsku tradiciju), koja je osnovana 1596. godine

U dosta širokom dijapazonu utilitarne arhitekture, u kojoj se najviše i zapaža prisustvo invencija i domaćih neimara, stoji osnovna značajka da je gradnja u takvim mjerilima i volumenima, koji odgovaraju onome ko koristi te objekte, a to je čovjek. Ovo nas vraća izjavama kao što je Protagorina, koji je rekao: "Čovjek je mjerilo svih stvari". U našem vremenu ponovo počinjemo da shvatamo ovu istinu, koja ostaje i pored svih novih dostignuća i ostvarenja.

Druga značajna vrijednost u izgradnji gradova ovog doba jeste harmonija između prirode i izgrađenih objekata. Prilagođavanje prirodnim uslovima i korištenje vode i zelenila bilo je provođeno dosljedno u svim gradovima. Niko više od orijentalaca nije znao cijeniti prirodni fenomen zelenila, a naročito vode. Voda je dobila i više, superponirano značenje, postala je predmet kulta, postala je sadržaj rajskih vrtova. Striktno odvajanje zona rada (čaršije) i stanovanja (mahala) tek je Atinskom poveljom iz 1934. godine dobilo svoj puni smisao.

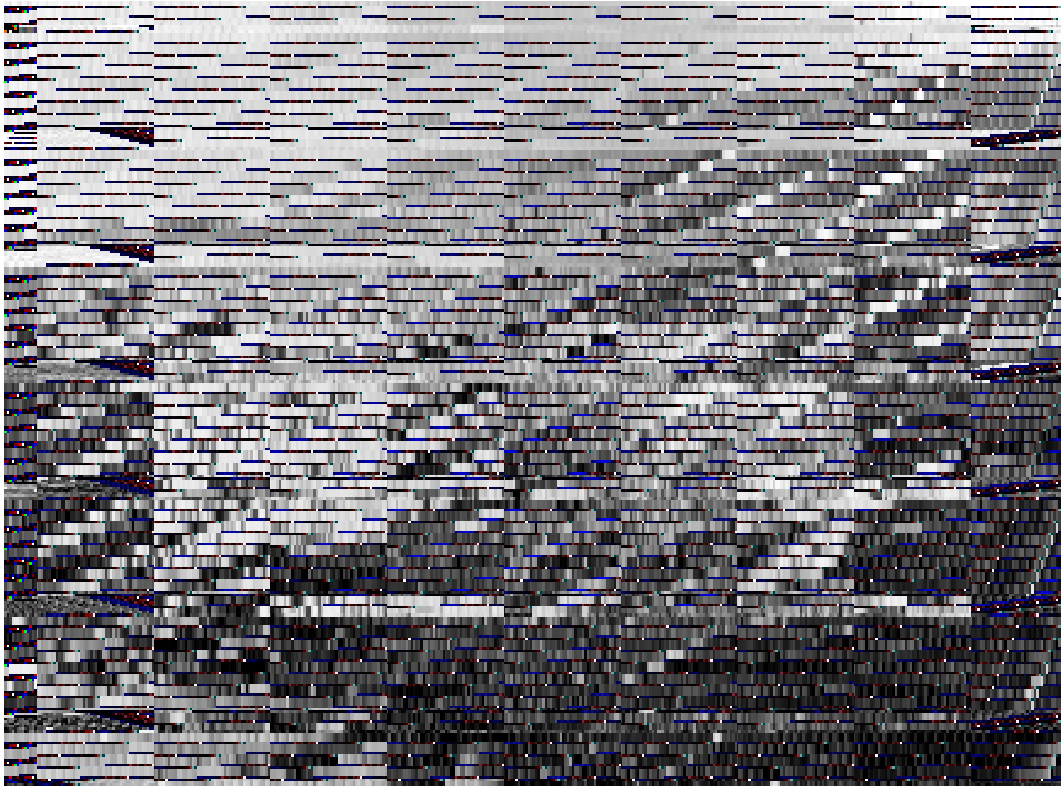
K. Doksijadis kaže: "Kada jednom budemo kadri da pažnju ponovo usredsredimo na čovjeka kao mjerilo zadovoljavanja koje mogu ponuditi ljudska naselja, moći ćemo reći da je cilj ekistike uspostavljanje najbolje moguće ravnoteže između čovjeka i fizičke strukture naselja, čovjeka i društva sa jedne strane, a prirode i naselja, koje je čovjek stvorio, sa druge strane".

2. Austrougarski period

Austrougarska je dobila mandat da okupira Bosnu i Hercegovinu i da upravlja njome. Ovaj čin je Bosnu i Hercegovinu izveo iz jedne islamsko-osmanske civilizacije i uveo u drugu, zapadno-evropsku. Nakon četiri stotine godina, taj prijelaz bio je veoma dramatičan i bolan, osobito za muslimanski živalj. Osim dramatičnih društvenih promjena, došla su i nova shvatanja načina života i građenja, potpuno različita od zatečenih, nasljeđenih.

Dolazak okupacije poklapa se sa istorijskim nastojanjem modernog evropskog grada i modernog urbanizma, koji je nastao nakon burnih promjena na evropskom tlu nakon 1848. godine. Ovo vrijeme karakteriše intenzivna industrijalizacija (tehnoška revolucija), uz odumiranje feudalnog poretka.

Osnovno obilježje urbanizma bio je ortogonalni sistem saobraćajnica, gradnja u blokovima i nizovima, te gradnja sa više etaža, za razliku od ranijeg perioda kada je izgradnja bila prizemna ili prizemlje i sprat. U osmanskome periodu urbana jedinica bila je mahala, a u austro-ugarsko doba urbana jedinica postaje ulica.

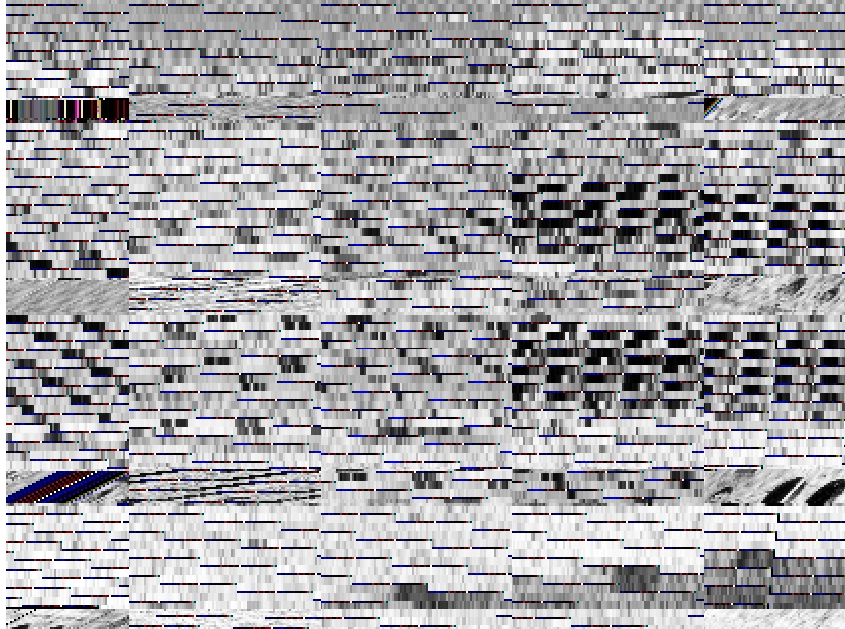

Katedrala u Sarajevu (građena 1884-1889. godine)

Arhitekta Josip Vancaš prvi je dao formaciju “bosanski slog” i njegovo definisanje, vjerujući da postoji specijalni bosanski način građenja².

² Kurto Nedžad: Arhitektura Bosne i Hercegovine - Razvoj bosanskog stila”, Sarajevo 1998. godine

Istraživanja začetna u periodu austro-ugarske uprave na planu teorije arhitekture, koja su potaknuta politikom autonomnog kulturnog razvoja i odnosom prema kulturnoj baštini (pri kraju uprave), dala su pozitivne impulse da se iz tradicije izvedu originalni regionalni umjetnički izrazi, nastali iz sažimanja različitih kultura i civilizacija, odnosno kreativno izraženih asocijacija na višestoljetno graditeljsko nasljeđe Bosne.

Gradska Vijećnica u Sarajevu

Puštanjem u rad termoelektrane u Sarajevu 1895. godine, omogućilo se uvođenje i električnog tramvaja, rasvjete ulica, javnih objekata i stanova, a zatim i pokretanje industrijskih pogona sa električnom energijom. Tako je Sarajevo dobilo električnu energiju prije većeg broja velikih evropskih gradova - prije Londona, Pariza, tri godine prije Ljubljane i dvanaest godina prije Zagreba.

Sarajevo je imalo plin prije Bijele kuće u Vašingtonu. Po nivou urbanizovanosti, tehničkom domenu i kulturnim dostignućima, Bosna i Hercegovina u periodu Austro-Ugarske je dostigla visoke evropske domete.

3. Karakteristike prostornog razvoja u socijalističkom sistemu

3.1. Porast stanovništva

Nagli, prevashodno mehanički, priliv novog stanovništva, Sarajevo nije moglo svojim prirodnim, graditeljskim i drugim aktivnostima prihvatiti bez ozbiljnih posljedica. To je izazvalo brojne teškoće različitog karaktera. Seosko stanovništvo se masovno naseljavalo na području Grada Sarajeva. Ova činjenica dala je pečat Gradu, pa i Općini Stari Grad, djelujući na urbanizaciju gradske sredine, eroziju urbanog života, kulturu življenja i ophođenja i pojavu deformiteta različitog karaktera.

Nesklad između demografskog rasta, ekonomskog, urbanog i komunalnog razvoja Grada i Općine prouzrokovao je veliki broj teškoća u životu i razvoju. One su na različite načine rješavane sa više ili manje uspjeha. Neke teškoće ostale su trajno nerješene. Saglasno ovim podacima i učešće Općine Stari Grad u ukupnom stanovništvu Grada se mjenjalo sa 66,9% u 1948. godini na 9,7% u 2000. godini.

Već iza osamdesetih godina uočen je bio proces bržeg starenja i povećanja starog stanovništva na području Općine Stari Grad. On je rezultat nemogućnosti masovnije izgradnje stanova na ovom području, ali i neprovođenja rekonstrukcije stambenog fonda Starog Grada, tako da je sa ovog područja mlađa populacija selila u nova stambena naselja (uglavnom na područja Novog Sarajeva i Novog Grada).

Ovo ukazuje da se u politici razvoja Općine Stari Grad mora voditi računa o potrebi rekonstrukcije i obnove postojećeg stambenog fonda i o novoj stambenoj izgradnji.

3.2. Bespravna stambena izgradnja

Grad je opasan prstenom bespravno izgrađenih naselja u kojima se živjelo klasičnim ruralnim načinom života. Problemi su narasli do neslućenih razmjera i prenijeli se sa bespravno izgrađenih padinskih i na dolinska, ranije formirana područja gradskog organizma.

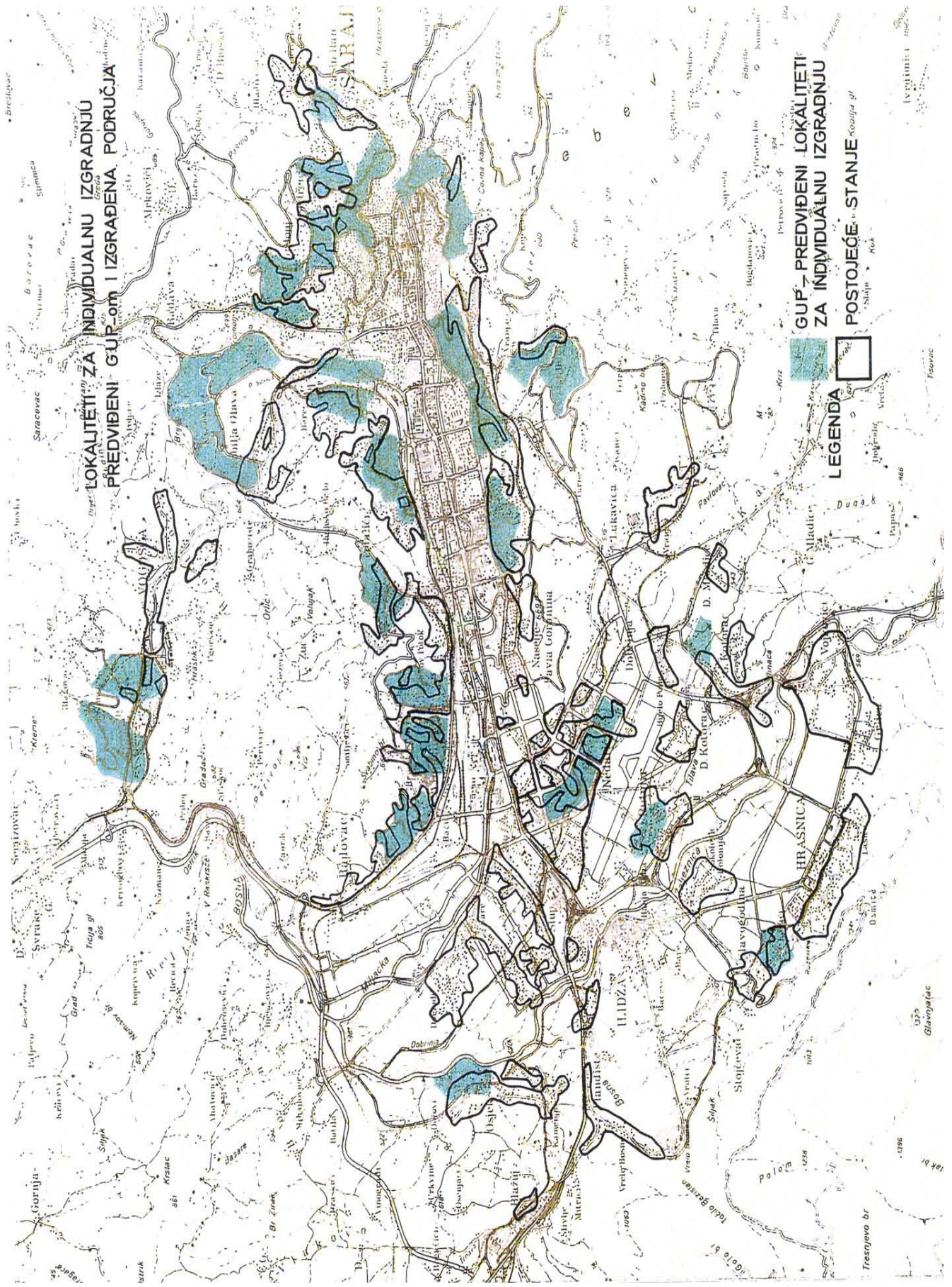
3.3. Organizaciono ustrojstvo grada

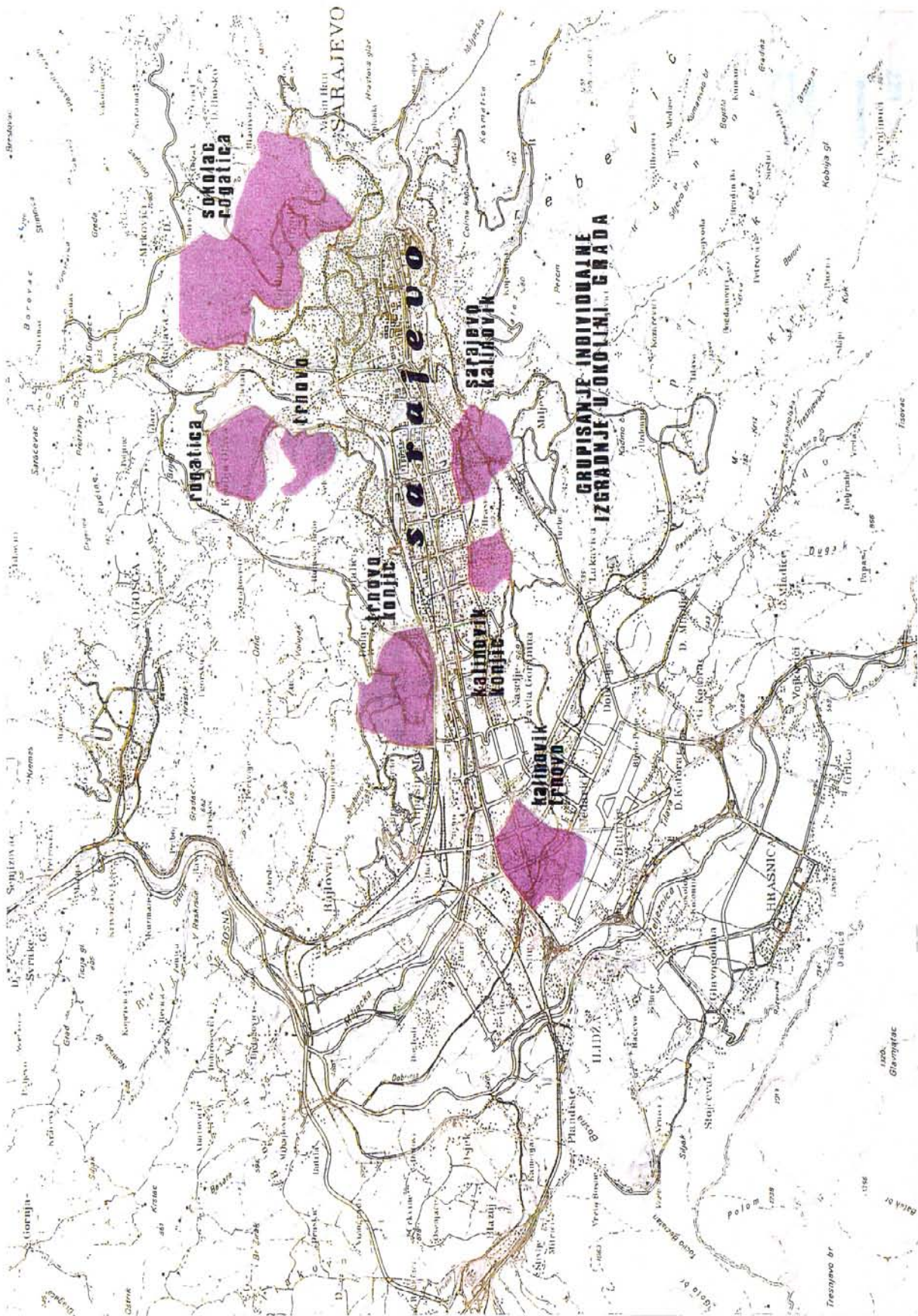
Kao i u prethodnom periodu i nakon integracije novih područja u gradsku zajednicu, u odnosima Grada i općina pojavljuju se brojna otvorena pitanja. Paralelizam i duplicitet u radu, sporo, neefikasno i često nestručno rješavanje, nametalo je potrebu stvaranja modernog, efikasnog mehanizma upravljanja Gradom i njegove adekvatnije teritorijalne organizacije.

Dolaskom novih vlasti 1991. godine, ništa se suštinski nije promijenilo. Protivrječnosti su se samo umnožavale, opća saradnja bila je sve slabija, a koordinacija u razvoju Grada je izumirala. Političke tenzije postale su bitna odrednica ponašanja u Gradu. U takvom organizacionom stanju Grad je dočekao ratnu kataklizmu.

3.4. Reprodukovanje fiksnih fondova Grada

- Krajnje ekstenzivan, neracionalan i nekontrolisan razvoj individualne stambene izgradnje uslovio je uzurpiranje znatnih prostora sa izuzetno malim gustinama naseljenosti
- Neorganizovan i stihijski proces izgradnje na starom gradskom području uslovio je odsustvo osmišljenog procesa rekonstrukcije, kojom bi se poboljšali uslovi života i rada starosjediocima Sarajeva.
- Grad je iz amfiteatralnog, prerastao u linijsko-longitudinalan Grad.

II. OPĆINA STARI GRAD U PLANOVIMA VIŠEG REDA

1. Generalni urbanistički plan

U ovom periodu na području Starog Grada vršena je interpolacija stambenih objekata za kolektivno stanovanje. Interpolacija je vršena tako da su rušeni stari objekti u okviru mahala i na tim lokacijama građeni objekti sa volumenom i arhitekturom koja potpuno odudara od koncepta građenja na padinama. Istovremeno je mijenjana i socijalna i nacionalna struktura stanovništva, sve u cilju "raščišćavanja" sa prošlošću.

1.1. Područje Starog Grada

"Stari Grad" i Čaršija u širem smislu. Stara Sarajevska čaršija i stambene zone na padinama koje je okružuju predstavljaju nerazdvojnu urbanu cjelinu i po jedinstvu prirodnog prostora u kome se nalaze i po reciprocitetu urbanih funkcija koje međusobno neprekidno vrše već pet stotina godina, kao i po ambijentalnim karakteristikama, čije likovne vrijednosti predstavljaju jedinstven urbanistički fenomen.

Asanacije, rekonstrukcije, restauracije i konzervacije, kao i nova izgradnja koja bude sprovedena na ovom području, bilo u svrhu prilagođavanja starih materijalnih okvira prošlog za potrebe savremenog života, bilo u svrhu izgradnje potpuno novih objekata, moraju se vršiti po istim principima po kojima je ova urbanistička aglomeracija i nastajala. Samo tim putem će biti moguće, s jedne strane, permanentno obnavljati urbano tkivo ovog ansambla da bi uspješno moglo vršiti svoje funkcije, a s druge strane, vršiti usklađivanje stare sa novom izgradnjom, kako bi se time u svakom momentu čuvala harmonija njegove urbane kompozicije.

Pod terminom rekonstrukcije u gornjem smislu i sa gornjim ciljem treba da se razumiju, primjene i sprovedu slijedeći zahvati:

- Sačuvati sve ono što je bilo pojedinačno, ili u ansamblu, istorijski, arhitektonski i konstruktivno vrijedno.
- Sukcesivno rušiti sve što je tehnički slabo, dotrajalo, a istorijski i arhitektonski je nevrijedno.
- Sukcesivno rušiti i ono što ima izuzetnu (turističku) ambijentsku vrijednost, a sa tehničkog i higijenskog je stanovišta neodrživo, pa to isto ponovo graditi držeći se mjerila i likovnih koncepcija stare Čaršije iz perioda njenog procvata. Ovo se konkretno odnosi na čitave nizove dućana koji predstavljaju jednu od glavnih atrakcija Čaršije.
- Na slobodnom prostoru i na prostorima koje se dobiju rušenjem tehnički dotrajalih, istorijskih, arhitektonskih i turističkih nevrijednih objekata mogu se sasvim savremeno da kreiraju arhitektonski objekti, vodeći pri tome računa o spomeniku u čijem se susjedstvu gradi i o ambijentu u kome se gradi. Ne zaboravljati nikad osnovni zadatak da od Čaršije i njenih padina treba stvoriti urbanistički ansambl koji će istovremeno biti, u pogledu zadovoljenja savremenih potreba grada, dobar i funkcionalan njegov dio, a u pogledu turizma veoma uspjele i atraktivno urbanističko ostvarenje.

2. Program prostornog uređenja i izgradnje³

U procesu urbanističkog planiranja možda je najsloženiji, a svakako je najosjetljiviji faktor - utvrđivanje uslova izgradnje u starim dijelovima grada, odnosno rekonstrukcije. Iako prisutan u većini naših gradova, a posebno u Sarajevu, ovaj problem je dugi niz godina sistematski zaobilazan, a stari dijelovi grada, zatvoreni u svoje granice i opkoljeni novim naseljima, bili su prepušteni sami sebi i osuđeni na lagano odumiranje i propadanje pod neumitnim utjecajem vremena i pod udarcima nedovoljno prostudiranih rješenja, koja su se proturala pod imenom rekonstrukcije.

Međutim, i pored najuopćenijih zaključaka, koliko god oni i ne bili pogodni za praktičnu upotrebu, može se konstatovati da je ono što je do danas činjeno pod maskom rekonstrukcije u starom dijelu Grada u najmanju ruku nedopustivo.

Za ova područja se postavlja pitanje:

- Kako i u kojoj mjeri, uporedo sa proširenjem Grada i izgradnjom na novim područjima, vršiti rekonstrukciju starog dijela, osposobljavajući ga za savremene potrebe rada i života?
- U kojoj mjeri i na kojim područjima vršiti zahvate?
- Na koji način se može realizovati dugoročni plan stambene izgradnje u starom dijelu grada, etapno, vodeći pri tom računa o ekonomičnosti, te o specifičnosti ambijenta, njegovim posebnim estetskim, oblikovnim, kompozicionim, funkcionalnim i prirodnim karakteristikama, uz obezbjeđenje što savremenije organizacije i tehnologije izvođenja radova, uz što intenzivnije korišćenje zemljišta.
- Kako obezbijediti ekonomsku efikasnost izgradnje i rekonstrukcije na starom području, s obzirom na neophodnu zamjenu postojećeg stambenog fonda i niz teškoća koje su diktirane specifičnim uslovima.

Kao jedno od osnovnih pitanja koje bi se moglo postaviti u odnosu na osnovne koncepcije ovog dijela studije, bilo bi pitanje opravdanosti podjele Grada na "stari" i "novi", kako je to ovdje izvršeno, s tim što i sam Generalni plan tretira grad kao jedinstven prostor.

Ne obradivši suštinsku problematiku starog Sarajeva, ostavljajući ga kao cjelinu koja će biti naknadno obrađivana, tretirajući je djelimično i kao izrazito kulturno-istorijsko područje, sa urbanističko-arhitektonskim vrijednostima, sa značajnim umjetničkim vrijednostima, Generalni plan je prenebregao izvanredno veliki značaj starog Sarajeva u općoj koncepciji i razvitku Sarajeva.

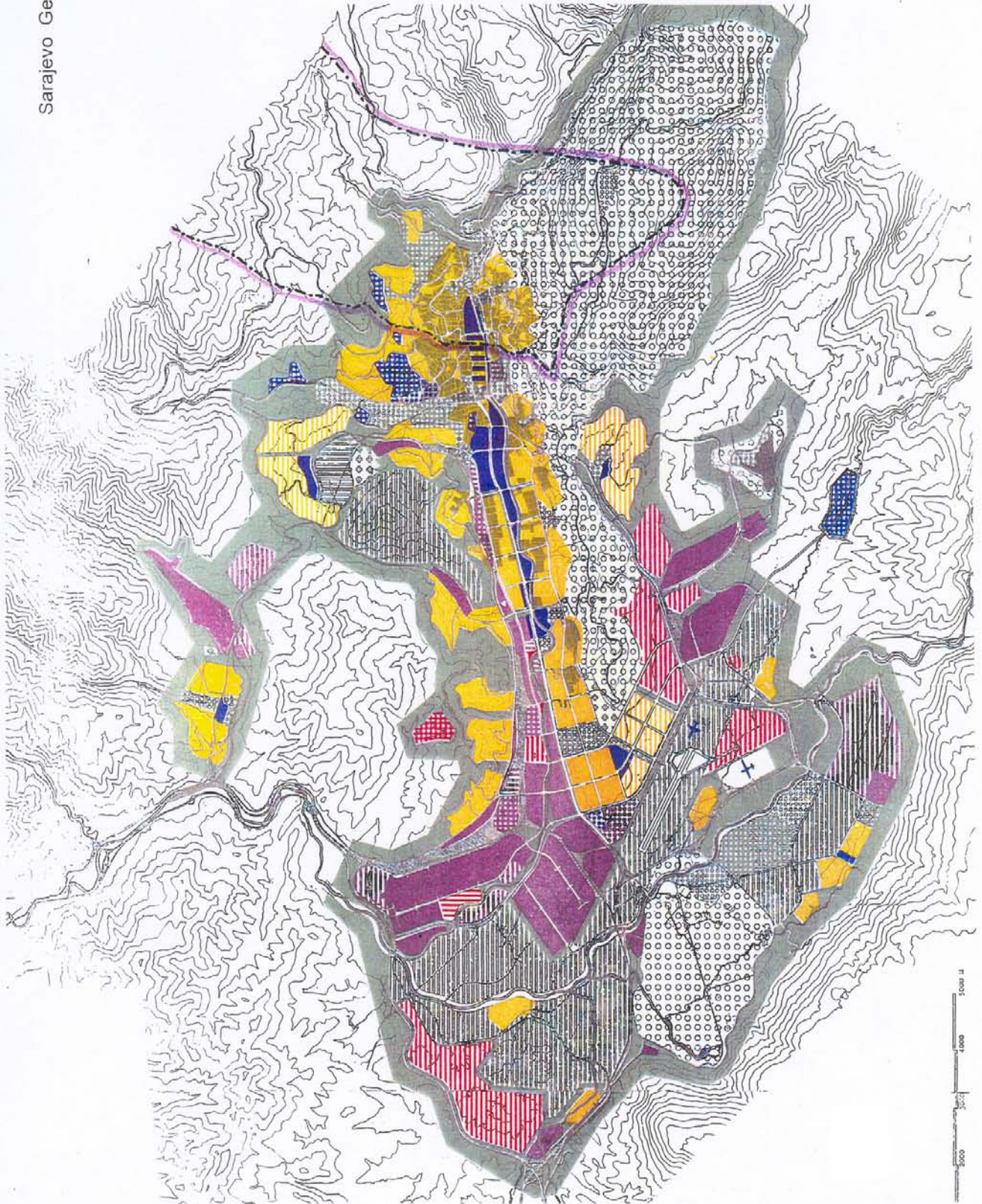
Staro Sarajevo, savijeno oko Miljacke od izlaska iz njenog kanjona kao zaokružena cjelina može se ograničiti prema zapadu potokom Koševo, jugoistočno padinama Crnog Vrh od Sušice potoka i ovim do Miljacke, te preko Miljacke pravcem Sušice potoka uz padine Trebevića (Vraca), obuhvatajući Jevrejsko groblje. Zapadni dio grada, koji je izgrađivan u periodu između dva posljednja rata, nije predstavljao zaokruženu cjelinu sa starim Sarajevom, a nije dobio ni sam za sebe afirmisan profil vrijedan posebne pažnje.

³ "Program izgradnje i prostornog razvoja Grada Sarajeva za period 1971.-1985. godine", Skupština Grada Sarajeva i Stambeno preduzeće Sarajevo.

Sarajevo Generalni urbanistički

Namjena površina

- zoo - stacionarna
- stanovništvo
- rezervni
- zoo - ruda
- industrija
- rezervni industrije
- abandona
- poljoprivreda
- zoo odmor i rekreacije
- gradsko zelene
- kultura i sport
- vaugradska rekreacija
- zastitne zelene
- biotička bašta
- površine specijalne namjene
- gradski centri
- univerzitet
- bolnice
- akademije
- svjetsko vaugradskostvo
- groblja
- većerija
- uređaj za otpadno otpaditi voda
- servise gradsko zelene
- gradsko amfiteatre
- replica
- rezervne površine
- suokračaj
- putevi
- postrojenja javnog saobraćaja
- zelenište pruge i postrojenja
- agradura

Staro Sarajevo, kao cjelina, formiralo se kroz tri karakteristična perioda vladavine Turske, Austro-Ugarske, i djelimično stare Jugoslavije, od kojih osnovne karakteristike daju prva dva perioda, dok treći period ostavlja samo djelimične tragove na pojedinim objektima ili otvorenim prostorima, pa kao takav ovaj period se ne može smatrati značajnim za formiranje specifičnih vrijednosti starog Sarajeva.

Možemo, bez posebnih analiza i dokaza, a na temelju utvrđene i općepriznate afirmacije već kroz vijekove, u literaturi - od najstarijih putopisaca do savremenih autora, raznih vrsta napisa i monografija, konstatovati da staro Sarajevo ima vrijednost najpoznatijih gradova, ne samo u Evropi, već i u svijetu.

Današnje zahvate u odnosu na staro Sarajevo karakteriše nekontrolisana eksploatacija "slobodnog" prostora i nekontrolisano rušenje "dotrajalih" objekata bez čvršće analize i procjene vrijednosti jednog ili drugog i uništavanje vrednota koje se ničim ne mogu nadoknaditi.

U stambenim zonama starog grada traje konstantan pritisak za daljnjom eksploatacijom "slobodnog" terena, a naročito za građenjem usitnjenog stambenog fonda, što upropaštava u prvom redu staro Sarajevo, ali je istovremeno problem čitavog Grada. Pitanje daljnje izgradnje padina starog Sarajeva, te eventualno rekonstrukcije, danas je više nego aktuelno.

Sumirajući stanje i vrednujući odnos između priznatih zatečenih vrijednosti i svega što se dobilo iz dosadašnjih spontanih i neodmjerenih zahvata u ovom području, može se utvrditi da je to što je novoizgrađeno, na takvom nivou, naročito u stambenim zonama, da ne predstavlja, samo po sebi, nikakvu vrijednost ni prilog rješavanju problema urbanog stanovanja. Potrebno je hitno i neodložno zaustaviti upropaštavanje starog Sarajeva.

Ne bi se trebalo zabrinjavati pred dilemom: ili početi iznova kako treba, ili pustiti da sve teče kao i dosad. Početi iznova, s potrebnim predahom, to je jedino rješenje - zato su danas stvoreni uslovi i treba pristupiti serioznom radu.

Staro Sarajevo uokviruju horizonti Trebevića na jugu i Crepoljskog na sjeveru, sa kanjonom Miljacke na istoku i obalama koje prelaze u sarajevske ravnice otvorene prema zapadu. Ogromni amfiteatar ovog ansambla, reljefne školjke, obogaćen je detaljima hridina, prosjeka, voda, šuma, manjih amfiteatralnih ansambla, izvanrednih buketa gajeva, koji u toj cjelini na svakom koraku otkrivaju uvijek nove vrijednosti. Ove prirodne vrijednosti starog Sarajeva izvanredno su korišćene i očuvane i ta bitna karakteristika se mora i dalje sačuvati, jer bez nje bi Sarajevo izgubilo dobar dio svoje individualnosti. Miljacka, iako mala rijeka, zavređuje nepodjeljenu pažnju. Ispravnim vrednovanjem i ustanovljavanjem ostalih vrijednosti, dobiće se odgovor na pitanje da li i kako treba ići na zahvate rekonstrukcije.

Ova urbana koncepcija Sarajeva kao jednog od najvećih gradova na Balkanu u Turskom carstvu je specifična vrijednost koja pripada čitavoj našoj zemlji. Struktuiranje prostornog koncepta Grada na: rad, trgovinu, stanovanje, kulturu, obrazovanje, religiju, fortifikacije, rekreaciju itd. je karakteristika koja se ne smije izgubiti. U savremenom životu i nauka i praksa su nepobitno utvrdile da upravo takve vrednote danas dobivaju poseban značaj.

Nesumjivo da i u slučaju kompleksnog tretmana starog Sarajeva, konzervacija ne bi dala trajne vrijednosti, a koncepcija revitalizacije nasljeđa sigurno vodi cilju, ukoliko poštuje osnovne vrijednosti autohtonog.

Koliku vrijednost može dati staro Sarajevo, današnjem i budućem Sarajevu, mi danas ne možemo u potpunosti sagledati, ali možemo naslutiti i zapaziti na sličnim primjerima već mnogih naših starih gradova, kao i starih gradova širom svijeta - koji su upravo ono što im ime govori i svijet ih pozna po starom, a ne po novoizgrađenom.

Vrednote nasljeđa sve više postaju kapital i pravo čovječanstva, a ne samo neposrednog posjednika, pa se Sarajevo, sa značajnim vrijednostima, nalazi u krugu pažnje i šireg interesa.

Pravilan pristup rješavanju ove problematike je u sinhronizaciji čuvanja kulturno-istorijskog nasljeđa i prirodnih ljepota i eksploatacije ovih vrijednosti koje su više afirmisane i stručnije prezentirane ako su uključene u savremeni život. Samo tako bi se postiglo da sve konfliktne situacije i sukobi interesa - saobraćajnih, tržišnih, materijalnih - budu ne samo snošljivi, već i poželjni. Samo tako moguće je da se odvija "visoka kompleksna gradska aktivnost izražena u koncepciji značajnih funkcija apliciranih na određenoj površini radi povezivanja građenja u prostoru zajedničkih interesa".

Rješenje bitnog problema stambene izgradnje u starom Sarajevu treba tražiti, u provom redu, u izgradnji objekata visokog standarda, na kvalitetnim kompleksima. U izgradnji padina starog Sarajeva svakako je najbitniji odnos otvorenih zelenih površina u odnosu na izgrađene, koji mora biti dominantan u korist zelenila. "Bašta - grad" je tip stambenih ansambala na padinama, kuća u bašti.

Razrađujući ove generalne pretpostavke samo u općem programskom smislu, može se uzeti za polaznu osnovu u razradi problematike poslovnog dijela Grada slijedeće:

- Poslovni prostor visoke vrijednosti trebalo bi osloboditi neefikasne namjene (skadišta, nesavremeno stanovanje i slično) i koristiti u efikasne svrhe.
- U blokovima koji za to daju mogućnost (npr. između ulica Titova, Ferhadija, Branilaca grada, Obala Kulina bana i transverzala koje ih presjecaju, te niz drugih, ostvariti velike poslovne, trgovačke prostore, koristeći unutarnja dvorišta (uključujući podrumne i mezanine).
- Pristupiti realizaciji otvorenih prostora, tržnica, trgova, parkirališta i parkova, namjenski definisanih i efikasno eksplloatisanih.

3. Prostorni plan i Urbanistički plan⁴

Istorijsko graditeljsko jezgro predstavlja rezultat složenog razvitka Grada kroz istorijska razdoblja. To je područje jedinstveno po kulturno-istorijskom značaju, ali nije homogeno po funkcijama i sistemu izgradnje, te predstavlja heterogen kulturno-istorijski presjek iz turskog i austro-ugarskog perioda.

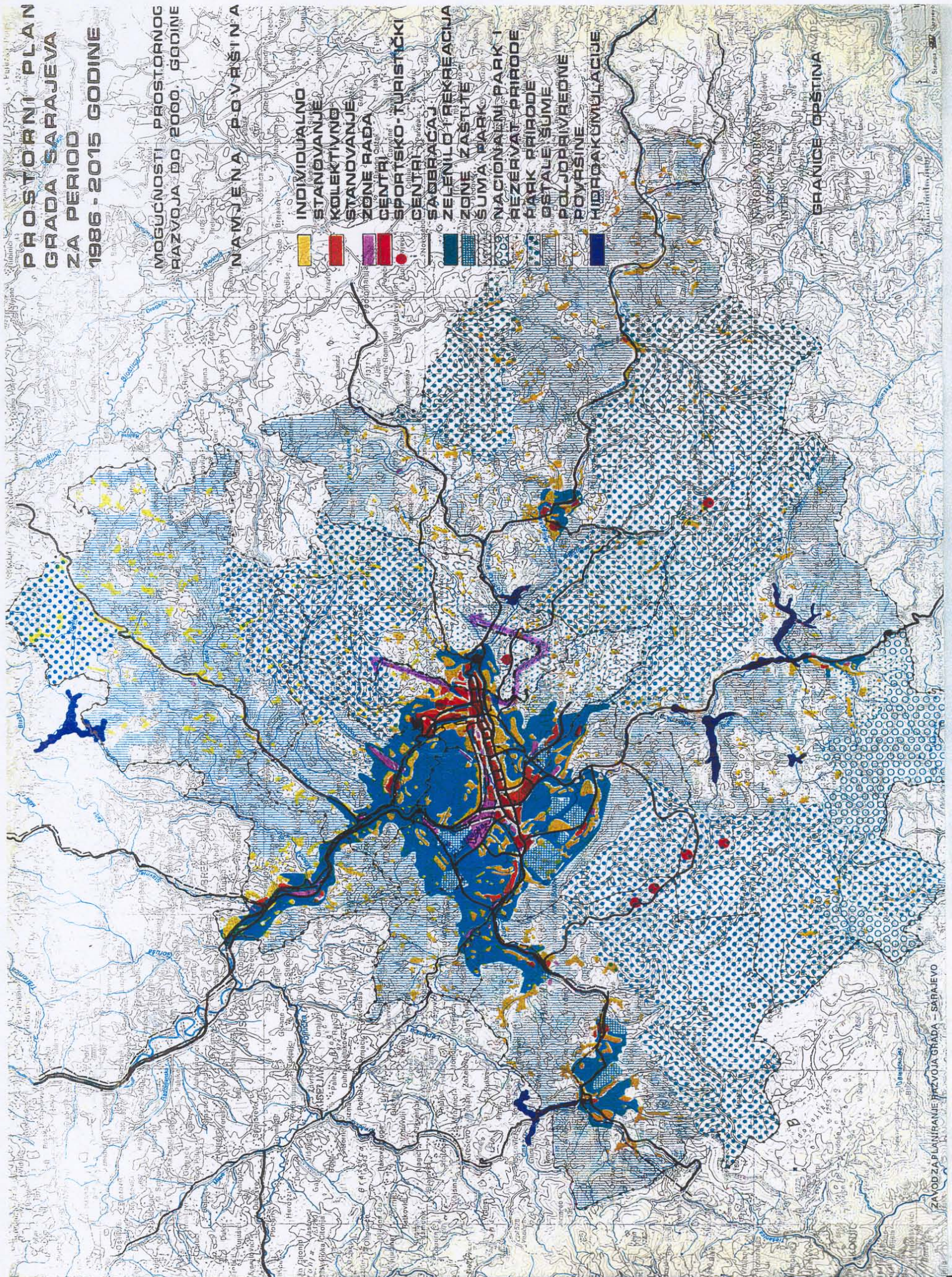
⁴ Dugoročni društveni plan Grada Sarajeva za period 1986.-2000./2015. godine, Zavod za planiranje razvoja Grada Sarajeva;
Urbanistički plan Grada Sarajeva 1986.-2015. godine

**PROSTORNI PLAN
GRADA SARAJEVA
ZA PERIOD
1986 - 2015 GODINE**

MOGUĆNOSTI PROSTORNOG
RAZVOJA DO 2000. GODINE

NAMJENA POVRŠINA

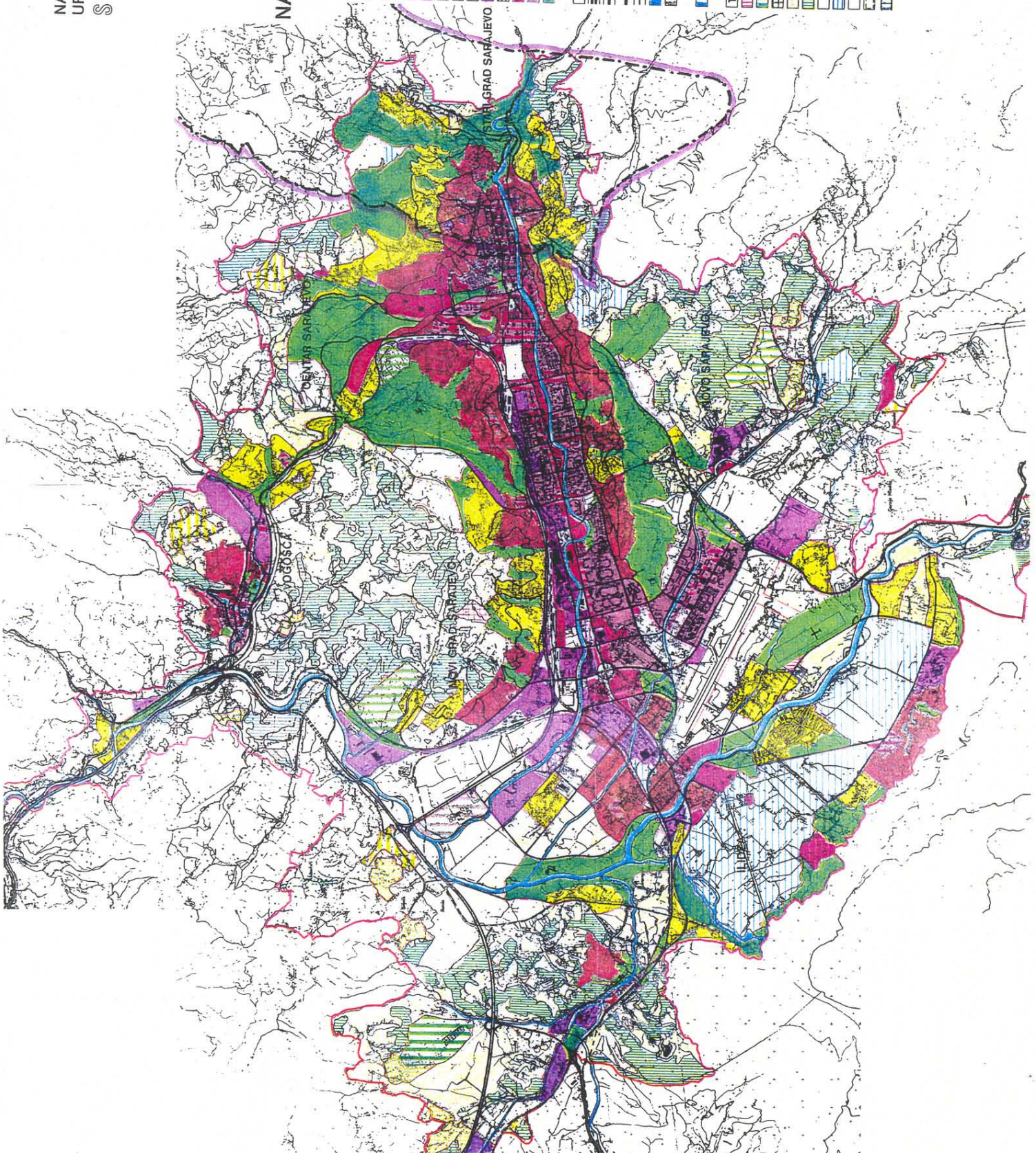
- INDIVIDUALNO STANOVANJE
- KOLEKTIVNO STANOVANJE
- STANOVANJE U ZONE RADA
- CENTRI
- SPORTSKO-TURISTIČKI CENTRI
- SABIRACAJ
- ZELENILU REKREACIJA
- ZONE ZAŠTITE SUMA PARK
- NACIONALNI PARK I REZERVAT PRIRODE
- PARK PRIRODE
- OSTALE SUME
- POLJOPRIVREDNE POVRŠINE
- HIDROAKUMULACIJE

GRANICE OPŠTINA

NAMJENA POVRŠINA

- GRANICA URBANOG PODRUČJA
- GRANICA GRAĐEVINSKOG ZEMLJIŠTA
- GRANICA UŽEG URBANOG PODRUČJA
- KOLEKTIVNO STANOVANJE
- MJESOVITO STANOVANJE
- INDIVIDUALNO STANOVANJE
- INDIVIDUALNO RURBANO STANOVANJE
- KUĆE ZA ODMOR
- ZONE RADA
- MALA PRIVREDA
- POSLOVNE ZONE
- POSLOVNO-STAMBENE ZONE
- ZONE URBANOG ZELENILA I
- REKREACIJE
- SAOBRAĆAJNO-RADNE ZONE
- AUTOPUT
- PRIMARNE SAOBRAĆAJNICE
- SEKUNDARNE SAOBRAĆAJNICE
- KORIDOR ŽELJEZNIČKE PRUGE
- VODNE POVRŠINE
- POSTROJENJE ZA PRERADU
- OTPADNIH VODA
- POSTROJENJE ZA KONTROLU
- PITKE VODE
- ENERGETSKA POSTROJENJA
- PIJACE
- GROBLJA
- DEPONIJA
- POLJOPRIVREDNO ZEMLJIŠTE
- SUME I ŠUMSKA ZEMLJIŠTA
- POVRŠINE POSEBNE NAMJENE
- IZVORIŠTA VODA
- ZAŠTIĆENA PODRUČJA
- REZERVISANE POVRŠINE
- POVRŠINA ISKORISTAVANJA
- MINERALNIH SIROVINA

Osnovne karakteristike izgradnje iz turskog perioda ostale su sve do danas. To je, prije svega, diferencijacija funkcija: stambena izgradnja na padini (mahale) i centralni sadržaji, trgovina, zanatstvo, ugostiteljstvo u ravnici (Baš-čaršije), te struktura izgradnje, orijentalne arhitekture i urbanizma, prilagođena uslovima sarajevskog amfiteatra.

Analizom je utvrđeno da je područje mahala, i pored toga što predstavlja jedan od identiteta Grada, u stanju propadanja, kako fizičkih struktura, tako i u socijalnom smislu.

Na osnovu podataka o stanovnicima može se zaključiti da je starosna struktura stanovnika različita od drugih dijelova Grada.

Na osnovu istraživanja izvršenih u gradskom jezgru došlo se do zaključka da je potrebna urbana, funkcionalna i socijalna transformacija istorijskog gradskog jezgra u skladu sa ukupnim razvojnim pretpostavkama Grada (poboljšanje uslova života, stvaranje mogućnosti za poboljšanje starosne strukture stanovnika, dislociranje neadekvatnih sadržaja iz centralne zone, aktiviranje unutarblokovskih prostora sa prizemljima i podrumima itd.). U centralnoj zoni treba obezbijediti transverzalne pješačke tokove i izvršiti obnovu i čuvanje kulturno-istorijske baštine i graditeljskog nasljeđa, kao jednog od osnovnih zadataka ukupne strategije razvoja Grada.

Grad je veoma oskudan sa raspoloživim prostorom, pa se iz ove konstatacije moraju izvući krupne konsekvence o potrebi korištenja preostalih površina, na kojima se moraju postizati maksimalni ukupni efekti. Takođe, rekonstrukcija, revitalizacija i sanacija postojećih izgrađenih površina Grada ima izuzetan značaj.

Razvoj Grada u pravcu sjever-jug

Grad je u svom poslijeratnom razvoju od anfiteatralnog, poprimio linijski - longitudinalan oblik. Veoma detaljna istraživanja vršena za prostorne i urbanističke planove, kao i formirani sadržaji dosadašnjim prostornim razvojem, su neminovno nametnuli potrebu valorizacije ovog razvojnog pravca. Uslovljeni potrebama života i rada, na ovom pravcu su se pojavili rudimentarni oblici budućih razvojnih nukleusa - gradskih centara, koji su se kontinuirano nizali u pravcu razvojne osovine Grada (Novo Sarajevo-Čengić Vila-Otoka-Alipašino polje-Nedžarići). U ovom periodu Ilidža, kao satelitsko naselje doživljavala je samo fragmentarni razvoj.

Shodno ovakvom stanju i potencijalnim mogućnostima razvoja, područje Stup-Ilidža nametnulo se kao prostor koji zahtjeva izuzetan tretman značajnim funkcijama u budućnosti, koji bi mogao odigrati važnu ulogu u stvaranju razuđenih polifunkcionalnih urbanih struktura.

Međutim, kada se Grad u svom hodu prema zapadu oslobodio snažnog zagrljaja planinskih masiva i kada su objektivno stvoreni uslovi da se u Sarajevskom polju formiraju savremene urbane strukture i optimalno usklade brojne gradske funkcije, aerodrom, kao veoma krupna fizička prepreka, objektivno onemogućuje postavke u prostornoj organizaciji Grada.

4. Program razvoja gradskog jezgra Sarajeva

Postojeći kapacitet Centralne zone za saobraćaj u mirovanju je oko 4.900 parking mjesta. Potrebe stanovnika koji tu stanuju, su oko 5000 parking mjesta, dok su potrebe ostalih koji dolaze u područje gradskog jezgra oko 8.500 parking mjesta.

Ekonomski profil

Jezgro je, nesporno, generator ekonomskog razvoja Grada i Kantona Sarajevo, sa snažnim i brojnim povratnim spregama sa Federacijom i Bosnom i Hercegovinom. Na svega 1,6% teritorije Grada ili 0,1% teritorije Kantona živi 8,4% stanovništva Grada, odnosno 3,6% stanovnika Kantona. Na ovom prostoru koncentrisano je oko 40% zaposlenih Grada i Kantona, koji stvaraju preko 40% njihove dobiti. Prema tome, Jezgro je prostor visoke koncentracije stanovništva, ekonomskih potencijala i kulturno-historijskog nasljeđa izuzetne vrijednosti.

Vizije

Osnovna karakteristika razvojne vizije jezgra bila bi orijentacija na novi kvalitet privređivanja, prepoznatljivog u razvoju moderne urbo-ekonomije, standarda življenja, kvaliteta prostornih funkcija, stepena prostorne profilacije, prostorne integracije u sistemu Grada, Kantona, Federacije i Bosne i Hercegovine.

Jezgro bi bilo centar "modernog" biznisa sa natprosječnim ekonomskim efektima u odnosu na Grad, Kanton, Federaciju i BiH. Oni bi se iskazali u povećanju efekata privređivanja po m² za blizu osamdeset puta u odnosu na sadašnje stanje. Ovim ciljem eliminirali bi se postojeći brojni sadržaji, koji ne bi mogli izdržati konkurenciju na tržištu.

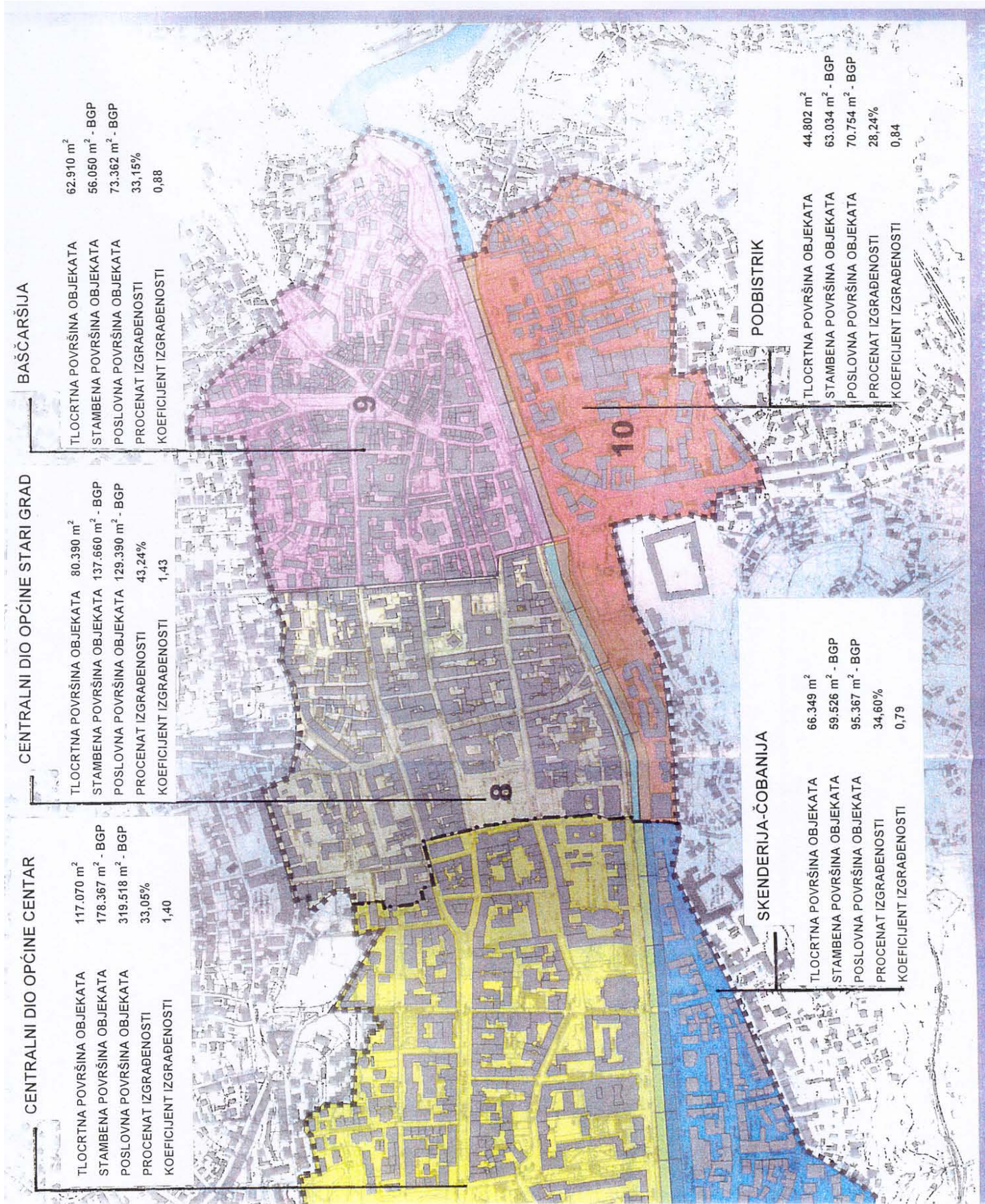
Sadašnje vodeće privredne djelatnosti jezgra - trgovina, ugostiteljstvo, finansijske, tehničke, bankarske i druge usluge, zanatstvo i industrija bi morale doživjeti radikalnu transformaciju unutrašnje strukture, skladno zahtjevima tržišta u pravcu dostizanja "ekskluziviteta".

Ulogu lidera u obnavljanju ekonomske osnove jezgra i dinamiziranja razvoja trebale bi imati informatičke tehnologije, telekomunikacije, konsultantske, finansijske, konsalting, bankarske, zdravstvene, obrazovne, naučno-istraživačke institucije.

Generator razvoja ovih djelatnosti sa izraženom sposobnošću dinamiziranja akceleriranja ukupnog razvoja Jezgre, Grada, Kantona, Federacije i BiH su kadrovi, odnosno znanje (vlastito i/ili transferirano).

Brojni poslovni prostori će biti angažirani za banke, konsalting, projektantske kuće, strana predstavništva, specijalističke ugostiteljske sadržaje, kulturne sadržaje.

Na karti je dat grafički prilog iz Programa razvoja gradskog jezgra Sarajeva: Osnovni urbani pokazatelji po općinama.

Program razvoja gradskog jezgra Sarajeva
 Osnovni urbani pokazatelji u Općini Stari Grad

III. OKOLNOSTI POD KOJIMA JE RAĐENA DOKUMENTACIJA I POKRIVENOST OPĆINSKOG PODRUČJA PROSTORNO-PLANSKOM DOKUMENTACIJOM

Agresijom na Bosnu i Hercegovinu i Grad Sarajevo izvršena je ogromna destrukcija fizičkih struktura, a stanovništvo je raseljeno, protjerano i ubijano. Država, kao i Grad Sarajevo, nalaze se u tranziciji, a cjelokupan Svijet se nalazi pred:

- globalizacijom
- regionalizacijom
- demetropolizacijom
- tržišnim odnosima i efikasnošću
- novim tehnologijama
- jačanju lokalne samouprave i većoj ulozi pojedinaca.

Dinamika promjena i veliki broj oblasti koje se tretiraju u okviru razvoja Grada zahtjevaju istraživanja koja zahtjevaju i međunarodnu kooperaciju.

Na žalost, u Sarajevu još od 1986. godine nisu vršena ozbiljnija istraživanja koja se odnose na razvoj Grada, niti su rađeni adekvatni razvojni planovi.

Donošenje odluka se zasniva na parcijalnim pristupima⁵ i ekspertnim mišljenjima, umjesto da se planiranje zasniva na cjelini u svojoj raznolikosti i kompleksnosti.

U procedurama koje se primjenjuju kod pripreme i donošenja planova ne uključuju se na adekvatan način građani (oni za koje se planovi i rade), a mnogi ljudi, uključujući i češkog filozofa Karla Kosika, tvrde da je mogućnost uticaja na prostorno uređenje i mjesto življenja čovjekova elementarna životna potreba.

Zavod za planiranje razvoja Kantona ima monopolski položaj u pogledu izrade prostorno-planske dokumentacije, tako da izostaje konkurencija ideja, a usljed brojnih operativnih poslova, Zavod ne obavlja osnovnu funkciju koja se odnosi na pripremu strateških razvojnih planova, odnosno definisanja razvojnih vizija.

Dejtonskim sporazumom Općina Stari Grad smanjena je površinski sa 124 km² na 51,4 km² ili za 58,5%.

Urbanističkim planom Grada "pokriveno" je samo 11,7 km² Općine Stari Grad ili 22,7% od površine Općine.

Cjelokupno područje Općine ima prirodne ili istorijske vrijednosti. Na području Općine Stari Grad koncentrisano je najviše najvrednijih istorijskih spomenika. Međutim, dosadašnji planovi, od GUP-a do Urbanističkog plana, nisu odredili istorijska područja koja bi trebalo posebno planski tretirati.

Iako preko 50 godina postoji Zavod za zaštitu istorijskog i prirodnog nasljeđa, još nije izvršena kategorizacija svih istorijskih spomenika, ambijentalnih cjelina i prirodnih vrijednosti, niti je utvrđen način njihovog tretiranja u planovima.

⁵ Čak je "izmišljen" i amandmanski pristup u izmjenama Urbanističkog plana, tako da se potpuno subjektivno mijenja osnovni dugoročni plan razvoja Grada.

Na osnovu provedene analize može se konstatovati da u svim strateškim planovima do sada rađenim u Gradu nije na odgovarajući način tretirano područje Starog Grada, koji u cjelini bi trebalo biti zaštićeno (sa različitim nivoima zaštite po pojedinim područjima).

Na području Općine Stari Grad najskuplji i najoskudniji resurs jeste prostor. Zaštita postojećeg prostora i njegovo nacionalno korištenje je jedan od strateških interesa razvoja Općine.

U narednom periodu bit će neophodno koristiti prostor po vertikali (I pa i II sprat, a u nekim slučajevima i cijeli objekat) za poslovne funkcije. Prostori u ravničarskom dijelu Općine treba da se koriste na više etaža izgrađenih pod zemljom, a u padinama takođe se trebaju disponirati neki sadržaji pod zemljom (garaže, trafo-stanice, skladišta i sl.)

Zemljišna politika pojavljivala se samo fragmentarno, a nivo cijena gradske diferencijalne rente bio je simboličan. Gradski prostor nije tretiran kao razvojni resurs. Navedene i brojne druge okolnosti su utjecale na tretman razvojne, a naročito operativne urbanističke dokumentacije. U okviru ovog materijala, dat je osvrt na dugoročne planove prostornog razvoja Sarajeva (a time i Općine Stari Grad), dok su nešto detaljnije razmatrani uslovi pod kojima je rađena provedbena urbanistička dokumentacija (regionalni planovi), jer je ona u žiži neposrednog interesa ovog rada.

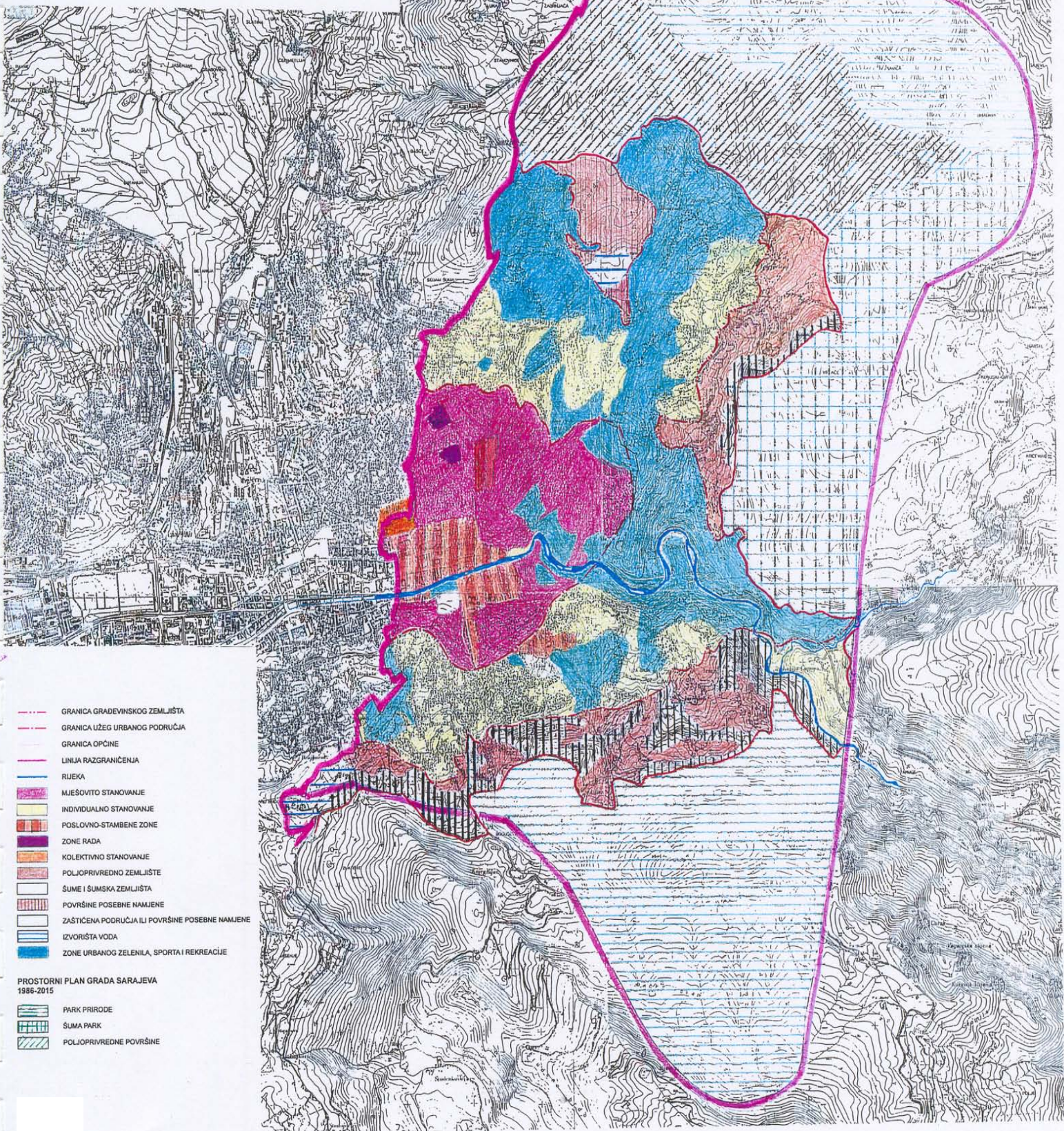
1. Detaljno planiranje (regulacioni planovi)

Individualna stambena izgradnja, kao dominantan vid izgradnje, bila je u Sarajevu dugo vremena van društvene i stručne brige i usmjeravanja. Najčešće, kako je pomenuto, bila je prepuštena pojedinačnom interesu, pojedinačnom projektovanju i pojedinačnom građenju. U ukupnom obimu ove izgradnje u Sarajevu, broj bespravno izgrađenih objekata premašuje broj objekata građenih po odobrenju.

- Dokumentaciju rađena u cilju usmjeravanja ovog vida stambene izgradnje karakteriše fragmentiranost, tretman samo “zadatog” okvira, bez sagledavanja širih uticaja na tretirano područje. Parcijalno sagledavanje i planersko tretiranje pojedinačnih segmenata, uvijek nosi opasnosti nekonzistentnosti i odsustva razmatranja nekih odrednica koje snažno djeluju na prostorne segmente, koji su predmet neposrednog planerskog interesa.
- Saobraćaj, koji je integrator brojnih funkcija u naselju, a posebno na širim područjima, tretiran je u pojedinim rješenjima parcijalno, kao da je jedan gradski segment sam sebi dovoljan, da treba da “okreće” leđa svom okruženju i da se tretira samo u zadatim granicama. Na analiziranim područjima, pojedine prostorne cjeline koje neposredno graniče nisu saobraćajno povezane, niti je obezbjeđena povezanost naselja sa primarnom gradskom mrežom.
- Rješenja nuđena regulacionim planovima, po pravilu predlažu sistem pojedinačnih, slobodno stojećih stambenih objekata, sa niskim gustinama naseljenosti i izgrađenosti, kod kojih cijena pripremanja i opremanja zemljišta košta kao cijena izgradnje stambenog objekta.

URBANISTIČKI PLAN GRADA SARAJEVA ZA URBANO PODRUČJE SARAJEVO 1986-2015

NAMJENA POVRŠINA

- GRANICA GRADEVINSKOG ZEMLJIŠTA
- GRANICA LUŽEG URBANOG PODRUČJA
- GRANICA OPĆINE
- LINIJA RAZGRANIČENJA
- RJEKA
- MJESOVITO STANOVANJE
- INDIVIDUALNO STANOVANJE
- POSLOVNO-STAMBENE ZONE
- ZONE RADA
- KOLEKTIVNO STANOVANJE
- POLJOPRIVREDNO ZEMLJIŠTE
- ŠUME I ŠUMSKA ZEMLJIŠTA
- POVRŠINE POSEBNE NAMJENE
- ZAŠTIĆENA PODRUČJA ILI POVRŠINE POSEBNE NAMJENE
- IZVORIŠTA VODA
- ZONE URBANOG ZELENIJA, SPORTA I REKREACIJE

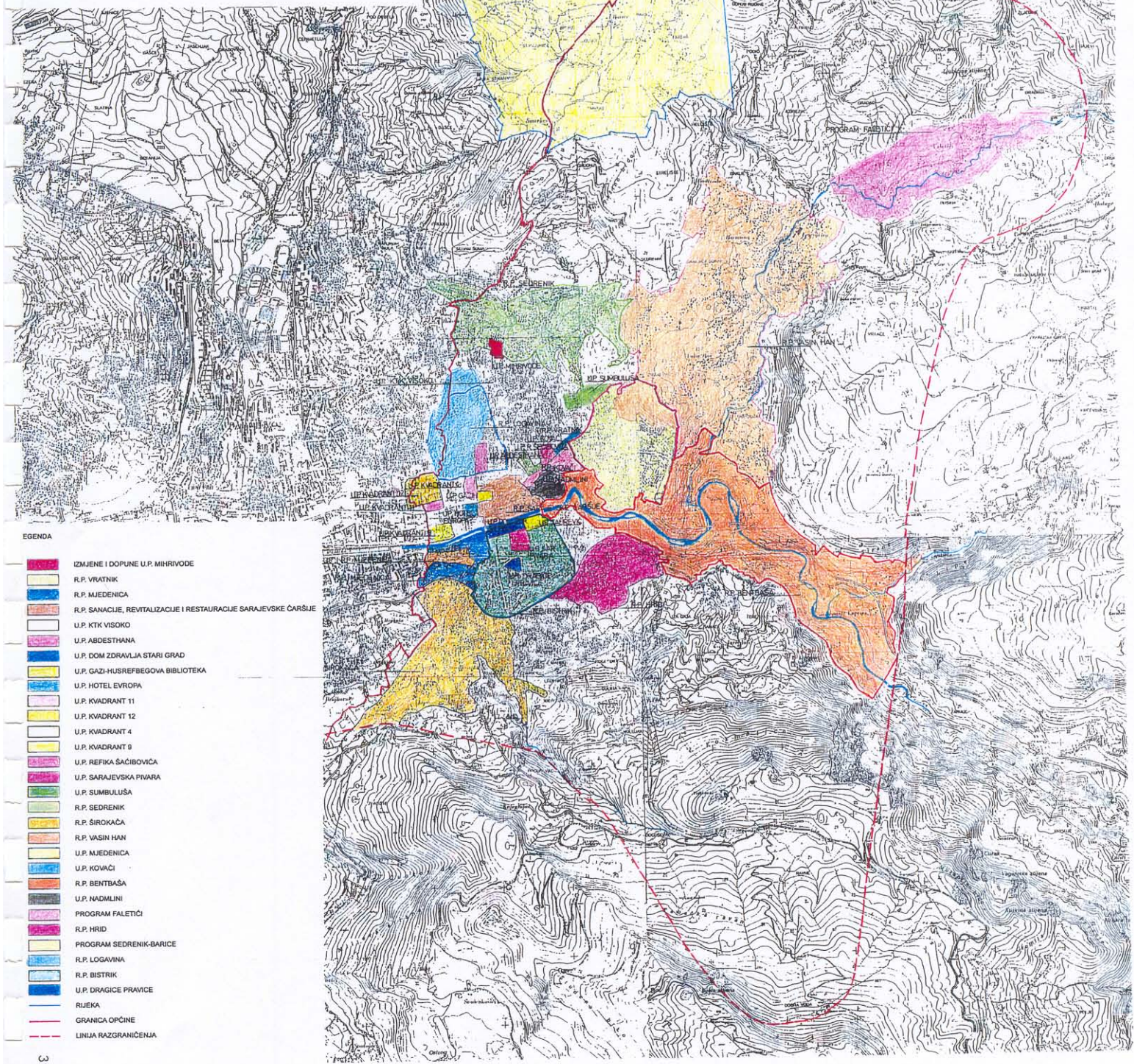
PROSTORNI PLAN GRADA SARAJEVA 1986-2015

- PARK PRIRODE
- ŠUMA PARK
- POLJOPRIVREDNE POVRŠINE

POKRIVENOST PLANSKOM DOKUMENTACIJOM

OPĆINA STARI GRAD

PROJEKTI

EGENDA

- IZMJENE I DOPUNE U.P. MIHRIVODE
- R.P. VRATNIK
- R.P. MJEDENICA
- R.P. SANACIJE, REVITALIZACIJE I RESTAURACIJE SARAJEVSKE ČARŠIJE
- U.P. KTK VISOKO
- U.P. ABDESTHANA
- U.P. DOM ZDRAVLJA STARI GRAD
- U.P. GAZI-HUSREFBEGOVA BIBLIOTEKA
- U.P. HOTEL EVROPA
- U.P. KVADRANT 11
- U.P. KVADRANT 12
- U.P. KVADRANT 4
- U.P. KVADRANT 8
- U.P. REFUKA SAČIBOVIĆA
- U.P. SARAJEVSKA PIVARA
- U.P. SUMBULUŠA
- R.P. SEDRENİK
- R.P. ŠIROKAČA
- R.P. VASIN HAN
- U.P. MJEDENICA
- U.P. KOVAČI
- R.P. BENTBAŠA
- U.P. NADMLINI
- PROGRAM FALETIĆI
- R.P. HRID
- PROGRAM SEDRENİK-BARICE
- R.P. LOGAVINA
- R.P. BISTRİK
- U.P. DRAGICE PRAVICE
- RUIKA
- GRANICA OPĆINE
- LINIJA RAZGRANIČENJA

- Detaljni planovi su rađeni samo za dio mjesnih zajednica. Ovim planovima je tretirana izgradnja, što je samo jedan od razvojnih elemenata. Nedostaje im vremenska dimenzija, finansijski, društveni, ekološki i drugi aspekti.
- Objekti su u velikom broju disponirani pod pritiskom i prema nahođenju graditelja. Nije rijetkost da je naknadno vršena izrada regulacionog plana, a postojeći regulacioni plan nije se dosljedno sprovodio.
- Prostor nije dovoljno vrednovan sa stanovišta njegovih geotehničkih karakteristika. Veoma često nisu poštovani uslovi izgradnje na terenima u nagibu, nije vođeno računa o stabilnosti padina, mogućnosti pojave klizišta, odrona i sl.
- Kako individualna izgradnja nije društveno i stručno usmjeravana, samo je manji dio objekata realizovan pod nadzorom stručnih lica. Mnogi vlasnici objekata težili su da imaju što više prostora, ne poštujući uslove parcele, pogled susjeda, estetski dojam i sl.
- Veliki broj graditelja ostvaruje permanentnu dogradnju, tako da su prisutne brojne aktivnosti (prije i sada, nakon rata) na izgradnji, dogradnji i adaptaciji stambenih i pomoćnih objekata, čak i na račun saobraćajnica i zaštićenih istorijskih objekata.

IV. ANKETA MJESNIH ZAJEDNICA

Provedena anketa u mjesnim zajednicama pokazala je:

- Da je jedan od osnovnih problema svih mjesnih zajednica tekući i mirujući saobraćaj
- Da veći broj mjesnih zajednica, a naročito perifernih, ima problema sa odvođenjem otpadnih voda, električnom mrežom niskog napona, javnom rasvjetom, prostorom za privremeno odlaganje otpada, uređenjem saobraćajnih površina, kulturnim sadržajima i sl.
- U većini mjesnih zajednica nedostaju zelene površine, prostori za sport i igru djece, ambulante, a u nekim mjesnim zajednicama i školski prostor
- Saradnja između mjesnih zajednica nije na visini, a postoje potrebe za mnogim zajedničkim sadržajima i akcijama
- Veći broj mjesnih zajednica nije zadovoljan ili je djelomično zadovoljan sa saradnjom sa Općinom, Gradom i Kantonom
- Mjesne zajednice nisu dovoljno upoznate sa prostorno-planskom dokumentacijom, kao i sa akcijama koje preduzimaju komunalne organizacije na njihovom području.

Može se konstatovati da nije u punoj mjeri zaživjela demokratizacija svih procesa (lokalna samouprava) pripreme i donošenja odluka koje su od važnosti za građane.

V. OBJEKTI KOJI NARUŠAVAJU AMBIJENT STAROG GRADA
I U SUPROTNOSTI SU SA URBANISTIČKIM POSTAVKAMA,
ODNOSNO SAGRAĐENI SU BEZ ODOBRENJA

Jedna od najljepših prirodnih padina Starog Grada (razglednica Grada) uzurpirana je izgradnjom bespravnog objekta neprimjerenog gabarita i arhitekture

Uz staru željezničku stanicu na Bistriku postavljen je betonski montažni kiosk sa pogledom na Grad, a ispred i oko Bistričkog mosta izgrađeni su bespravni objekti koji ugrožavaju i sam most

U neposrednoj blizini Latinske ćuprije porušen je jedan lijepi stambeni objekat sa avlijom, da bi se izgradio ovaj zeleni sarkofag (trafo-stanica), umjesto da se locira u padinu

Jedan od velikih promašaja u urbanizmu je Papagajka (Mjedena), koja svojim volumenom i arhitekturom potpuno odudara od uslova koje zahtijeva ova lokacija

Potpuno neprimjeren sistem izgradnje neboder u Ulici Šahinagića

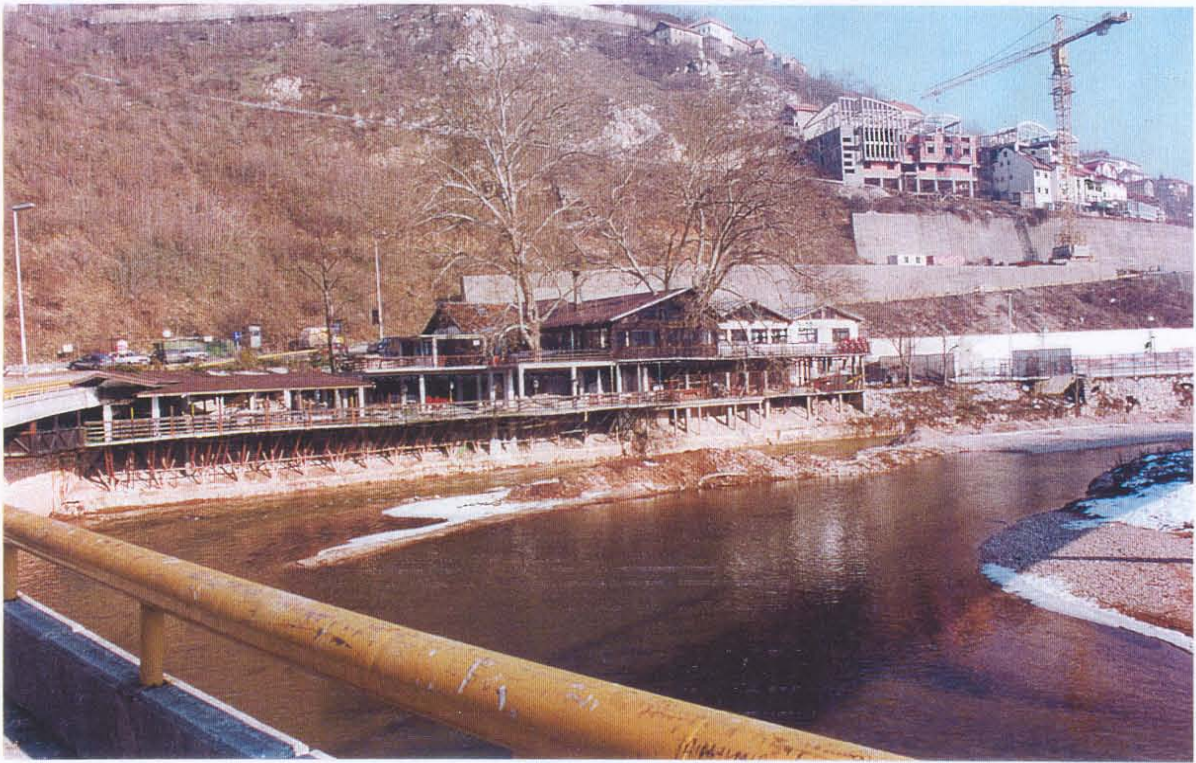
Bespravno izgrađena hala sarajevske Pivare

Bespravna gradnja na Baš-čaršiji (Hodžić) potpuno neprimjerena planiranom sistemu izgradnje

Bespravna izgradnja na Baš-čaršiji (veza ulica Bravadžiluk i Telali)

*Gradnja Restorana Bazeni u koritu rijeke Miljacke
(ulaz u Park prirode Bentbaša)*

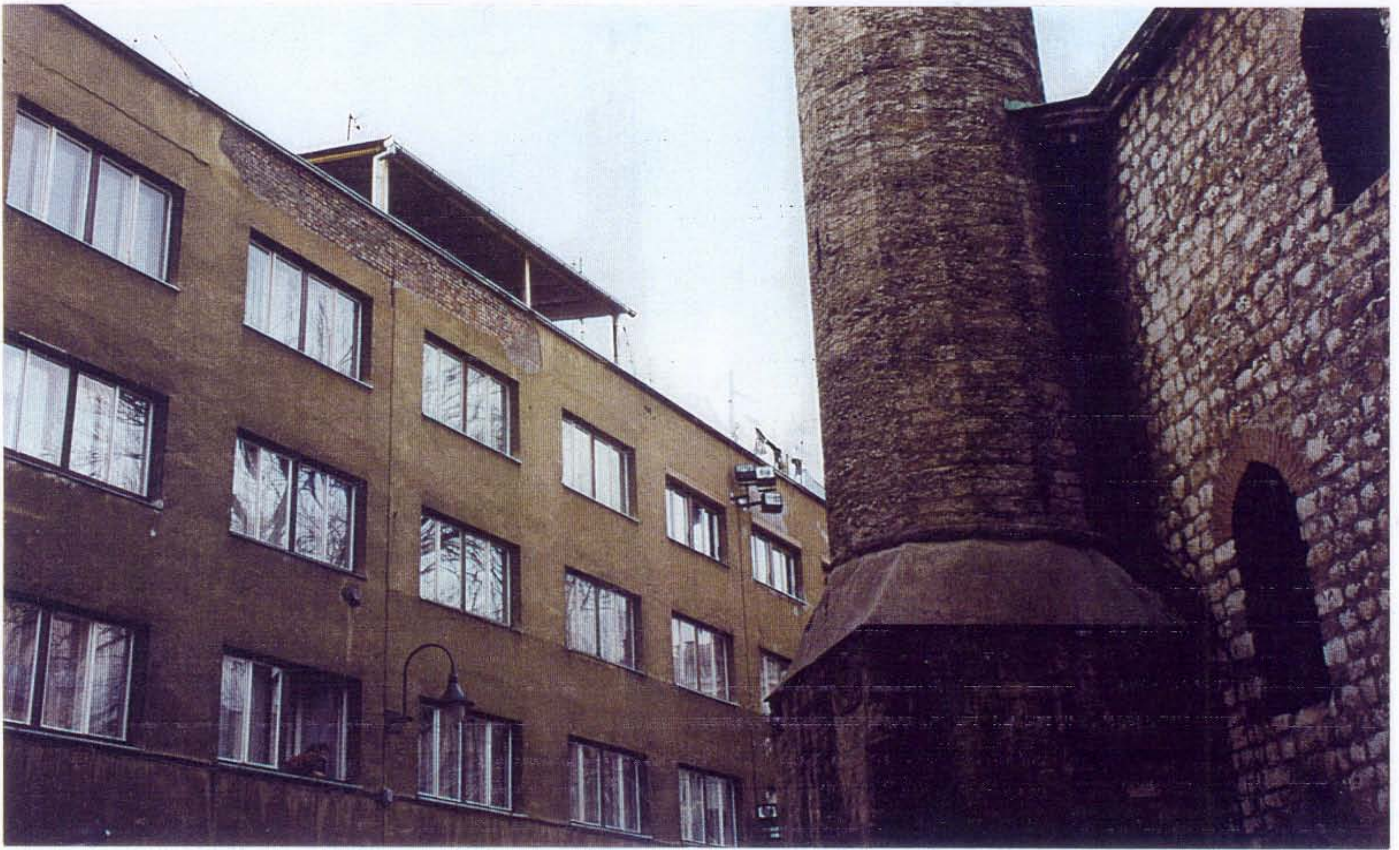
Pumpna stanica na ulazu u Park prirode Bentbaša

Bespravna stambena izgradnja na području Sedrenika i Park prirode Barice

*Neprikladna stambena izgradnja uz najznačajniji spomenik kulture
Višegradsku kapiju*

Bespravna dogradnja objekta u Ulici Ferhadija

Sječom ogoljela padina Zmajevca koja je izložena eroziji

Neki značajniji lokaliteti koje treba što prije aktivirati

Skladište građevinskog materijala (Čengra) - Nadkovači, jedna od najatraktivnijih lokacija u Gradu

Ratom devastiran Hotel Evropa

Devastirani poslovni objekat kod Katedrale

Devastirani Hotel Central

Trg oslobođenja, dragocjen prostor za polifunkcionalno višetažno korištenje

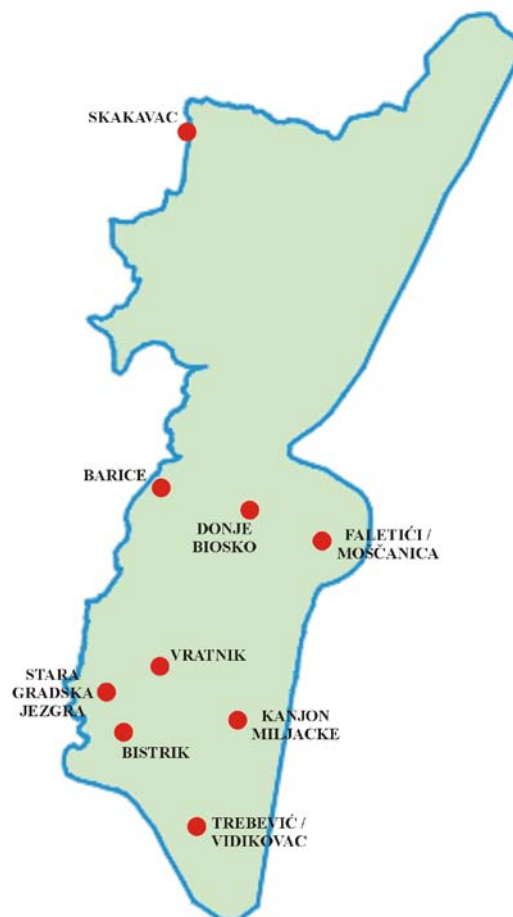

Jajce kasarna i Bijela Tabija, značajni lokacioni potencijali

1. Razvojna vizija

Generalna razvojna vizija:

- ♦ Do 2005. godine promovirati Općinu Stari Grad kao **TURISTIČKO – KULTURNI PARK** u sastavu **TURISTIČKE DESTINACIJE «Olimpijski grad Sarajevo»** sa mnogim postojećim, obnovljenim, starim ili potpuno novim sadržajima turističke ponude i turističkih proizvoda.
Ova vizija pretpostavlja formiranje ponude za ciljana domaća i ino tržišta u cjelogodišnjem trajanju.
- ♦ Ostvarivanjem ove generalne vizije ostvarit će se i druge značajne razvojne pretpostavke kao što su:
 - oko 1.500 novih radnih mjesta u turizmu
 - blizu 5.000 radnih mjesta u komplementarnim djelatnostima (stalnih ili povremenih)
 - 1.800 smještajnih jedinica u raznim tipovima objekata
 - više desetina gastro – specijaliziranih ugostiteljskih objekata
 - više od 100 novih zanatskih, trgovačkih i uslužno – servisnih radnji
 - zadovoljstvo gostiju, te radost i sreća domicilnog stanovništva, a posebno mladih

2. Ciljevi

- ♦ Zaštitom i obnovom kulturno – istorijskog i prirodnog nasljeđa očuvati integralne vrijednosti Stare gradske jezgre;
- ♦ Kompleksno, sinergetički, multidisciplinarno i multidimenzionalno sagledati i oblikovati «ambijentalnu atmosferu» koja će, već u bliskoj perspektivi, ubrzati razvoj kulturnog i turističkog identiteta Sarajeva kao kohezione snage i središta, ne samo privredne mikroregije, nego Bosne i Hercegovine u cjelosti.
- ♦ Razviti smisao i ljubav kod domicilnog stanovništva ali i kod turista gostiju za očuvanje svih kulturnih i prirodnih fenomena na ovom području (spomenici, objekti, vode, planine, zemljište, stari zanati, tradicijski običaji, gastro ponuda, kulturni, sportsko – rekreativni, naučni, obrazovni i drugi sadržaji) kao dijela nacionalne baštine koji su nastali kroz viševijekovno stvaralaštvo.
- ♦ Omogućiti osiguranje kvalitetnih uslova života i opstanka stanovnika Starog grada (kako uže urbane sredine tako i ruralnih prostora) te njihovo aktivno uključivanje u savremene poduzetničke, ekološke i turističke tendencije.
- ♦ Repozicionirati turističku destinaciju Olimpijski grad Sarajevo.
- ♦ Povećati ugled i unapređenje kvalitete i različitosti ponude.
- ♦ Razviti nove turističke sadržaje.
- ♦ Produžiti sezonu na 365 dana.
- ♦ Usmjeriti istraživanje tržišta za formirane turističke proizvode.
- ♦ Razvoj kompetentnih ljudi za rad u turizmu.
- ♦ Porast dohotka i profita.

*Sjeo golub na Sebilj pa guče,
Sarajevo, Stari grad te vuče*

3. Turizam u integriranoj Evropi i Svijetu

Međutim, bez obzira na istaknuti problem treba uvijek imati u vidu da je EVROPSKA UNIJA – svojevrsni «EUROLAND» – pravi turistički gigant, koji generira oko 40% svjetskog međunarodnog turističkog prometa, odnosno oko 60% evropskog. Turizam je u EU jedna od vodećih privrednih oblasti u kojoj se ubire oko 5% deviznog prihoda, ostvaruje oko 6% bruto društvenog proizvoda, zapošljava oko 7% radne snage te apsorbira oko 8% lične potrošnje.

Veliki izazovi s kojima će evropski ali i svjetski turizam biti suočen, mogu se predstaviti u pet tema:

- ♦ ***promjena ponašanja putnika – turista, u korist eko filozofije***
- ♦ ***održivost i kvaliteta, kao trajne zadaće turizma***
- ♦ ***brzi razvoj informacijskih i komunikacijskih tehnologija***
- ♦ ***trend prema velikim koncernima***
- ♦ ***izgradnja individualne «marke» - turističke destinacije***

4. Turizam Bosne i Hercegovine

Kako BiH pripada Sredozemlju, kao glavnoj turističkoj regiji svijeta, koja je tokom čitave ljudske istorije privlačila posjetioce, trgovce, pomorce i druge putnike, tu činjenicu treba i valorizirati u njenom budućem turističkom pozicioniranju.

Turizam je bitno promijenio privrednu sliku brojnih zemalja Sredozemlja. To potvrđuju i visoki udjeli u domaćem proizvodu (BDP). Tako npr. on u Grčkoj čini 7%, Tunisu 7,5%, Španjolskoj 8%, na Cipru 22%, Malti 24%, dok je u BiH dosegnoo jedva 1%.

5. Održivi razvoj i turizam

Pojam održivosti u turizmu ima u svojoj biti isto značenje kao kod većine drugih djelatnosti, što znači da se radi o obliku razvoja koji koristi prirodne sisteme kao resurs rasta proizvodnje i potrošnje, **ali ih slijedećim generacijama ostavlja neizmjenjene kakvoće**. U turizmu to znači, korištenje prirodne i kulturne baštine u cilju povećanja broja posjetilaca i profita, ali na način da ona ostane sačuvana i našim potomcima.

Pri tome treba imati u vidu i slijedeće:

- ♦ Cijeli savremeni svijet teži stvaranju postojanog i konkurentskog društva u kojem se potiče takmičarski duh, uz intenciju za odbacivanjem slabijih. Budući da su pravci razvoja turizma vezani uz prednosti pred konkurencijom, trebaju postati multiplikatori potencijala koji se nalaze u sadašnjim ekonomskim, istorijskim, kulturnim i prirodnim karakteristikama općine Stari grad.

6. Ekologija i turizam

Eksperti međunarodne organizacije za ekonomiku i razvoj često naglašavaju da glavni kapital turizma svake zemlje ili regiona predstavlja njena **prirodna i kulturna baština**. Zbog toga se dugoročni razvoj turizma ne može ni zamisliti bez brižljivog čuvanja i održavanja tih bogatstava.

7. Resursi

7.1. Funkcionalna struktura turističkih resursa

Za potrebe planiranja razvoja turizma i stvaranja turističkog proizvoda neophodno je prikazati funkcionalnu strukturu turističkih resursa. Najvrijednija iskustva s kojima se danas susrećemo upućuju na zaključak da su osnovni turistički resursi **turističke atraktivnosti i atrakcije** (dr. E. Kušen, doktorska disertacija 2000.).

Oni su osnovna sirovina za turističku industriju, zato ih treba poznavati, zaštititi i racionalno koristiti kroz održivi razvoj.

Zbog njih turisti dolaze na neki lokalitet ili u neki kraj a bez njih ne bi ni bilo razvoja turizma u tom području niti u širem okruženju. To je značajan razlog da se osnovni turistički resursi i smatraju najbitnijim faktorom turističke ponude.

Kako su turistički resursi a posebno atrakcije i atraktivnosti “osnovna sirovina” za “turističku industriju” koja perspektivno treba da se razvije u Starom gradu neophodno je sačiniti katastar – atlas turističkih resursa po kriteriju a) stvarni i b) potencijalni resursi. Bogatstvo i raznovrsnost njihovog postojanja na ovim prostorima velika su prednost i izazov za stvaranje kvalitetnih ciljanih turističkih proizvoda i ponude, kako svakog od predloženih mikrolokaliteta tako i općine u cjelosti. To se odnosi i na domaće a još više na potencijalno ino tržište.

8. Turistički resursi Općine Stari Grad

8.1. Kulturno – istorijsko naslijeđe

Kulturno – istorijsko naslijeđe Starog grada najprepoznatljiviji je i najvrijedniji dio sačuvane kulture, tradicije i ljudskog neimarstva kroz vijekove na ovom području. Nezaobilazne su jedinstvene vrijednosti mnogobrojnih objekata, spomenika u cjelosti, ali sa svojom snagom, ljepotom i originalnošću uvijek su isticani sakralni objekti sve četiri vjerske konfesije (Islam, Katoličanstvo, Pravoslavlje i Judaizam).

Nebrojeni su objekti duhovne kulture, tvrđave, zidine, sahat - kule, kapije, stećci, ćuprije - mostovi, ambijentalna arhitektura, kulturno – obrazovne institucije, hanovi, bezistani, hamami, česme (šadrvani), hoteli i ugostiteljski objekti, ..., zatim, stari zanati i mnogi drugi.

Pređoćeni pregled izbora iz velike “resursne bašće” to najbolje potvrđuje:

- ♦ **islamski sakralni objekti**
 - Careva džamija
 - Gazi Husrev – begova džamija
 - Džamija Muslihudina Čekrekčije
 - Ferhadija džamija
 - Džamija Havadže Duraka – Bašćaršijska
 - Ali – pašina džamija
 - Džamija Šejha Magribije
 - Vikil – Harč džamija ili Hadžijska
 - Bijela džamija
 - Sinanova tekija
 - Kuršumlija medresa
 -

- ♦ **katolički sakralni objekti**
 - Katedrala
 - Franjevački samostan i crkva Sv. Ante Padovanskog
 - Crkva Sv. Ćirila i Metoda sa sjemeništem
 -

- ♦ **pravoslavni sakralni objekti**
 - Stara pravoslavna crkva Sv. Arhangela Mihaila i Gavriela
 - Saborna crkva
 -

- ♦ **jevrejski sakralni objekti**
 - Stari i novi jevrejski hram
 - Aksenaška sinagoga
 -

- ♦ **hanovi i karavan saraji**
 - Morića han
 - Gazi Husrev – begov tašlihan (ostaci)
 - Skender – pašin karavan – Saraj
 - Kemal – begov karavan – Saraj
 - Hadži Beširov, Pehlivanov i Despića han ...
 - Gazi Husrev – begov hamam
 - Firuz – begov hamam (ostaci)
 -

- ♦ **Sahat – kula**

- ♦ **Bezistani**
 - Gazi Husrev – begov bezistan («Dugi bezistan»)
 - Brusa bezistan
 -

- ♦ **Daire**

- ♦ **Gazi Husrev – begova biblioteka**

- ♦ **Mostovi**
 - Kozja ćuprija
 - Šećer – Ćehajina ćuprija
 - Drveni most na Bentbaši
 - Stari Drvenija most
 - Carev most
 - Latinska ćuprija
 - Ćumurija most
 - Drvenija most
 -
- ♦ **Stambeni objekti**
 - kuća Alije Đerzaleza
 - Svrzina kuća
 - Despića kuća
- ♦ **Javni objekti**
 - Vijećnica
- ♦ **Bijela i Žuta tabija**
- ♦ **Kazandžijska ulica**
- ♦ **Inat kuća**
- ♦ **Kapi – kula na Ploči**
- ♦ **Jajce kasarna**
- ♦ **Konak**
- ♦ **Gradski muzej**
- ♦ **Bošnjački institut**
- ♦ **Kulturno – ekonomsko naslijeđe: Stara banja i Elektrana na Hridu**
- ♦ **Značajne ličnosti i njihova djela: od Isa – bega Isakovića, osnivača Sarajeva, pa do današnjih dana.....**

8.2. Prirodno naslijeđe

8.2.1. Vode

I vode Starog grada, mada nisu obilne u tokovima rijeka, jezera ili slično, zaslužuju mnogo veću pažnju nego što ime se pridaje.

Najveća je rijeka Miljacka koja nastaje od dva potoka i to od Paljevske Miljacke ili Paoštice i Mokranske Miljacke ili Mokrančice. Ti se potoci sjedinjuju nedaleko

Sarajeva ispod ruševina Hodidjeda (danas Bijela Tabija) i teku pod imenom Miljacke kroz Sarajevo u prostrano sarajevsko polje. Tu se umiljato spušta zavojima u rijeku Bosnu, blizu Reljeva.

Rijeka Miljacka u svoje korito na području Starog grada prima bistre, izvorske rijeke Moščanicu i Lapišnicu. Osobito je krasna dolina Moščanice, od njenih izvora pa do ušća, u kanjonu kod Darive i u blizini nadaleko znamenite «Kozje ćuprije».

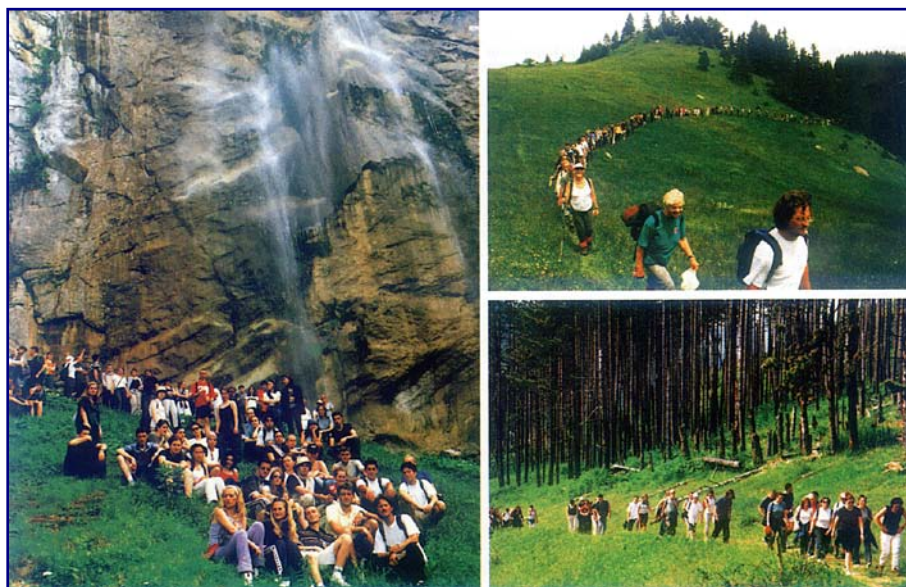
Ovim vodotocima treba pridružiti bezbrojne izvore pitkih voda od kojih je najatraktivniji Crnelj (Donje Biosko).

Sarajevo je od najstarijih vremena poznato po brojnim česmama i šadrvanima pa neznani pjesnik – pisac zapisa: «... u Dženetu postoje četiri izvora bistrih voda a sarajevski Vratnik sa Starom čaršijom ima ih preko hiljadu ...».

Najveća vodena atrakcija i vrijednost ipak je vodopad Skakavac, zelenkaste boje, koji se nalazi na granici općina Centar i Stari grad. Vodopad Skakavac postaje od dva potoka. Oni su dio Babina potoka koji izvire ispod Vranj planine (1800 mnm) spuštajući se u dolinu pod imenom Vogošća gdje se i ulijeva u Bosnu. Vodopad Skakavac pada sa stijene visoke 98 metara (u Bukovik planini) i nalazi se na nadmorskoj visini 1183 metara.

8.2.2. Planine-zemljište

Među najatraktivnije planine grada Sarajeva i njegovog okruženja, uz Igman, Bjelašnicu i Treskavicu, spadaju Trebević, Crepoljsko i Bukovik, koji pripadaju Starom gradu.

Kao velika potreba i realnost pojavljuju se inicijative za formiranje parkova prirode, arboretuma te zaštićenih planinskih područja. Posebnu pažnju zaslužuju međunarodne inicijative oko formiranja Geo – parkova i Parkova mira koji pretpostavljaju mogućnost uključivanja i pojedinih sarajevskih područja.

Planinski prostori općine Stari grad dragocjeni su prirodni resursi jer omogućavaju korištenje ruralnog prostora u prepoznatljive ekonomske razvojne programe u oblasti rekreativnog turizma, šumarstva, te lovnog turizma.

Kako se u Planinarskom savezu BiH predviđa održavanje naučnog simpozija sa temom **Zaštita planina u BiH i održivi razvoj**, to stručnjaci sa područja Starog grada trebaju dati svoj doprinos ovom naučnom skupu.

Pogotovo se to odnosi na potrebu pružanja pune podrške ustanovljenju BOSANSKO – HERCEGOVAČKOG FORUMA PLANINA koji bi okupio stručnjake raznih profila s ciljem da se planinskim područjima upravlja i to znalački, uz predhodne ozbiljne stručne projekte i programe.

Vangradsko zelenilo predstavljaju park šume, urbane šume i zeleni pojasevi oko grada. Zeleni pojas oko Sarajeva predstavlja najveći rekreativni kapital grada i njemu treba posvetiti najveću pažnju. Njega čine padine Obhodže, Zmajevca, Bakija, Sedrenika, Grdonja, Huma, Žuči, istočne i sjeveroistočne padine Igmana, Mojnilo i sjeverne padine Trebevića. Sarajevo je od davnina bilo «vrtni grad» i imalo je «vrtove kao u Padovi» (K. Zeno) i «rajske vrtove» (E. Ćelebi).

Samo ljudi čistih duša mogu i da stvaraju čisto, zdravo i lijepo planinsko životno okruženje. Zato je izuzetno važno da se uporedo sa razvojem i očuvanjem ovih prostora, kao turističkog resursa, razvija i ljubav i poštovanje prema prirodi od najmlađeg uzrasta.

Mogućnost korištenja planinskih resursa je višestruka. Pored razvoja lovnog turizma najvažnije mjesto zaslužuje planinarenje te zimski sportovi – Donje Biosko, Trebević, Barice.

Na kraju, planine su uvijek bile izvor zdravlja i života, jer, pored ostalog, u sebi skrivaju nebrojene vrijednosti šumskih plodova i ljekovitog bilja koje također treba višestruko koristiti u turističkoj ponudi i njenom plasmanu u budućnosti.

8.3. Atrakcije i atraktivnosti

Kako u formiranju turističkog proizvoda izuzetno značajno mjesto zauzimaju oni resursi koji se mogu svrstati u red prepoznatljivih atrakcija to im se u poimanju turističkog proizvoda i treba posveiti posebna pažnja.

Ovdje se navode se neki od najznačajnijih, bilo da već postoje i nalaze se u funkciji ili se predlaže njihova izgradnja, organizacija ili formiranje. To su:

- ◆ Vodopad Skakavac
- ◆ Kazandžiluk
- ◆ Babin zub
(prirodna alpinistička stijena)
- ◆ Žičara za Trebević
- ◆ Kozja ćuprija
- ◆ Vrelo Mošćanice
- ◆ Bijela Tabija
- ◆ Mostovi na Miljacki
- ◆ Baščaršijski trgovi
- ◆ Sebilj sa golubovima
- ◆ Inat kuća
- ◆ Aščinice – ćevapdžinice
- ◆

8.4. Infrastruktura

Posebno treba istaći poteškoću saobraćajnog povezivanja sa budućim mikrolokalitetom Jajce – kasarna kao i Bijelom Tabijom zbog uskih i strmih uličica, pa će trebati tražiti i alternativna rješenja. Jedan od prijedloga je i žičara Bentbaša – Jajce – kasarna.

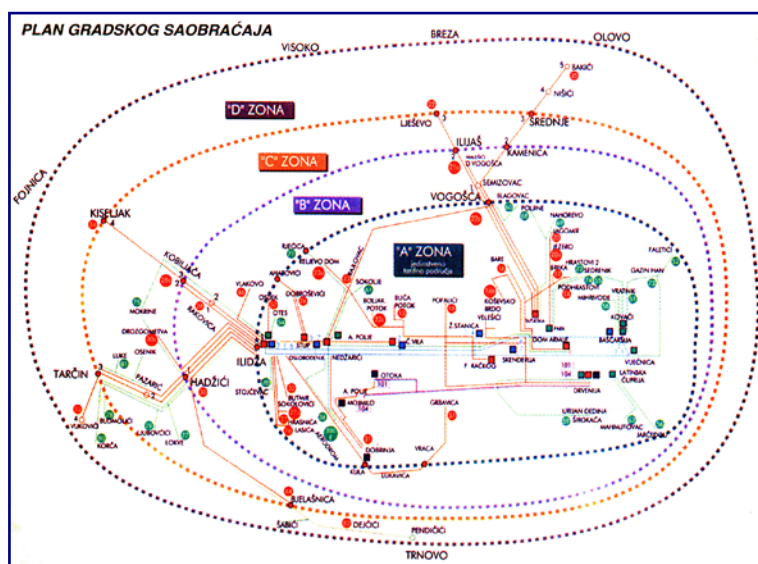
Sama turistička destinacija Olimpijski grad Sarajevo, pored postojećih saobraćajnih tokova iz svih pravaca, dobit će i novim međunarodnim koridorom K-5 kvalitetnu vezu sa Srednjom Evropom, a preko Italije sa Sredozemljem. Eventualnom izgradnjom Jonske magistrale, koja treba prolaziti južnim dijelom BiH, ostvarila bi se nova međunarodna saobraćajna veza.

Sarajevo je veliki tranzitni centar željezničkog saobraćaja sa povoljnim vezama koje će se, zasigurno, ponovo uspostaviti. Elektrificirana željeznica Šamac – Sarajevo – Ploče, te veze prema Zagrebu i Srednjoj Evropi, Osijeku i Sjevernoj Evropi, Beogradu i Istoku, značajan su resurs za ovu destinaciju.

Aerodrom Sarajevo, uz sve teškoće koje ima zbog povremenih magli u zimskom periodu, ostaje značajan infrastrukturni resurs koji će se sigurno i dalje razvijati, te predstavljati značajan međunarodni saobraćajni vazdušni koridor za dovođenje

ciljanih gostiju (poslovni, kongresni, naučni, obrazovni, avanturistički, kulturni, zimsko – sportski i ... turizam).

Posebno treba istaći potrebu kvalitetnog rješavanja kanalizacije i vodovoda na području urbanog dijela grada i naseljenih mjesta u ruralu (u izgradnji 7 km kanalizacije do Faletića).

8.5. Ostali resursi

Ostali direktni turistički resursi koji predstavljaju integralni dio ukupne osnove za formiranje i plasman turističke ponude na području Starog grada su: turistički objekti, turističke agencije, turistički informativno – propagandni materijali, turistički kadrovi, turistička organizovanost mikro i makro destinacije, te sistem turističkog informisanja i komunikacije.

Humani resursi

Čovjek i vrijeme su najveći humani resursi. Prvom moraju biti dostupna znanja i vještine, a ekonomski značaj drugog ne smije se zanemariti.

8.6. Mogući modaliteti korištenja turističkih resursa Starog grada

Kako upravljati resursima danas i sutra? Kako ih koristiti? Do kuda ide granica usmjerenog i promišljenog i kada ona prerasta u haotičnost?

Sve su to važna pitanja koja se postavljaju kada se govori o najkvalitetnijim resursima. Uz sve dosadašnje aktivnosti oko privatizacije na općini Stari grad, trebalo razmisliti i o ovim idejama:

- a) Razraditi sistem koncesija za određene resurse u duhu već postojećih zakona

- b) Analizirati međunarodna iskustva u organizaciji i poslovanju «time sher» kompanija u pogledu razvoja zamjene i naizmjeničnog korištenja ili iznajmljivanja smještajnih kapaciteta i drugih sadržaja u raznim destinacijama
- c) Istražiti mogućnosti formiranja poslovnih konzorcija ili drugih, primjerenih vremenu, poslovnih organizama za koordiniranje svih poslovnih, razvojnih i operativnih aktivnosti u pojedinim mikrolokalitetima ili na realizaciji pojedinih projekata
- d) Okrupnjavanje i povezivanje pojedinih sadržaja može biti jedno od ciljanih poslovnih usmjerenja u politici općinskih organa i organa grada Sarajeva
- e) Sistem potencijalnih zajedničkih ulaganja sa domaćim ili ino partnerima treba razvijati na principu većeg ekonomsko – ekološkog vrednovanja resursa koje, kao svoj udio, može usmjeriti općina Stari grad.

9. Razvojne ideje

9.1. Turistički mikrolokaliteti

Pristupajući turizmu Starog grada sa takvog stanovišta predložen je i razvoj 9 mikrolokaliteta u sastavu turističke destinacije Sarajevo – olimpijski grad, s ciljem ostvarenja mnogobrojnih pozitivnih efekata kao što su:

- ♦ povećanje turističkih atraktivnosti destinacije i s time povezana veća posjećenost i veći prihodi od turizma,
- ♦ rasprostranjenost turističkih aktivnosti na više mikrolokacija umjesto koncentracije samo na manji broj najatraktivnijih tačaka kao npr. Staro gradsko jezgro, ...
- ♦ dizanje kvalitete turističkih posjetilaca a s time povećana i potrošnja i bolja briga o okolini od strane samih turista.

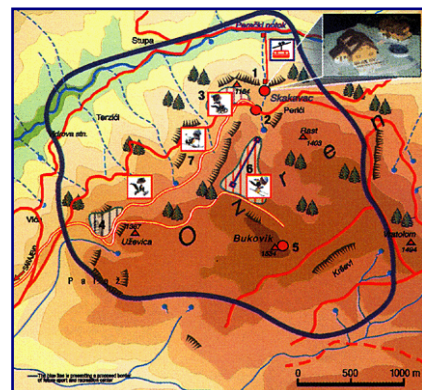
Takvom organizacijom nove turističke ponude Starog grada, ostvariti će se i drugi pozitivni utjecaji u samom prostoru gdje se turistički promet bude obavljao, kao što su:

- ♦ povećanje općeg kvaliteta života destinacije u cjelosti,
- ♦ poticanje ulaganja u zaštitu i obnovu prirodne i kulturne baštine,
- ♦ povećanje opće obrazovnog i kulturnog nivoa stanovništva,
- ♦ podizanje svijesti o vrijednosti prostora u kojem se živi.

U tom smislu predlažu se slijedeći lokaliteti kao potencijalni prostori za formiranje, organizovanje i plasman turističke ponude - proizvoda:

SKAKAVAC

- ♦ TURISTIČKO – REKREATIVNI CENTAR
- ♦ VODOPAD 98 m VISINE (drugi u Evropi)
- ♦ PLANINARSKI DOM «BUKOVIK» (obnova i izgradnja)
- ♦ PLANINARSKI DOM «PLANINAR»
- ♦ ZIMSKI SPORTOVI – ŽIČARE
- ♦ PLANINARSKÉ STAZE
- ♦ «FOTO I KIST LOV» PRIRODE
- ♦ EKSTRA PONUDA (jahanje, brdski biciklizam)
- ♦ CILJANI IZLETI - EDUKACIJA

BARICE

- ♦ RURALNI TURIZAM (15 – 20 kuća)
- ♦ SKI LIFTOVI NA 920 mnm
- ♦ ZDRAVA HRANA (med, mlijeko ...)
- ♦ PLANINARSKE I REKREATIVNE STAZE
- ♦ AVANTURIZAM
- ♦ ŠUMSKI PLODOVI I LJEKOVITO BILJE
- ♦ SUVENIRI, KUĆNA RADINOST
- ♦ NOVA SAOBRAĆAJNICA U IZGRADNJI
- ♦ PROPLANCI, PAŠNJACI, ...

DONJE BIOSKO

- ♦ RURALNI TURIZAM (70 – 80 domaćinstava)
- ♦ ZDRAVA HRANA (žitarice, voće, povrće, med i mlijeko)
- ♦ AGRO – TURISTIČKI PARK
- ♦ SOKOLARSKI CENTAR
- ♦ BORAVAK U PRIRODI
- ♦ PLANINARSKE STAZE
- ♦ SPORTSKA REKREACIJA
- ♦ FOTO LOV
- ♦ JAHANJE
- ♦ BICIKLIZAM
- ♦ ŠUMSKI PLODOVI I LJEKOVITO BILJE
- ♦ SUVENIRI, KUĆNA RADINOST

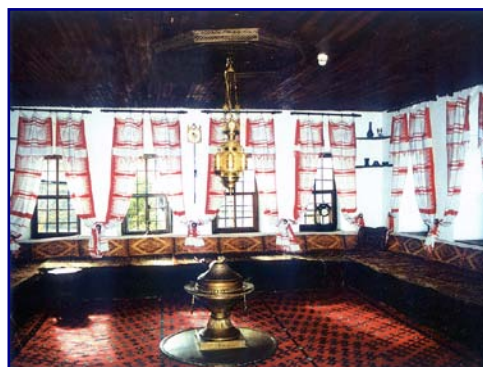
FALETIĆI / MOŠČANICA

- ♦ VRELO MOŠČANICE
- ♦ IZVOR CRNELJ (flaširanje vode)
- ♦ VAZDUŠNA BANJA
- ♦ PLANINARSKI DOM
- ♦ PANSIONI
- ♦ RURALNI TURIZAM (turističke kuće – sobe)
- ♦ EKO – KAMP MLADIH
- ♦ ZDRAVA HRANA – široki izbor
- ♦ SPORTSKA REKREACIJA I RIBOLOV
- ♦ PLANINSKE I TURISTIČKE STAZE
- ♦ AVANTURIZAM
- ♦ ŠKOLA U PRIRODI
- ♦ ŠUMSKI PLODOVI I LJEKOVITO BILJE

STARA GRADSKA JEZGRA

- ♦ BAŠČARŠIJA
- ♦ KAZANDŽIJSKA ULICA
- ♦ ZLATARSKA ULICA
- ♦ BRUSA I GAZIHUSREFBEGOV BEZISTAN
- ♦ SARAJEVSKA KATEDRALA
- ♦ SVRZINA KUĆA
- ♦ DESPIĆA KUĆA
- ♦ MORIĆA HAN
- ♦ STARI JEVREJSKI HRAM
- ♦ STARA PRAVOSLAVNA CRKVA
- ♦ ISLAMSKI TEOLOŠKI FAKULTET
- ♦ AKADEMIJA NAUKA I UMJETNOSTI BiH

- ◆ BOŠNJAČKI INSTITUT
- ◆ ALIPAŠINA DŽAMIJA
- ◆ GRADSKA VJEĆNICA
- ◆ KURŠUMLI MEDRESA
- ◆ SAHAT KULA
- ◆ SEBILJ
- ◆ BAŠČARŠIJA – GASTRO

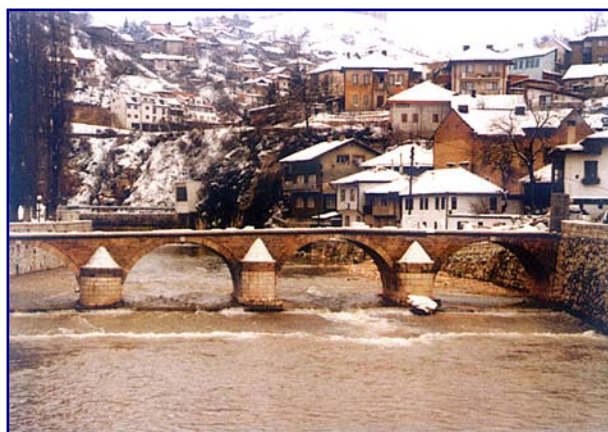
VRATNIK

- ◆ JAJCE KASARNA
- ◆ VRATNIČKI GRAD
- ◆ BIJELA I ŽUTA TABIJA
- ◆ VELIKE PRIREDBE
- ◆ VIŠEGRADSKA KAPIJA
- ◆ TURISTIČKI SOKACI
(apart kuće, pansioni, sobe)
- ◆ BAŠĆE I CVIJETNJACI
- ◆ VASIN HAN (rural)
- ◆ SPORTSKI OBJEKTI

KANJON MILJACKE

- ◆ KOZJA ČUPRIJA
- ◆ LAPIŠNICA
- ◆ DARIVA – JEZERO
(MOŠČANICA, SASTAVCI)
- ◆ HOTEL SA SPORTSKO –
REKREACIONIM CENTROM
- ◆ BABIN ZUB
- ◆ ENDEMSKE VRSTE BILJA
- ◆ JEKAVAC
- ◆ BENTBAŠA (kupališni bazeni)
- ◆ BABIĆA BAŠĆA
- ◆ TOPLIK
- ◆ SKLONIŠTE
- ◆ SPORTSKI RIBOLOV
- ◆ FIJAKERI
- ◆ REKREATIVNA STAZA

BISTRİK

- ◆ ŽIČARA ZA TREBEVIĆ
- ◆ KONAK (rezidencijalni objekt)
- ◆ ALIFAKOVAC
- ◆ STARA BANJA
- ◆ ŽELJEZNIČKA STANICA BISTRİK
- ◆ SEDMERO BRAĆE
- ◆ SARAJEVSKA PIVARA
- ◆ PLANINARSKA STAZA
- ◆ JARČEDOLE – TREBEVIĆ (bob staza)
- ◆ KUĆNA RADINOST
- ◆ TURISTIČKE SOBE
- ◆ KASARNA
- ◆ AT MEJDAN

TREBEVIĆ / VIDIKOVAC

- ◆ ŽIČARA ZA GRAD
- ◆ PLANINARSKI DOMOVI
- ◆ PLANINARSKÉ STAZE
- ◆ BRDSKI BICIKLIZAM
- ◆ ZIMSKI SPORTOVI
- ◆ REKREACIJA
- ◆ GASTRO CILJANA PONUDA
- ◆ ŠUMSKI PLODOVI
- ◆ IZLETI I ODMOR

Premijera "Omer-paše Latasa" na Bijeloj tabiji
će u 21 sat na Bijeloj tabiji premijerno biti izveden obnovljeni Duška Anđić u kojem naslovne uloge tumače Josip Pejaković i Branko Ličen

Narodnog pozorišta "Omer-paša Latasa" će biti izvedena na Bijeloj tabiji 1978. na Sterjnom pozorištu proglašena je najboljom, a Josip Pejaković za tu ulogu najboljim glumcem.

1978. na Sterjnom pozorištu proglašena je najboljom, a Josip Pejaković za tu ulogu najboljim glumcem.

ex Jugoslavije za izvođenje ovog komada. Na pitanje zašto baš "Omer-paša Latasa", Pejaković je kazao da može odgovoriti samo sa: "Zato". "Sva velika pozorišta dala bi sve da ovu predstavu, koja je okrunjena slavom, stave na repertoar", kazao je Pejaković.

"Postavljanje ove predstave u službi je rekonstrukcije Bijele tabije", kaže Pejaković, ističući kako je i Omer-paša Latasa bio povezan upravo sa ovim prostorom. "Njegov prvi susret sa Sarajevom bila je upravo Bijela tabija", kazao je Pejaković.

Protagonista predstave Branko Ličen, koji se trenutno nastavlja na mjestu prvog pomoćnika na mjestu prvog pomoćnika u Sloveniji, sa rekvizitima izvedenog govornika je o obnovljenu komadu u kojem je zajedno sa Pejakovićem igrao i pobijedio nekoliko decenija i povratku "kući u kojoj je odrastao".

Pejaković je ovom prilikom najavio da će ova predstava otvoriti narednu sezonu Narodnog pozorišta Sarajeva, 25. septembra.

Osim Pejakovića i Ličena, u predstavi igraju: Ermin Bijančić, Zoran Bečić, Vladimir Jokanović, Miloš Mirvaljević, Drago Buša, Miodrag Trifunović, Miraj Grbić, Tahir Nikšić, Velimir Vojnović, Ailija Aljović, Mirvald Kurir, Riad Ljubović, Slobodan Žigic, Branko Dursum i Ahmed Duvnjak.

Autorski tim čine: Marijela Margarić, scenografija, Hella Volfart-Kojović, kostimografija, Zahra Kreho, dramaturgija, Srećko Čurić, scenski pokret, Josip Pejaković, muzika.

Vruće pitanje - Duško Anđić
 Na pitanje novinara da li će premijeri prisustvovati autor komada Duško Anđić, ponovo su se aktualizirala reka, kako je kazao Pejaković, "vruća pitanja".
 "Pričalo se i o meni da sam ustupio i da sam kao po centralnom zaboru ipak, on mi je na haškoj opštini mi je uradio nešto sporno. Kada je potpisao ugovor sa Narodnim pozorištem Sarajeva bio je svjestan da je komad u vlasništvu ove teatarske kuće. Rekao sam mu da mi dozvolite da režiram predstavu bez njega da ne bismo doveli kompletno din u pitanje", kazao je Pejaković. Duško Anđić je, kako kaže Pejaković, u Sarajevu, "ali nije ovde" (na konferenciji za novinare) jer je, kako kaže Pejaković, dovoljno tolerantan da dopusti da potpuno umire.

Potrebno je Anđić, sarajevski mediji, prenelo sa početkom rata na Pale. Tokom rata imali smo priliku pogledati i neke njegove dokumentarne filmove o ratu u BiH iz tadašnje "bajepetke vizure".

BOSNA I HERCEGOVINA
 0.80

Konferencija za novinare (Sveinle: S. Hadžijević) je, u okviru Bašarskih noći 2001.

Komada Duška Anđića obnovio je Josip Pejaković, koji i sa ovog, ali i predstavi koja je premijerno izvedena u Narodnom pozorištu Sarajeva davne 1978. g. tumači lik po kojem je predstava naslovljena. Predstava je na redovnom repertoaru Narodnog pozorišta Sarajeva doživjela 160 izvođenja i bila dobitnik velikog broja priznanja na području ex Jugoslavije. Godine

Sada se predstava postavlja u ambijentu koji je Pejaković na jučešnja konferencija za novinare okarakterisao kao jedan od najboljih na području Bijele tabije

10. Selektivni oblici turističke ponude

Kako općina Stari grad ima visoko kvalitetne resursne pretpostavke da razvije raznovrsne oblike turističke ponude to se pruža mogućnost formiranja bogate lepeze selektivnih oblika razvoja turizma.

Koristeći se i višegodišnjim vrijednim saznanjima, aktivnostima, inicijativama, idejama i uspješnim realizacijama mnogobrojnih turističkih programa i plasmanom konkretnih turističkih proizvoda, Turistička zajednica općine, u saradnji sa Kantonalnom turističkom zajednicom, turističkim agencijama, te zainteresovanim organima, organizacijama i institucijama, može i treba unaprijediti postojeće i razviti nove selektivne oblike turističke ponude.

Da bi u tome uspjeli, neophodna je marketinška valorizacija pojedinih oblika selektivne turističke ponude, iskazane i kroz **izradu itinerera**, kao što su:

- ♦ TURISTIČKIM STAZAMA BAŠČARŠIJE
- ♦ PUTEVIMA MULTIETNIČKE DUHOVNE KULTURE GRADA SARAJEVA
- ♦ PLANINARSKIM PUTEVIMA KROZ RURALNE PROSTORE (OD SEDAM ŠUMA DO SKAKAVCA)
- ♦ GASTRONOMSKA ŠETNJA BAŠČARŠIJOM
- ♦ PRIČE O 7 ĆUPRIJA – MOSTOVA
- ♦ EKO – STAZAMA DO VRELA MOŠČANICE
- ♦

Osim toga, može se formirati zanimljiva ponuda kroz vikend i nedjeljne programe, kao što je:

- ♦ SARAJEVO – VRELO MOŠČANICE
- ♦ SARAJEVO – DONJE BIOSKO
- ♦ SARAJEVO – BARICE
- ♦ SKAKAVAC – SARAJEVO – TREBEVIĆ
- ♦ SARAJEVO (Stari grad) – BJELAŠNICA – IGMAN
- ♦ SARAJEVO (Stari grad) – ILIDŽA (Vrelo Bosne)
- ♦

10.1. Ruralni turizam

Od posebne važnosti za razvitak ruralnog prostora je donošenje **programa razvoja ruralnog turizma** na području općine. Dakle, s ciljem potpunije obnove valorizacije i zaštite turističkih potencijala te stvaranja integralnog turističkog proizvoda potrebno je pokrenuti realizaciju programa revitalizacije ruralnog prostora, upravo, programom razvoja turističke ruralne destinacije.

Terminološki razlikujemo ruralni (seoski) turizam od turizma na seljačkim gospodarstvima (seljački turizam). Naime, ruralni (seoski) turizam obuhvata različite oblike turizma u ruralnom prostoru kao što su: seljački, rezidencijalni, zavičajni, sportsko – rekreacioni, avaturistički, zdravstveni, edukacijski, tranzitni, kamping, kulturni, vjerski, lovni, ribolovni, gastronomski, eko – turizam, prirodi bliski turizam, mješovite i ostale vrste turizma.

Ovakvim programom ostvarili bi se slijedeći ciljevi:

a) s aspekta sela

- revitalizacija ruralnog prostora
- osposobljavanje seoskog stanovništva za samostalni razvoj
- cjelovito rješavanje problema ruralnog prostora i sela
- aktivno uključivanje žena i mladih ljudi u ruralni razvoj
- zaštita, razvoj i očuvanje karakteristika ruralnih područja i sela, njihovih vrijednosti i identiteta
- razvoj poljoprivrede
- iniciranje i podrška razvoju primarne seljačke proizvodnje (biološki zdrave hrane) i prerade poljoprivrednih proizvoda

b) s aspekta turizma

- proširenje postojeće turističke ponude
- ublažavanje sezonskog karaktera turističkog poslovanja
- korištenje svih postojećih resursa
- stvaranje integralnog turističkog proizvoda
- odmor i rekreacija u tijesnoj vezi sa čistom okolinom

Interes za ponudu ruralnog turizma u svijetu u znatnom je porastu. Sve je više imućnijih i zahtjevnijih gostiju koji se ne zadovoljavaju "klasičnom turističkom ponudom", već traže aktivan odmor kao motiv boravka u čistoj i zdravoj prirodi. U tom smislu mogu se organizovati vrlo raznovrsne i sadržajne aktivnosti, koje takvi gosti traže, kao što su: foto – lov, promatranje ptica, biološke i ekološke radionice, posjete brojnim prirodnim i kulturnim znamenitostima, gastronomski turizam, organizacija takmičenja gostiju i sl.

10.2. Avanturistički turizam

Iz programa «budućnosti» nazire se svo bogatstvo ideja i razmišljanja koja se u cjelosti podudaraju sa filozofijom razvoja avanturističkog turizma na ovom području:

- ♦ **edukacija:** planinarske, alpinističke, speleološke, skijaške i ... škole;
- ♦ **propaganda:** snimanje propagandnih filmova o avanturističkim mogućnostima ovog područja;
- ♦ **istraživanje:** trasirati turističko – planinske puteve niz rijeku Rakitnicu i druge turističko – planinarske staze;
- ♦ **izdavačka djelatnost:** izdavanje 35 planinarskih vodiča u kojima će biti opisane avanturističke ture oko Sarajeva;
- ♦ **ekspedicije:** uspon na najviši vrh Evrope Mount Blanc, 4807 m – prva kadrovska ekspedicija za mlade alpiniste;

Posebno se ističe mogućnosti ekonomskog valoriziranja turističke ponude zmajarenja, paraglidinga, brdskog biciklizma, speleoloških istraživanja, te alpinističke stijene Babin zub. Pored Udruženja «Yeti» na području Općine aktivno radi Sky – paraglider klub «Sarajevo», koji je registrovan pri Aero – savezu i ima oko 40 članova.

10.3. Gastro-turizam

U sklopu opće turističke ponude gastro ponudu trebaju sačinjavati slijedeći elementi:

- ♦ narodno, tradicionalno i lokalno atraktivno kulinarstvo, zanimljiva izvorna jela, rakije ili druga domaća pića ili napitci
- ♦ originalni elementi tradicionalnog ugostiteljstva u modernim objektima, sa prepoznatljivim detaljima u eksterijeru i interijeru, inventaru, serviranju jela i pića, atraktivnim suvenir – jelovnicima, elementima folklora (uniforme osoblja, muzika, rukotvorine i sl.)
- ♦ originalni objekti specifične arhitekture kao što su bosanske kuće, aščinice, kafane, vodenice – mlinovi, konobe i sl.

- ♦ atraktivan način dočeka gostiju sa tradicionalnim elementima gostoprimstva i ispraćajima

Gastronomija je dio kulture i kulturnog nasljeđa naroda nekog kraja. Jedan od motiva koji podstiče turistu da posjeti određeni kraj svakako je upoznavanje sa kulturom naroda, mjesta u kome gostuje, a on svoje prve utiske stiže u ugostiteljskom objektu, znači kroz gastronomiju. Poznata je izreka: "KULTURA JEDNOG NARODA NAJLAKŠE SE OGLEDA KROZ PROZOR UGOSTITELJSKOG OBJEKTA."

11. Stanje i razvoj smještajnih kapaciteta

Od 1995. godine poduzetničkim inicijativama izgrađeno je više manjih smještajnih kapaciteta na općini i to: «Evropa» – garni, «Saraj», vila «Orient», «Hondo», «Meridijan», «Bašćaršija», «Mejdan», «Halvat», «Konak», dom «Faletići», ... Svi oni zajedno raspoložu sa 316 kreveta i imaju tri, dvije ili jednu zvjezdicu.

Za ambiciozan razvoj turizma, kakav se ovim projektom pretpostavlja, neophodno je usmjeriti razvoj smještajnih kapaciteta prema slijedećem:

1. Obnoviti hotel «Evropu» kao gradski hotel sa 200 kreveta, hotel «Central» - garni sa 50 kreveta i hotel «Nacional» - garni sa 100 kreveta, te planinarske domove (obnova ili dogradnja) na Trebeviću, Baricama i Skakavcu, sa ukupno 150 kreveta;
2. Izgraditi nove hotele na lokacijama KOVAČI (150 kreveta) sa pet zvjezdica, OBALA (100 kreveta) sa tri zvjezdice, DARIVA (200 kreveta) sa tri zvjezdice;
3. Adaptirati postojeći objekat JAJCE – KASARNA u ekskluzivni hotel sa četiri zvjezdice (200 – 250 kreveta);
4. Izgraditi više porodičnih apartmana, pansiona i prenoćišta (300 kreveta);
5. Izgraditi atraktivne turističke kuće u bosanskoj arhitekturi (100 kreveta);
6. Opremiti turističke sobe u porodičnim kućama (200 kreveta);
7. Razviti smještaj u ruralnim prostorima (100 kreveta);
8. Izgraditi dva auto kampa i to: Eko – kamp mladih u Faletićima (200 kamperskih jedinica) i Auto – kamp na Darivi (100 kamperskih jedinica).

Prilikom programiranja i projektovanja novih smještajnih kapaciteta ili adaptacije i obnove postojećih treba uvažavati svjetske trendove koji pretpostavljaju da «hoteli budućnosti» nose predznake kao što su: «**Zeleni hoteli**», «**Eko – hoteli**», «**Eko – oaze hotela**» u prirodi, «**Zdravi hoteli**», «**Hotel – dom**», «**Hotel – škola**», «**Hotel – odmor**», «**Tematski hoteli**», «**Ambijentalni hoteli**».

Ovako usmjerenim razvojem općina Stari grad u dinamičkom turističkom razvoju imala bi 1466 kreveta u osnovnim i 700 u komplementarnim objektima, čime bi značajno poboljšala strukturu i broj smještajnih objekata u gradu Sarajevu, pretpostavljajući njihov razvoj i u drugim dijelovima grada. Značajno je napomenuti da poznati svjetski turistički urbani centri, kao što je npr. Pariz, imaju značajan broj hotela i drugih oblika smještaja na principu spavanja s doručkom (garni ponuda) što se i u našem slučaju višestruko predlaže. Kada se tiče urbanog dijela Starog grada onda je to logično jer se u njemu nalaze mnogobrojni objekti sa ugostiteljskom ponudom.

12. Grad Sarajevo kao turistički proizvod

Kako turizam Općine Stari Grad može kvalitetno funkcionisati samo u sastavu turističke destinacije **Olimpijski grad Sarajevo**, što se na brojnim konkretnim inicijativama može izvanredno prepoznati, prezentuju se neke od njih koje potvrđuju da se **GRAD SARAJEVO** može plasirati na međunarodno turističko tržište kao **TURISTIČKI PROIZVOD**.

13. Marketing

Da bi se ostvarili ovako postavljeni zadaci mora se napraviti kvalitetan marketinški projekt promocije i propagande ali i strateški operativni marketinški planovi turističke ponude Starog grada samostalno, kao i u sklopu turističke destinacije «Olimpijski grad Sarajevo».

Osim toga, treba kao nezamjenjivu konstantu budućnosti prihvatiti kompjutorsku tehnologiju kao sadržaj za dobivanje i praćenje brojnih informacija o turističkom tržištu, njihovim spajanjima i povezivanjima. Jednom riječju: **moramo znati šta imamo, gdje to možemo ostvariti, na koji način, kojim sredstvima i s kojim kadrovima**, a sve u cilju ostvarenja najglavnijeg cilja, a to je **plasman turističkog proizvoda Starog grada na domaćem, a posebno na odabranim tržištima**.

Isto tako, treba pažljivim, strpljivim i znalačkim istraživanjem doći do odgovora na pitanje: Znamo zašto nam gosti **dolaze**, ali ne znamo zašto nam gosti **ne dolaze**???

13.1. Promocija

Jedan od glavnih ciljeva turističkog marketinga je uravnoteženje potreba turista s ponudom turističke destinacije. Kako se u turizmu radi o proizvodu koji se na tržištu nudi samo u pisanim i slikanim oblicima i sredstvima, potrebe se turista zadovoljavaju i tačnim informacijama o proizvodu i njegovu korištenju. Zbog toga se promocija u

turističkom marketingu ističe kao posebno važna, a to se u razvoju svjetskog turizma potvrđuje sve boljom organizacijom i stručnošću s kojom se provodi turistička promocija u mnogim razvijenim zemljama. Turističke promotivne aktivnosti postale su u novije doba visoko sofisticirano **tržišno komuniciranje**, jer je konkurencija na turističkom tržištu sve veća u borbi za turiste na domaćem i međunarodnom tržištu.

Kako su ovim projektom pokrenute mnoge nove inicijative, te dati prijedlozi koji traže specifičan odnos prema njima i njihovo oblikovanje prema tržištu, to i usmjerenje promotivnih aktivnosti treba da se odvija kroz:

- ♦ aktivno i osmišljeno prisustvo na potencijalno značajnim turističkim domaćim i susjednim ino tržištima (izletnički turizam)
- ♦ selekciju tržišta prema procjeni turističke zainteresovanosti potencijalnih gostiju i snage tur – operatora sa kojima se želi sarađivati
- ♦ stalno prisustvo na turističkom tržištu sa usmjerenom turističkom tražnjom
- ♦ kontinuirano aktualiziranje i unapređivanje vizualne i tekstualne prezentacije turističke ponude Starog grada
- ♦ izradu i održavanje savremene cestovne turističke signalizacije na glavnim putnim pravcima prema Sarajevu (Stari grad) i od Sarajeva

U cilju postizanja optimalnih rezultata promotivnih aktivnosti i trajnog obezbjeđivanja njihovih efekata potrebno je:

- ♦ izrada i štampa odgovarajućih papirnih i drugih propagandnih sredstava (video zapisi, CD room-ovi i dr.)
- ♦ učestalo korištenje medija (štampa, radio, TV) prema prethodno utvrđenoj i usvojenoj dinamici plasmana ciljanih turističkih proizvoda,
- ♦ stalno obogaćivanje i osvježavanje ponude, na osnovu trenda tražnje, na turističkim tržištima kojima će se obraćati i putem interneta i drugih savremenih oblika komunikacije.

13.2. Propaganda

Radi lakšeg plasmana i u cilju postizanja prepoznatljivosti na turističkom tržištu neophodno je utvrđivanje konstanti za turistički proizvod Starog grada. Plasmanom postojećeg zanimljivog i vrijednog turističkog znaka, te maskote koju bi trebalo izraditi, steći će se određeni imidž i prepoznatljivost kako turističke ponude Starog grada tako i grada Sarajeva u cjelosti, te postići veći izraz povjerenja potencijalnih korisnika usluga.

Ovako formirani turistički proizvod zahtjeva izradu mnogih savremenih propagandnih sredstava. U tom smislu sugerise se izrada **turističkog vodiča kroz općinu Stari grad i njegovo okruženje**.

Kao jedan od oblika unapređenja prodaje turističkog proizvoda Starog grada predlaže se organizovani nastup u sastavu **turističke destinacije** na izložbeno – sajamskim i sličnim priredbama specijalizovanog karaktera. Ove nastupe, pored osmišljene sajamske izložbe, koja treba biti povezana za cijeli Sarajevski kanton, Federaciju ili državu, mora pratiti i bogat sadržaj aktivnosti kao što su:

- ♦ usmjerene distribucije grafičkih turističko – propagandnih materijala
- ♦ projekcije i multimedijalne prezentacije propagandnih “medaljona”, video zapisa, dijapozitiva, fotografija ...
- ♦ prezentacije izvorne gastro – ponude
- ♦ konferencije za štampu («*marketinški susreti s novinarima*»)
- ♦ prezentacije proizvodnje i prodaje autohtonih suvenira.

13.3. Marketing kao strategija atraktivnosti

Pojedina turistička mjesta svoju komercijalnu aktivnost baziraju, prvenstveno, na podlozi promocije urbanih atrakcija – naravno, ukoliko ih imaju, i ako utvrde da je vanjski interes za takvim atrakcijama visoko izražen.

Stara gradska jezgra kao jedinstvena multietnička i kulturna sredina spada u veliku međunarodnu urbanu atrakciju. To treba stalno isticati, promovisati i razvojno usmjeravati. Sve joj to pruža mogućnosti da kroz **marketing – strategiju atraktivnosti** dođe do pojedinih potencijalnih ciljanih kupaca lakše, brže i uspješnije od mnogih koji s njima ne raspolažu.

13.4. Stari grad kao marketing «simplon lokomotiva»

Iz dosadašnjih koncipiranih prijedloga lako je zaključiti da je Stari grad **eksluzivni turistički lider** (ne samo grada Sarajeva i Sarajevskog kantona nego i Bosne i Hercegovine u cjelosti) – svojevrsna «**lokomotiva**, što vuče za sobom čitavu kompoziciju vagona sa različitim sadržajem, što može brzo prerasti u **simplon ekspres** koji bira stanice svog zaustavljanja».

Samim tim općina Stari grad, kao budući **kulturno – turistički park**, osim vlastite atraktivnosti, pozitivno će utjecati na osmišljavanje novih turističkih sadržaja programa i ponude u svih devet predloženih mikrolokaliteta (Skakavac, Barice, Donje Biosko, Faletići / Moščanica, Vratnik, kanjon Miljacke, Stara gradska jezgra, Bistrik i Trebević / Vidikovac).

13.5. Animacija u turizmu

Zadatke i programe animacije mogu realizovati samo osposobljeni i obrazovani kadrovi koji se za ove zadatke trebaju pripremati po posebnim edukativnim programima. Dobra iskustva već postoje u hrvatskom turizmu (posebno Istra) pa i njih treba znalački koristiti. Sarajevo kao i cijela Bosna i Hercegovina uvijek je bila rasadnik mladih, stručnih i pouzdanih kadrova pa je ovo nova prilika da se okušaju i u jednoj novoj i vrlo zanimljivoj, a turizmu neophodnoj aktivnosti.

13.6. Turističke zajednice

Turistička zajednica Općine Stari Grad postala je središte svih turističkih događanja na općini. Mada su osnovni zadaci Turističke zajednica Stari grad regulisani

normativnim aktima u osnivanju uvijek treba imati na umu da je ova ZAJEDNICA središte svih turističkih događanja na općini ali i gradu Sarajevu. Zbog toga su i svi njeni programi rada i aktivnosti podložni velikim i stalnim dopunama, izmjenama i unapređenjima.

Ipak, valja istaći da su slijedeći zadaci stalni i da se njihov značaj nikad ne smije zanemarivati:

- ♦ propaganda turizma Starog Grada na svim nivoima
- ♦ koordiniranje razvojnih programa i projekata
- ♦ učešće na sajamskim i drugim poslovno vrijednim manifestacijama na kojima turizam Starog grada treba biti kvalitetno predstavljen (samostalno, na nivou grada, Kantona ili Federacije)
- ♦ aktivna uloga u svim programima zaštite okoline a posebno programi kakvi su inicirani i ovim projektom (Ekološki centar djece u Faletićima, Sarajevo – zdravi grad, proizvodnja zdrave hrane, zaštita svih tokova rijeke Miljacke sa pritokama (Moščanica, Lapišnica) i drugi programi u suradnji sa časopisom «Fondeko» i Društvom za zaštitu sredine «EKO BIH»
- ♦ organizacija, suorganizacija ili koordinacija turističkih ili drugih priredbi koje su u funkciji promocije i propagande turizma
- ♦ iniciranje proizvodnje suvenira i njihov plasman
- ♦ pružanje stalnih informacija o turističkoj ponudi kako općine u cjelosti tako i svakog mikrolokality pojedinačno
- ♦ stvaranje i razvijanje kulture gostoprimstva u turizmu kao jednog od najvažnijih postulata propagande turističke ponude, posebno na ino tržištu
- ♦ razvijanje kulture održavanja visokog standarda higijenskih navika te izgradnje, opremanja i održavanja javnih objekata lične higijene
- ♦ praćenje i stalna podrška realiziranju ideje o uvođenju predmeta **Ekologija i turizam** u završnim razredima osnovnih škola svih općina grada Sarajeva
- ♦ stalna briga za sprovođenjem aktivnosti oko unapređenja kvaliteta turističke ponude pri čemu posebnu pažnju treba posvećivati daljem razvoju prepoznatljive gastro – ponude na Bašćaršiji vezanoj za izvorna narodna jela, pića, napitke i poslastice
- ♦ ostvarivanje saradnje sa drugim sredinama u zemlji i inostranstvu, u kojima je turizam jedna od glavnih razvojnih oblasti
- ♦ stalna briga za školovanjem i edukacijom turističkih kadrova, edukacijom stanovništva te kadrova u komplementarnim oblastima, koje su vezane za turizam
- ♦

13.7. Turističke agencije

Bogata i sadržajna selektivna turistička ponuda općine Stari grad, kako samostalna tako i kao dio ponude destinacije, može se već danas inovirati kroz više turističkih proizvoda pa postavlja nove zadatke oko potrebe uvezivanja svih učesnika u tom procesu. Pri tome je uloga turističkih agencija, a posebno receptivnog karaktera, nezamjenjiva.

Sve turističke agencije koje sada posluju u gradu Sarajevu veoma su malo učinile na formiranju i plasmanu turističke ponude. To se najbolje vidi iz slijedećeg podatka. Od oko 2.800 kreveta u 40 smještajnih objekata na području grada Sarajeva iskorištenost je u 2001. godini 17,6% sa prosječnim boravkom 2,13 dana. Ispostavlja se da su najbolji «domicilni turoperatori» «Centar Skenderija», «Sarajevski filmski festival», «Festival malih eksperimentalnih scena», velike priredbe «BAŠČARŠIJSKE NOĆI» i «Sarajevska zima» ...

Uz sva dosadašnja pozitivna iskustva kao dugoročna orijetacija mora biti razvoj stacionarnog turizma (poslovni, porodični, kongresni, naučni, obrazovni, seminarski, omladinski, kulturni, sportski i sportsko rekreativni, ...). Zato je neophodno još više razvijati i širiti mrežu saradnje sa turističkim agentima koji dovode goste u Sarajevo a ne samo da Sarajevo doživljavaju kao emitivno izvorište odvođenja gostiju u druga turistička središta.

Kao pozitivan primjer za to treba uzeti Turističku agenciju «Maestral» iz Splita koja je ugovorila dolazak 32 grupe Poljaka koje će, kroz sedmodnevni boravak u Bosni i Hercegovini, provesti itinererom Neum – Međugorje – Mostar – SARAJEVO – Travnik – Jajce – Bihać.

Kao imperativan zadatak postavlja se potreba osnivanja domicilnih turističkih agencija, koje bi se, isključivo, bavile receptivnim zadacima organizacije i plasmana buduće turističke ponude i turističkih proizvoda na općini.

Kroz odgovornu i programski dobro osmišljenu dugoročnu saradnju sa Turističkom zajednicom Starog grada agencije trebaju primjeniti “agresivni, suptilni - direktni” marketing koji će omogućiti repozicioniranje sarajevskog turizma u programima i velikih tour operatorskih kuća.

S obzirom da su prema dosadašnjim iskustvima emitivne zemlje za ovo područje, pored Hrvatske i Austrija, Njemačka, Italija, Češka, Slovenija, Poljska, Holandija i dr., to se mora sačiniti operativni razvojni marketing plan od strane domicilnih agencija, te ga promovirati u saradnji sa turističkim zajednicama i drugim zainteresiranim agencijama.

14. Suveniri

Bogat izbor i ponuda suvenira koji su izraz življenja i stvaralaštva pojedinih sredina, danas imaju sve značajniju ulogu u promociji turističkih destinacija i unapređenju ukupne turističke ponude. Posljednjih desetak godina u trendu je izrada suvenira s akcentom na tradiciju određenog kraja tj. na izradu autentičnog, autohtonog suvenira.

Bašćaršija u Starom gradu sama je po sebi svojevrsna suvenirska ulica, a posebno Kazandžiluk.

Želeći doprinijeti razvoju suvenirske aktivnosti na području općine, a što će imati uticaja na cijeli grad i Sarajevski kanton, predlaže se slijedeće:

1. Proizvodnja gastro – suvenira, vezanih za specifične jelovnike sa gastro – ponudom
2. Replike i minijature arheoloških nalaza u gipsu, kamenu, staklu, glini, keramici
3. Proizvodi od drveta i drvorezbarstva kao što su: razne ogrlice, drveno posuđe, kutije za nakit, privjesci, kutije za bibliografska i druga izdanja duhovnih i drugih vrijednih knjiga, razna pakovanja voća, prirodnih rakija, razne igračke, upotrebni predmeti i dr.
4. Proizvodi od bakra i drugih metala koji su dominantni materijali na Bašćaršiji, a posebno u Kazandžiluku (upotrebni i ukrasni reljefni tanjuri, cijela paleta drugih proizvoda suvenirskog karaktera)
5. Proizvodi iz oblasti štampanih suvenira kao što su: razglednice, blok razglednice, naljepnice, bedževi, filatelističke kolekcije, bibliografska izdanja knjiga, reprodukcije umjetničkih djela, slika, putopisa ..., te kolekcije dijapozitiva, video kazete i zapisi, audio kazete i dr.
6. Suveniri nastali iz tradicije i običaja naroda koji žive na ovom području: lutke u narodnim nošnjama, folklorna obilježja, štrikani, tkani, vezeni, heklani, pleteni i drugi upotrebni suvenirski i spomenički predmeti od vune, konca, platna, svile i dr., te upotrebni i ukrasni predmeti od kože.

Realizacijom prijedloga da se pripremi i organizuje, kao stalna propagandno – turistička manifestacija **Etno - gastro festival "SARAJEVSKI BEHARI"**, sa izložbeno prodajnim salonima suvenira, omogućiće se bolja propaganda ali i neposredna prodaja suvenira, kako putem poslovnih aranžmana, tako i neposredno turistima gostima. Na tom festivalu, kao poseban upotrebni suvenir mogla bi se promovisati i buduća turistička maskota Općine Stari Grad.

15. Kadrovi i edukacija

ČOVJEK JE NAJVEĆA VRIJEDNOST. KADROVI SU OGLEDALO TURIZMA.

Baš tako, najveća resursna vrijednost općine Stari grad i Sarajeva u cjelosti su njegovi ljudi. Sarajlija je vrijedan, inicijativan, obrazovan, odvažan, gostoljubiv, ali ne servilan, blag i darovit, spreman se radovati dobru, a zna podijeliti tugu s drugim.

U budućim planovima obrazovanja kadrova i njihovog stalnog educiranja na području općine trebalo bi predvidjeti obrazovanje na tri nivoa:

1. Za osnovne turističke djelatnosti (ugostiteljska preduzeća, samostalne poduzetnike, turističke agencije, turističke zajednice, eko društva, organe uprave, selektivne oblike turizma i dr.);
2. Za prateće i ostale privredne grane koje su komplementarne turizmu;
3. Za cjelokupno stanovništvo.

Za osnovne turističke djelatnosti, pored redovnog obrazovanja svih nivoa zaposlenih, treba i više uvoditi druge oblike edukacije kao što su: razmjene kadrova, stručni seminari, treninzi i takmičenja, posjeta turističkim sajmovima i sličnim manifestacijama i dr.

Osposobljavanje za prateće privredne grane i stanovništvo može se realizovati putem seminara, kurseva i predavanja.

U tom cilju predlaže se donošenje zajedničke odluke na nivou Sarajevskog kantona o formiranju EDUKATIVNOG CENTRA ZA KADROVE U TURIZMU.

S obzirom da se Stari Grad, a i Sarajevo u cjelosti, definitivno opredjeljuju prema turizmu kao jednoj od prioritarnih razvojnih oblasti u održivom razvoju to bi bilo dobro da se u programe sedmih i osmih razreda osnovnih škola uvede predmet **ekologija i turizam**, ali i da se u svim višim nivoima obrazovanja na kantona uvedu određeni oblici edukacije o turizmu (pismeni radovi, maturalni i seminarski radovi, drugi oblici izražavanja na temu turizma kao što su: fotografija, film, video zapis, slikanje, ručni radovi, poezija i proza, muzika, ručni radovi, suveniri i dr.) i tim primjerom bi Sarajevski kanton potvrdio da mu je najrealnija, najbliža i najbrža razvojna BUDUĆNOST U TURIZMU.

16. Kvaliteta - okosnica i stup uspjeha

Zašto je kvaliteta tako važna u današnjem svijetu? Zašto ljudi obraćaju toliko pažnje kvaliteti? Zašto je riječ kvaliteta, uz riječ marketing, postala danas, a to će sigurno ostati i u budućnosti, nezamjenjivi izraz svakodnevnice?

Odgovor je vrlo jasan!

Razvoj društva i prirode je evoluirao do nivoa u kojem kupac – korisnik usluga može birati proizvod – ponudu. Više nije prisiljen kupovati bilo šta već ono što on smatra da je za njega najbolje. To tjera proizvođače i pružaoce usluga da osiguravaju one proizvode i ponudu kakve kupac traži, uz što nižu i tržišno konkurentnu cijenu.

To treba smatrati okvirom u koga se mora smjestiti i razmjestiti sva buduća razvojna i tekuća turistička politika Starog Grada i grada Sarajeva u cjelosti.

Stari grad, u radnom blještavilu svojih poslovnih ulica, objekata, trgova, trgovina, hotela, restorana, aščinica, ćevapdžinica, caffè – barova, slastičarni, zlatarskih radnji, tradicionalnih zanata, kulturnih, sportskih, naučnih, obrazovnih, umjetničkih i dr. ustanova i društava može i treba postati **PRVI TURISTIČKI PREPOZNATLJIVI KVALITETNI PROIZVOD NA PODRUČJU BOSNE I HERCEGOVINE.**

17. Swot analiza (presjek)

PREDNOSTI	NEDOSTACI
BOGATSTVO RESURSA	NEDOVOLJNO VALORIZIRANI RESURSI
VELIKI LJUDSKI POTENCIJALI	MALO KVALITETNIH I RAZNOVRNIH SMJEŠTAJNIH OBJEKATA
KVALITETNA I RAZNOVRNA SAOBRAĆAJNA INFRASTRUKTURA	SLABA TOUROPERATORSKA RECEPTIVA
TRADICIJA U TURIZMU	SIROMAŠNA TURISTIČKA PONUDA
GOSTOPRIMSTVO	SEZONALNOST U POSLOVANJU
MULTIETNIČKA I MULTIKULTURNA SREDINA	NEDOVOLJNO STRUČNIH KADROVA
PRIPADNOST OLIMPIJSKOM GRADU	URBANISTIČKI INCIDENTI U PROSTORU
EKOLOŠKI OČUVANI PROSTORI	JEDNOSTRAN IZBOR SUVENIRA
ISKUSTVO U ORGANIZOVANJU VELIKIH PROJEKATA	MALO VELIKIH TURISTIČKIH PRIREDBI
BROJNOST INSTITUCIJA U FUNKCIJI I TURIZMU	MINIRANI PROSTORI
TRŽIŠNO PREPOZNATLJIVE RAZVOJNE VIZIJE	RAZLIČITI INTERESI SUBJEKATA U TURIZMU
.....
MOGUĆNOSTI	AKCIJE
CJELOGODIŠNJI RAD BEZ SEZONALNOSTI	IZRADA STRATEGIJE EKONOMSKOG RAZVOJA OPĆINE
RAZVOJ TURISTIČKIH MIKROLOKALITETA	POVEĆANA AKTIVNOST TURISTIČKIH ZAJEDNICA
VELIKE IDEJE I PROJEKTI (IZBOR)	USPJEŠNE EKO AKTIVNOSTI
PODUZETNIČKE INICIJATIVE U SVRHU RAZVOJA TURIZMA	NOVE TURISTIČKE PRIREDBE
RAZVOJ RURALNOG PROSTORA	EDUKACIJA KADROVA
KORIŠTENJE KANDIDATURE ZA ZOI 2010.	PROGRAMI, PROJEKTI, ODLUKE ZA ZAŠTITU PRIRODNE I KULTURNO – ISTORIJSKE BAŠTINE
KORIŠTENJE KANDIDATURE ZA EURO FUDBAL 2008.	OSNIVANJE DOMICILNIH RECEPTIVNIH TURISTIČKIH AGENCIJA
.....

1. Program razvoja Općine Stari grad Sarajevo

Naznakom različitih pristupa uočava se realna mogućnost koncipiranja marketinga grada ili njegove, po mnogim osobinama autonomne cjeline. Za takvu cjelinu prije svega treba graditi:

1. Novi image; 2. Novu strategiju mjesnog marketinga; 3. Novi koncept turističke ponude; 4. Kvantitativnu i kvalitativno novu strukturu sveukupne ponude roba i usluga.

To je samo odgovor šta treba uraditi, a osnovni problem su pitanja kako?, gdje? do kada? kakvim sredstvima?...

- Novu urbanu strukturu treba formirati kao mentalnu strukturu glavnog grada što domaćem stanovništvu i strancima treba predstaviti u najboljem svjetlu i sjaju.
- Sarajevo (ili njegova historijska jezgra) je savremen urbanističko-arhitektonski, ekološki, historijski, civilizacijski, uređen, savremen evropski grad se svom potrebnom infrastrukturom - stambena, komunalna, komunikacijska, kulturna...)
- Medijalna prezentacija.

Simbolički imidž sadrži:

- Logo Sarajeva - Općine Stari grad
- Godišnji-sezonski headline i pomoćne slogane
- Zastavu
- Maskotu
- Grb
- Slovne i piktografske oznake
- Grafizme i napise o značajnim kulturnim tačkama ... Kulturna geografska karta i putokazi.

Prethodna analiza planskog pristupa samo je sažet prikaz danas aktuelnih metoda revitalizacije urbanog tkiva ili pojedinih cjelina u smislu njihovog osposobljavanja da postanu aktivni nosioci planiranih programa, koji kao takvi postaju razvojni programi. Navedeni su općeniti kriteriji od kojih bar neke grad mora ispuniti što će ukazati na mogućnost, ali i metodu ostvarenja pretpostavljenih ciljeva. Vizija grada ili pojedinih cjelina jasno iskazuje posebnosti nastale tokom historijskog razvoja, da grad egzistira kroz svoju datost, u masmedijskoj i interpersonalnoj komunikacijskoj sferi, u svijesti njegovog stanovništva, kao i svijesti nestanovnika. Suštinski elementi ponude uočavaju se u temeljnim granama njegove djelatnosti, turističke pretpostavke nude širok dijapazon mogućnosti...

Izbor moguće strategije koji se uglavnom svodi na pet osnovnih pristupa, ukazuje na moguću slobodu izbora samo nekih ili mogućnost kombiniranja više njih. Istina je da niti jedna od pet strategija nije tako istaknuta da bi bila neprikosnoven. To svakako nije neka prednost, ali u posebnim uvjetima profiliranja budućeg razvoja, tačnije praga razvoja, to možemo i trebamo shvatiti kao prednost mudre formulacije strategije zasnovane na realnim procjenama trenutnih mogućnosti i konačnog cilja.

2. Razvojni plan grada Sarajeva

Ideja da se na prostorima Općine Stari Grad, prije svega potakne razvoj business centra i art centra zasniva se na izvjesnim pretpostavkama. Takvi sadržaji su se razvili, a i danas pripadaju najstarijim područjima svakog grada. A osim toga, ti sadržaji posebno doprinose kvalitetnoj i atraktivnoj zaštiti vrijednih ambijentalnih cjelina, čineći ih živim spomenikom kulture autohtonih naroda.

Već sama ideja ovih funkcija istovremeno ukazuje da njihovo ostvarenje i kontinuiran rad moraju imati punu podršku svog okruženja. To znači da se kvalitet rada i življenja na ovom području mora ostvariti na nivou koji može i treba biti reprezentativna podrška ovim sadržajima. Znači da moramo biti svjesni visokih kriterija života i rada u ovim prostorima, a historijske i prirodne pretpostavke to obećavaju. Ali ne treba misliti da se ovim činom daje neka posebna prednost jednom dijelu grada Sarajeva, u odnosu na druge dijelove; to nije ideja o formiranju grada u gradu. Drugi dijelovi imaju drugačije uvjete i mogućnosti, na osnovu kojih se formira strategija optimalnog razvoja.

Mora se priznati da ovakav pristup jednom dijelu integralne urbane cjeline pomalo liči planiranju na način koji ima za cilj razvoj tzv. "urbanog turizma". To je tačno, ali samo ako ga shvatimo kao turizam s povodom. Naime, nije moguće nadati se ostvarenju svjetskog centra bankarstva ili svjetske umjetničke galerije. Ne samo da nismo spremni poduzeti tako velike investicije, već se i takvi sadržaji ne mogu locirati u historijsku jezgru, s obzirom na potrebu pratećih objekata smještaja, komunikacija i saobraćaja. To su očito megalomanske zamisli, teško ostvarive i u boljim vremenima, ali to nikako ne znači da ne treba ništa raditi. Sve je bolje nego čekati da se ostvare neke izvjesnije pretpostavke planiranja integralne cjeline grada, pa tek onda njegovih pojedinačnih segmenata. Takvo opredjeljenje bilo bi rizično, jer grad funkcionira sam po sebi, spontano, pod utjecajem nesagledivog i neočekivanog broja činilaca, pri čemu je normalno da je konačan ishod izvjesno neizvjestan. A realizacija bar nekih funkcija na osnovu realnih pretpostavki sigurno će doprinijeti bržem razvoju grada Sarajeva u kasnijem periodu.

Dugovječno sedimentirane vrijednosti historijskog područja grada Sarajeva su potencijalni medij iz domena kulture i umjetnosti, naravno uz poticaj onih značenja koja su pomalo prešla u zaborav ili su namjerno krivo tumačena. Kostur koji će biti ishodište tog sistema prije svega su postojeće umjetničke galerije kojima se pridružuju i drugi objekt i prostori koji će biti stalno ili povremeno u realizaciji određenih programa. Tako fleksibilna struktura izlagačkih prostora biće u stanju odgovoriti sve zahtjevnijim uvjetima umjetničke prezentacije različitih umjetničkih manifestacija. Dakle, umjesto jedinstvene univerzalne kutije koja stvara potrebno i apstraktno okruženje umjetničkim djelima, na ovaj način se priklanjamo složenijim mogućnostima njihove prezentacije i spoznaje u kontekstu, tačnije spoznaje kroz dijalog.

Dijalog između umjetničke poruke i konteksta mjesta koji nosimo u sebi teško se može ostvariti, ako je taj kontekst prazan u značenjima. Jednosmjerna poruka nije dovoljan uvjet za dijalog, što je i krajnji smisao umjetničkog iskaza. Zato i nije samo galerija svijet umjetnosti. Umjetnost je svijet svjetova tj. uvjet kako da spoznamo jedno iz drugog. U tome se i ogleda suštinski značaj šireg okruženja.

Opredjeljenje za takvu galeriju umjetnosti, kao temu razvijenu prostorno, koju čini jedinstvenom sinhronizirano djelovanje već postojećih galerija, zatim novoplaniranih, kao i više prostora ili javnih površina koje nisu stalne, upućuje na potrebu jednog organizacionog punkta koji sinhronizira funkcioniranje tog sistema. Složeni poslovi oko organizacije izložbi, izrade kataloga, plakata, publikacija, naučnih skupova, seminara ... tako će se operativno i efikasno odvijati na jednom mjestu.

To je operativni dio prostorno razvijene umjetničke galerije koji radi program, obezbjeđuje njegovo ostvarenje i razvija saznanje o značaju ovakvih manifestacija putem čitaonice, zbirke kataloga, debatnog kluba...

Postojeći objekti za izlagačku djelatnost su prostorno i tematski ograničeni, a najznačajniji punkt je Umjetnička galerija BiH, koja ima već određen program svog rada, ali se ista mora povremeno uključivati u ostvarenje nekih značajnijih manifestacija. I obični poznavalac stanja objekata i prostora na ovoj Općini zna da ima dosta takvih koji bi mogli stalno ili povremeno doprinositi ostvarenju čak i složenijih projekata izlagačke djelatnosti.

Međutim, to se čini više jednostavnim nego mogućim. Jednostavno je postojeće objekte, nove izlagačke prostore koji se pridružju, kao i one povremene, povezati u jedan koherentan sistem. Isto tako je moguće uspostaviti Art Centar kao upravno, programsko, propagandno jedinstveno tijelo na prikladnoj lokaciji sa dobrim komunikacijama da predstavlja efikasno organizaciono tijelo. Ovaj objekt mora biti savremena graditeljska struktura na dobro odabranoj i dostupnoj lokaciji.

Ali, cjelovita zamisao, ma koliko izgledala dobra i lako ostvariva, neće ostvariti program i ciljeve u okruženju kakvo je danas. Visok nivo izlagačke djelatnosti moguć je samo uz veliku podršku svog šireg ambijenta. Bitno je da urbane funkcije dosegnu visok nivo korištenja, da su vanjski prostori jasno definirani i da su njihova značenja, njihove pouke, - informativne i upečatljive. Značajno je i to da su svi objekti hronološko-stilski definirani, jasno čitljivi, sa prikladnom funkcijom... Da su vanjske površine prepoznatljive u smislu ulice, trga, groblja, parka ... Da su memorijalna mjesta prikazana objektivno, tačno i nenapadno čitljivo u kontekstu cjeline ...

3. Stanovnici i stambene cjeline

Osnovni uvjet za ostvarenje kompleksnog i prostorno razvijenog Art centra je podrška tog stanovništva, koje treba prihvatiti ideju života u prostorima koji postaju medij kontinuiranih umjetničkih događaja. Praktično, njihovo okruženje postaje galerijom umjetnosti, ispunjeno atmosferom stalnih i povremenih kulturnih manifestacija, koji to svakako ne mogu biti samih stanovnika.

Ovdje se ne radi o planiranoj izgradnji jednog velikog multivalentnog objekta, već o takvoj organizaciji urbanog prostora u kome kontinuirano funkcionira program Art Centra, u već postojećim galerijama, u već postojećim objektima ili otvorenim prostorima, stalno ili povremeno.

Za odvijanje programa koristiće se veći broj namjenskih, ali i nenamjenskih prostora, što znači da će to područje biti posvećeno ideji stalnih i povremenih izložbi u isto

vrijeme. A to bi jedan dio grada činilo izložbenim prostorom, uz razvoj svih djelatnosti vezanih za osnovnu temu, kao što su hoteli, prodajne galerije umjetnina, mode, knjižare ... Ne treba zaboraviti i prateći razvoj umjetnih zanata koji imaju dugu tradiciju, a danas su svedeni na turističku ponudu i to onoga što se bolje prodaje - što je jeftino i nekvalitetno.

U takvom sistemu urbanog ambijenta koji postaje mjestom stalnih izložbi, kao i povremenih, te onih koje iniciraju Zavod za zaštitu spomenika kulture ili Muzej grada Sarajeva, ili privatni kolekcionari, kvalitet življenja i fizičkog okruženja mora i treba biti dostojan čovjeka.

Danas, kada nismo u stanju preduzimati velike investicije, daleko je opravdanija i mjestu primjerenija izrada onih regulacionih planova koji određuju uvjete po parceli. Brzina građenja ovisi o mogućnostima korisnika, što uspostavlja životniju sliku ambijenta koji nastavlja onaj kvalitet življenja potvrđen graditeljskim formama i shvatljivo omeđenim slobodnim površinama. Jer, samo je tada moguće ostvariti identitet čovjeka i mjesto življenja. Smisao arhitekture nije da čovjekov život uljepša lijepim vizijama života - već da ih učini dostupnim.

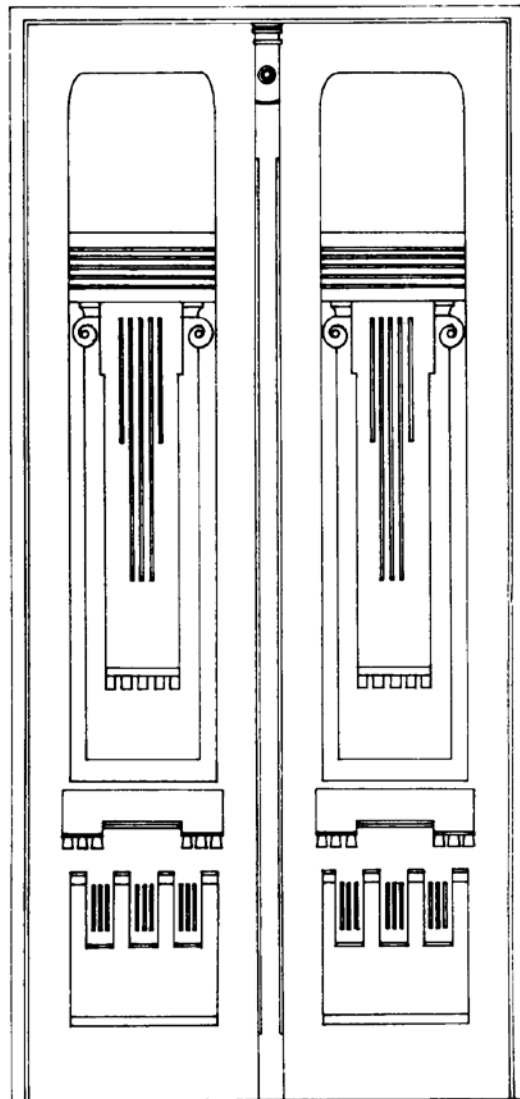
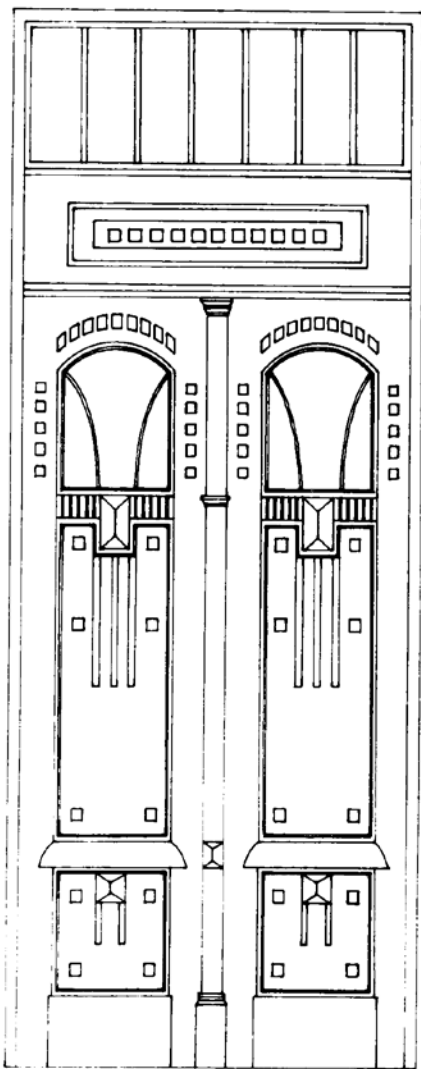
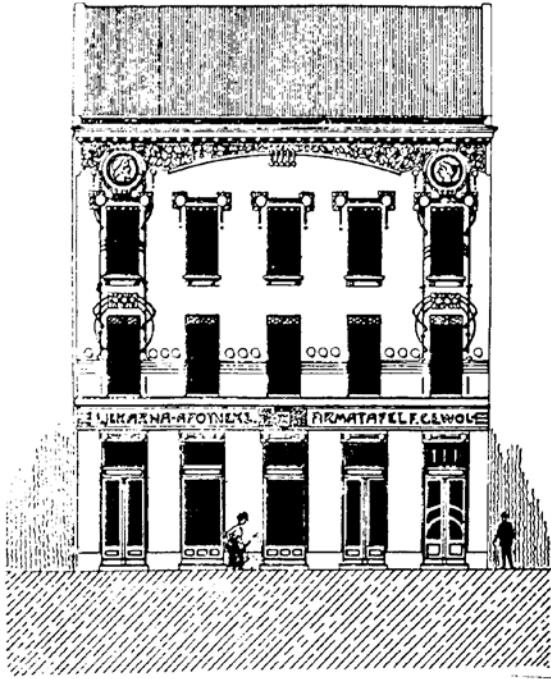
U ime diginiteta dugovječnih i sedimentiranih dometa naše duhovnosti, sve poduzete aktivnosti ne smiju biti upućene ka nekom imaginarnom romantizmu. Naše nasljeđe nam je osnova za širinu pogleda sa ucrtanim putevima daljnjeg progresu, na osnovu pozitivnih tekovina ove kulture. Povratak u samopotvrđivanje samo je znak koji vodi u osamu, duhovnu izolaciju i veličanje onoga što nam godi, bez nužne usporedbe sa svijetom oko nas. A dometi naše kulture su oko nas, samo ih treba pravilno razumjeti i shvatiti, i shodno tome, uz mali napor nastaviti. A druga alternativa je prihvatiti stanje kakvo jeste; pred vratima grada stoji siromašna i pučka verzija Disneyland-a sa ciljem dokinuća svih pozitivnih tekovina koje se još uvijek mogu prepoznati.

Druga opasnost počiva u vjerovanju da postoji "naša kultura, naša umjetnost, naša historija" ... Mudar čovjek zna da su duhovne tekovine u globalnom mjerilu zajedničke, a da je "naš" samo doprinos tome. A da smo mudriji, ne bi bili zasuti slikama naše lažne prošlosti, u vidu "prave bosanske kuće", "prave bogomolje" i svega ostalog što se zasniva samo na ideji - što bi bilo, da je moglo biti! A to je samodokinuće kulture, pa tako i njenog nosioca, tj. čovjeka.

Opće principe graditeljstva, koje razložno smatramo i našim, nalazimo u cijeloj historiji arhitekture, te ih samo treba prepoznati. Tek tada postajemo svjesni našeg doprinosa, a kada ga uočimo, naši vrijednosni kriteriji postaju objektivni i nezamjenjivi iluzijom u tome.

Zanimljivo je da je naša ideja življenja starija i od nas samih. Još kod Aristotela nalazimo misao koja nam je toliko bliska, a u kulturi življenja traje i danas, kao da je naša: "Čovjeka okružuje priroda i arhitektura - ona je nadopuna prirode".

Arhitektura koja svjesno prihvata regionalne osobenosti može lako zapostaviti one obzire koje arhitektura ima prema jednom svijetu koji je sve bliži ujedinjenju i čiji se problemi ne mogu rješavati sentimentalnim odnosom prema ljepotama i mogućnostima lokalne topografije.

Kritika "regionalizma" ne može biti univerzalna. U takvoj kritici ukazuje se na vidove mogućih zastranjenja koja su u dogmatski shvaćenoj pretpostavci sasvim moguća. Ova kritika presudno ukazuje na prednosti "internacionalnog stila" u odnosu na konzervativizam i retrogradnost sentimentalnog i malograđanski skućenog romantizma "nacionalnog stila". A da ta kritika ne može biti univerzalna, svjedoči djelo Alvar Aalto-a i njegove škole, koja jeste obilježena regionalizmom, ali ne i sa negativnim predznacima.

Ipak smo opravdano zabrinuti za sudbinu civilizacije, ali i mnogi poštovani mislioci. Na prilično slikovit način L. Mumford daje prikaz nekih aspekata svijeta u kome živimo: "Naša je današnja civilizacija divovski automobil što sve brže i brže juri jednosmjernom cestom. No, po njegovom sadašnjem dometu, tom automobilu nedostaju, na žalost, kočnice i upravljač; tako da vozač ima vlast nad kolima jedino utoliko što može pokretati brzinu, premda je u svojoj zaljubljenosti u mašinu i želi da postigne najveću moguću brzinu, sasvim zaboravio cilj svog putovanja."

Početna izlaganja o stanovanju dala su globalan okvir suštinskih vrijednosti. A današnje stanje je samo blijed odraz nekadašnjih vrijednosti. Oni koji mogu, razgrađuju i grade nove objekte, uništavanjem kulture stanovanja i življenja, tačnije ishodišta naše duhovnosti. U vrijeme stabilizacije društva i ekonomije mogu se očekivati dva ekstremna pristupa: rušiti staro i graditi novo, i suprotno tome, ponavljati staro. U prvom slučaju dom postaje komfornije pribježište, a u drugom, muzeološka postavka nepraktičnih stambenih struktura.

U ovom slučaju pravilan odnos prema zatečenoj strukturi može biti samo - obnavljati, a ne ponavljati. Pojam "obnavljati" nikako se ne odnosi na sve oštećene objekte, već samo na mali broj onih koji su registrirani kao spomenička vrijednost i to ako za njih postoje dokumentarni podaci o izvornom stanju i materijalna sredstva.

Imajući pravilna saznanja o našem graditeljskom nasljeđu, teško ćemo se prikloniti formama neke idealizirane prošlosti kako se to može vidjeti na projektima stambenih čardaka, na redovima doksata, "pravim bosanskim kućama", a pogotovo najnovijim džamijama od kojih svaka želi biti nešto posebno, a najmanje mjesto za molitvu.

Sveukupni kvaliteti stambenih cjelina su različiti. Postoje malobrojni ansambli spomeničke vrijednosti kod kojih se u smislu planiranja i plana revitalizacije postavljaju uvjeti tako da obuhvate cjelinu, bez obzira na administrativne granice.

Zone različitih vrijednosti, pa time i različitog nivoa potrebne dokumentacije, trebaju imati logičan obuhvat. Umjesto crtanja odgovarajuće "markice" tj. gabarita novog objekta, za ova područja se regulacioni plan radi kao iskaz uvjeta po lokaciji. Osim općih urbanističkih uvjeta zakonom propisanih, za svaku se daju posebni uvjeti u smislu organizacije prostora, ograničenja gabarita i sl. Uostalom, to se radi u svim evropskim gradovima u historijskim jezgrama, kao jedan kontinuiran metod obnavljanja vrijednosti, a ne ponavljanja.

4. Trg Oslobođenja

Najvjerojatnije, trg je prvi ljudski pronalazak vanjskog prostora. To se jasno uočava još u neolitu, gdje se poluukopane zemunice ulazom orijentiraju prema centru skupine, na kome je stalno gorjela vatra. To je bio i znak orijentacije i sigurnosti, mjesto povremenih skupova, tačka prostorne orijentacije - dakle trg.

Takva organizacija prostora dopušta njegovu kontrolu, ali i odbranu prema spolja. Takav oblik dvorišta često je bio nosiocem simboličkog sadržaja, pa je usvojen kao tip građenja mnogih kulturnih mjesta, kao što je agora, forum, dvorište džamija, manastira ... Iz tog oblika razvija se kuća sa dvorištem, tj. kuća sa atrijumom. I tada su sobe bile raspoređene oko dvorišta, isto kao i pojedine kućne ćelije.

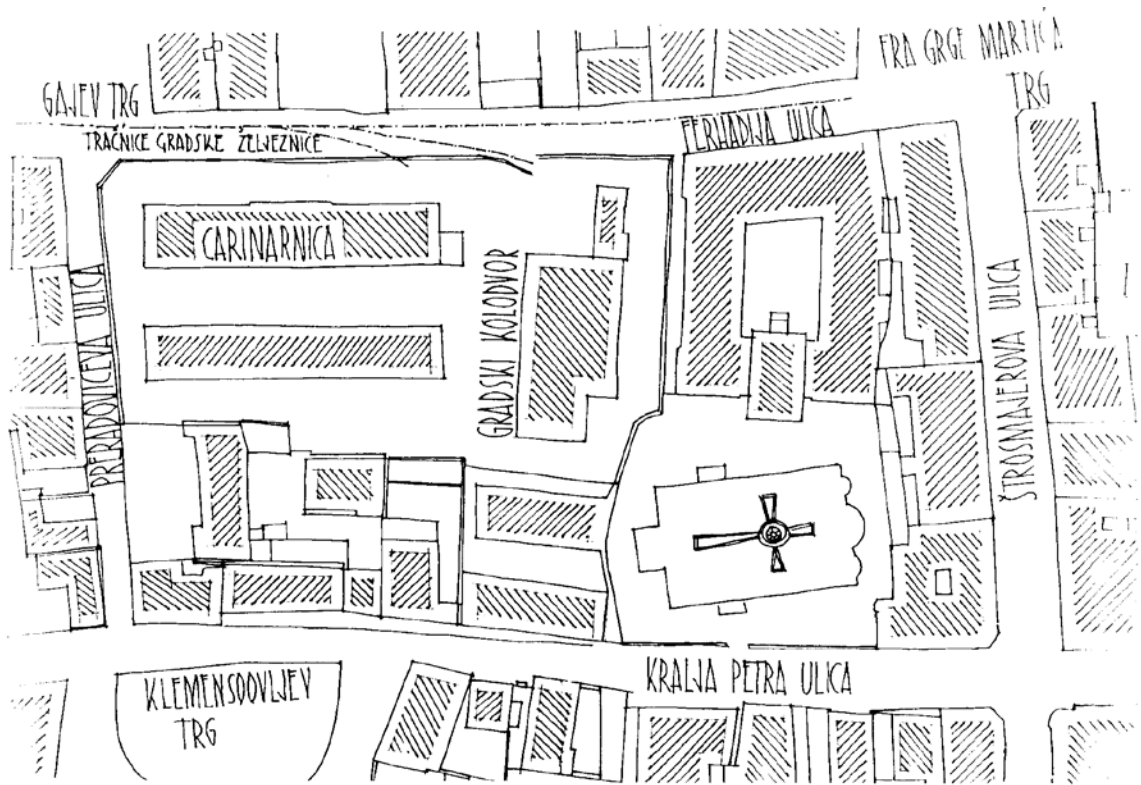
Pješačka ulica Ferhadija duž ovog prostora ima samo jednu stranu ulice. To i nije ulica, jer sadržaj i geometrija određuju tip ulice. Zato na ovom mjestu treba otvoriti prostornu sekvencu koja akcentira dominantnu temu za prolaznika - građana. Uz dobru kreaciju to može biti aktivno tkivo tokom cijelog dana, za razliku od današnje slike - mrakom ispunjene praznine. Sa druge strane već postoji prostor i sadržaji.

Uređenje ovog prostora pretežno se svodi na parterno uređenje usaglašeno sa programom iz domena kulture čiji je nosilac Umjetnička galerija BiH i još uvijek pompezno titulirani Dom armije. A zapravo, taj objekat je bio i ostao poznat po nečem drugom - kulturnim manifestacijama, što treba biti i dalje. Jedino što ukazuje na neki važan značaj objekta jeste to da je čitav prostor ispred podređen automobilskom prilazu do samog ulaza.

Vizualna i funkcionalna razdjelnica ove dvije tematske cjeline može biti riješena na različite načine. Ona ne smije biti previsoka; treba se doživljavati kao prednja forma, a sve ono što se naslućuje iza, postaje osnovom. A forma na osnovi daje siguran osjećaj dubine prostora, a time i osjećaja nečeg drugog. Ovim postupkom osiguravamo dojam povezanosti različitih prostora, od kojih se svaki doživljava kao pojedinačni.

Vizualna barijera povučena od osovine crkve u smjeru istok-zapad prohodna za pješake, može se ostvarivati pravilnim dvoredom visokog rastinja kome se obrezivanjem pravi geometrija (n.pr. u Frankfurtu na Majni, duž obale zasadi platana kod kojih se tim načinom održavanja grane razvijaju horizontalno ... grab koji list sačuva, istina smeđe boje, sve do proljeća, izvanredno podnosi oblikovanje ... n.pr. Karlsruhe, Graz itd. ... ili se postavlja elegantna prostorna konstrukcija uz koju rastu puzavice kao u Parizu, Les Halles ...), pa čak i mudro postavljenim pilonima od kamena visine do 3 m.

To znači da u jedinstvenoj kompozicionoj cjelini imamo tri različita trga, različitih značenja, a svaki ostvaruje poseban program.

5. Vojna kasarna pod Bistrikom

Njena današnja funkcija, koja u kontinuitetu traje jedno stoljeće, danas je poput nekog sentimentalnog trofeja. Da bi to bilo neko efikasno komandno mjesto, bila bi potrebna velika materijalna ulaganja i to na pogrešnom mjestu. Stoga, za promjenu namjene, postoje brojni razlozi. Velikim volumenom i obodnim prostorima umrtvljen je jedan dio historijske jezgre grada. A promjenom namjene, krenuo bi proces značajnije aktivnosti duž lijeve obale Miljacke, tj. u zoni koja je centralna, ali zapuštena, nedefinisana i sadržajno prazna. A prirodno joj gravitira veliki broj stanovnika koji kroz nju samo prolaze.

Ne računajući pomoćne objekte kao što su garaže, objekte za smještaj straže i službe obezbjeđenja, približna BGP površina objekta kasarne iznosi 10.500 m². Unutarnje dvorište ima površinu od 3.150 m². Objekt ima ulaze sa sve četiri strane, što mu omogućava organizaciju više tematskih cjelina, svaka organizirana na adekvatan način u jedinstvenom ambijentu Medijalnog art centra. Unutarnje dvorište dostupno sa svih strana pruža mogućnost fleksibilnog korištenja, uz primjenu mobilnih struktura koje određuju prostorni okvir povremenim manifestacijama različitih vidova kulturnih manifestacija.

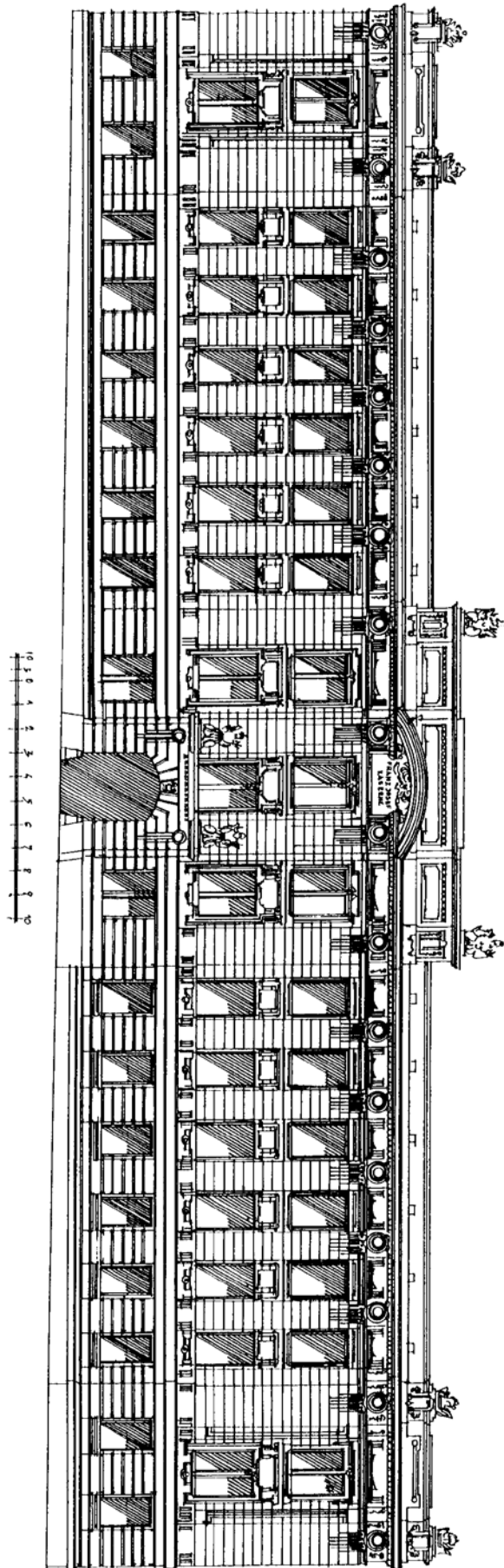
Građevine složene u formi nepravilnog pravokutnika imaju unutarnje komunikacije uz dvorišnu fasadu. Korisni prostori su povezani u anfiladi, podjeljeni pregradnim zidovima, što pruža idealne mogućnosti podužnog povezivanja unutarnjih prostora.

U jednoj varijanti projekta kasarne, ispred sjevernog pročelja, tj. glavnog ulaza, umjesto današnjeg travnjaka riješenog u vidu škarpe, bili su predviđeni korisni prostori poredani duž pločnika, čija je stropna konstrukcija bila istovremeno plato sa koga se pristupalo glavnom i reprezentativnom ulazu. Riješeni u istom stilskom izrazu kao i objekti kasarne, činili su veoma svečan postament cjelovitom objektu kasarne. Svaki muzej se nudi i predstavlja budućim korisnicima. Izgradnjom ovih sadržaja, na način kako je to predviđeno projektom, a nije izvedeno, uveliko bi podstakli posjetu ovom hramu umjetnosti, vodeći publiku sponatno iz jednog sadržaja u drugi.

Trebamo biti svjesni toga da živimo u doba preporoda muzeja. Danas su samo tzv. zemaljski muzeji oni klasični muzeji koji čuvaju najvrednije dokumente nekog društva i njegove kulture, koji se poput hramova posjećuju ponajviše u organizaciji škole. A poslije, samo po potrebi ili nekom prigodom. Njihov način djelovanja je čuvanje eksponata, poticanje naučne djelatnosti, publikovanje naučnih radova, organizacija naučnih skupova ... Danas, takve rijetke ustanove s pravom možemo nazvati muzej muzeja.

Pa ipak, sadašnje doba je pravo vrijeme muzeja, njegova preporoda i ekspanzije. Istovremeno kada se klasične kulturne institucije pomalo gase, muzeji, oživljeni kulturnim nomadima, lokalizmom, patriotizmom ... sve su više posjećeni, grade se kao nikada, o njima se govori i piše. A ponekad se i začudimo. O Bilbao se znalo tek ponešto. Mada je to grad osnovan 1300., velika luka, industrijsko središte, metalurgija, stari Univerzitet, nije se baš često pominjao. Ali, kada je 1991.-1997. podignut museum arhitekta Frank O. Gehry-a, svi su pominjali "muzej u Bilbao", kao glavni atribut mjesta.

TRJPOVINCISENNE IN SARAJEVO

Muzejska revolucija je možda počela sedamdesetih godina prošlog stoljeća, možda izgradnjom Centra Pompidou, tj. Beaubour-a u Parizu, 1971-1977. To je koncept robne kuće kulture. Kao i u svakoj robnoj kući, etaže su jednake pravokutne osnove sa naglašenom komunikacijom - eskalatorom i to na fasadi! To je bio početak Marloovog plana revitalizacije okolnog tkiva kojeg su popunjavali propali slikari i "lake" dame. Taj hram bez religije bio je pokretač pozitivnih aktivnosti urbane obnove čitavog okolnog područja, pa je za samo nekoliko godina to postalo tkivo u kome su se locirale ambasade, restauriran Museum umjetnosti veza, podigao nivo življenja i rada njegovih stanovnika ...

Od tada se muzej smatra za nešto između hrama za umjetnosti pa do laboratorije, od arhitekture za umjetnost do umjetničke arhitekture ... pa sve do kontejnera, arena, radionica.

Pa ipak, još uvijek je teško kazati šta je muzej i što bi to trebalo biti. Daniel Buren, jedan od najpoznatijih suvremenih umjetnika u jednoj raspravi pod naslovom "Funkcija muzeja" kaže: "Muzej općenito kupuje, čuva, skuplja, sa namjerom da izlaže. Galerija to čini isto sa namjerom da preproda. Muzej čuvanjem čini djelo besmrtnim, utiskujući mu svoju marku u njegov okvir fizički i moralno, a skupljanjem rađa i pokapa djelo, a i umjetnika kome je muzej neka vrsta azila, utočište, dajući mu povjesni okvir".

Postojeća graditeljska struktura je savršen okvir za razvoj sistema srodnih djelatnosti. Postojeći ulazi sa sve četiri strane čine unutarnji prostor površine 3.150 m² podobnom vezom svih djelatnosti ostvarujući dinamičniji program u odnosu na rad galerija, muzeja i dokumentacionih centara lociranih u već postojeće objekte. A centar tog prostora, oko kojeg se formira agora, jeste i mora biti novootkriveni Temenos - poseban dio zemlje; zemlja posvećena božanstvu - tako se zvala okolina Apolonova hrama kod Sirakuze. A taj naziv je i oznaka područja, gdje je stajao kip Apolonov).

Da bi formirali prostor koji ima svoje značenje, ali i namjenu, treba ga označiti i djelimičnim gradnjama omogućiti njegovu polivalentnu ulogu. Da bi sliku jednog prostranog dvorišta pretvorili u sliku javne urbane prostorne cjeline koja funkcijom i formom postaje nova memorija, nužne su intervencije u samom prostoru. Jedna multivalentna pozornica kulture predstavlja se programom prilagođenom mjestu, kao nešto što je uvertira za malo ozbiljnije muzeološke postavke. Zato je, ne samo simbolično, predodređen upravo centralni prostor, približno na presjecištu osovina četiri pasaža - ulaza.

Za potrebe organiziranja ovakvih manifestacija, potrebna je oprema, depoi izložaka, radni prostori zaposlenih, sanitarije ... što se treba obezbijediti dogradnjom novih objekata pri unutarnjim uglovima ovog jedinstvenog prostora. Na taj način te nove gradnje doživljavaju se kao forma na osnovi, tj. na fasadnim ravnima postojećih objekata. A prije svega, to definira prostor u prostoru. Ovi objekti bi trebali biti niži za jednu etažu od postojećih, da bi se dojam velikog i reprezentativnog prostora sačuvao, uz istovremeno određenje prostora za kulturne manifestacije.

Na postojećim objektima hodnici se nalaze uz unutarnji zid. Ako se dogradnje postave na 3 m udaljenosti, pa to ostaje komunikacija između objekata, natkrivena

ustakljenom konstrukcijom, postojećim hodnicima osiguravamo dovoljan upad svjetla. Natkrivanje je potrebno da se ti koridori u zimskim uvjetima ne napune snijegom i ledom, te da se njihovim otapanjem izbjegnu kvarovi na zgradama.

Za stvaran okvir centralnog prostora treba predvidjeti razne mogućnosti pokrivanja laganim konstrukcijama po potrebi, kao privremena zaštita od kiše, vjetra, sunca, držača rasvjetlih tijela, uređaja za svjetlosne efekte i sve drugo što je potrebno za savremenu izlagačku djelatnost. Ta umjetnička mizanscena, na neki način i liči na enegleski pučki teatar u kome su glumci okruženi gledalištem, koje je istovremeno učesnik u predstavi.

5.1. Konstruktivni sadržaji Art Centra

5.1.1. Muzej arhitekture

Dokumenti o našem graditeljskom stvaralaštvu postoje rasuti po brojnim institucijama i kolekcijama, a opstaju jedino onda ako se njihovom privremenom korisniku čini da bi mogli nekad zatrebati.

Uvidom u sarajevske arhive uočava se nedostatak planova onih objekata značajne umjetničke vrijednosti koji su nestali baš u vrijeme kada se govorilo o njihovoj mogućoj obnovi. U mnogima se nacrti koriste kao zaštita poda prilikom krečenja prostorija, a nedavno se u glavnom arhivu uspio naći samo jedan komad fasade Vijećnice, zamazan molerskim bojama, kao dokument jednog monumentalnog objekta, spomenika kulture, historijskog dokumenta, reprezentativne gradske vijećnice ...

Izložba arhitektonskih projekata iz austrougarskog doba u prostorima Historijskog muzeja, nije pobudila nikakvu pažnju. A izbor priloga je bio reprezentativan i dobar. Ali sam muzej je toliko siromašan, da nije mogao izdati bar osrednji katalog o tome, koji bi bar ostao kao dokumentacioni zapis.

Dakle, muzej arhitekture je više nego potreban i to ne samo u smislu izlagačke djelatnosti, već i kao dokumentacioni centar koji bi na savremen način registrovao značajna ostvarenja. To ne bi bio nikakav spomenar; to bi bio centar za naučni rad, dobra podloga za studije i planove, a povezivanjem sa sličnim arhivama u Beču, u kojima se pažljivo čuvaju dokumenti koji govore o našem nasljeđu, bili bi oslobođeni potrebe da po svoje dokumente daleko putujemo. Čak i katastarski planovi Bosne čuvaju se u državnom arhivu, a mi ih nemamo!

Muzej arhitekture bi pored stalne postavke bosanskohercegovačkog graditeljstva trebao imati i prostor za povremene tematske ili prigodne izložbe. Od velikog je značaja formiranje dokumentacionog centra koji bi bio moderno opremljen, gdje bi bile videoteke, auditorij, salon, klub ...

5.1.2. Muzej primjenjene umjetnosti

Razvoj primjenjenih umjetnosti uveliko počiva na zavidnoj visini zanatskih proizvoda. Već od samog početka austrougarske uprave uočene su te vrijednosti, a prezentacija

njihovih radova bila je česta tema izložbi u raznim gradovima Monarhije. To se obično organiziralo podizanjem paviljona, posebno za tu svrhu, koristeći slobodno interpretirane forme i dekoracije našeg nasljeđa, što se u štampi nazivalo "u istočanskom slogu". To su bile zapažene izložbe, a u štampi su se pojavljivale veoma zapažene kritike.

Ista nastojanje da se definira stilski izraz koji se oslanja na kulturološki predložak odnosio se i na arhitekturu. To je tzv. "orijentalni slog", "maurska arhitektura", ili "pseudoorijentalni izraz", što je u suštini eklektički metod usmjeren ka generaliziranom izrazu orijentalne graditeljske baštine.

Politika njegovanja autonomnog kulturnog razvoja koju provodi austrougarska uprava, već u prvim godinama okupacije dovodi do snažnog isticanja lokalnih posebnosti u umjetničkom stvaralaštvu Bosne. Na Zemaljskoj izložbi u Budimpešti, 1885., rukotvorine Bosne izložene su u objektu u formi bosanskog čardaka. Okupacija Bosne mogla se opravdati samo brzim društveno-ekonomskim razvojem, uz poštovanje autohtone kulture i tradicije, te su izložbe bile česte. Izložba bosanskohercegovačkog umjetničkog obrta otvorena je u Beču 1896. jer je "Zemaljska vlada shvatila da se ovim izložbama dižu i kulturne prilike zemlje" ...

Na Milenijumskoj izložbi u Budimpešti 1896. u povodu proslave tisućgodšnjeg opstanka Ugarske države, predstavljen je i razvoj Bosne u periodu od 15 godina po okupaciji, te je dat pregled proizvoda bosanskohercegovačkog umjetničkog obrta ... ("Nada" br. 13, 1896., 1. jula, str. 260).

Produkcija djela iz ove oblasti danas ukazuje na globalni pad njihove vrijednosti. Danas je sve manje ljudi koji se razumiju u opći kvalitet takvih radova, a tome umnogome doprinose privremeno priučeni majstori kojima je cilj to samo kupovati u nekoj drugoj zemlji na istoku i neznačajno jeftino prodavati na obostrano zadovoljstvo. A to jednom segmentu naše kulture prijeti odumiranjem.

Taj proces, koji je prošli rat samo ubrzao, ne trebamo čak ni pasivno podržavati. Zato ima puno opravdanje da se djela nastala na našem teritoriju, od naših stvaralaca, nađu u muzeju, kao reprezentanti svoje oblasti, uz bogato opremljen dokumentacioni centar i prostore za povremene tematske izložbe.

U ovom slučaju muzej nije mjesto gdje se nešto čuva do prirodnog propadanja. To je mjesto sedimentiranog znanja na kome se mogu spoznati realni dometi iz te oblasti u prostoru i vremenu. Uostalom, ta potreba je ponajmanje stvar radoznalosti. U umjetnosti tokom posljednje četiri decenije koju obilježavamo pomalo neodređenim pojmom - postmoderna, od suštinskog je značaja kreacija kroz dijalog relevantnih značenja djelotvornih misli. Zato se i može očekivati da to koriste više oni koji se time bave praktično, a ne teoretski. To je i razlogom organizacije dokumentacionog centra, banke podataka, zakona, dokumenata i propisa iz te oblasti i sl.

Za takve svrhe, u prostoru Kasarne predviđa se BGP od 2.000 m², a centralni prostor dvorišta koristi se za povremene izložbe ili neki tematski program prema planu zajedničkog korištenja.

5.1.3. Informacioni centar

Informacioni centar je institucija višeg reda. To znači da okvir njegova djelovanja nije samo područje Općine, već cjelovitog Grada i svih prostora Države koji mu po bilo kom osnovu gravitiraju.

Njegova primarna djelatnost je naučno-istraživačka, kao i višestrana komunikacija sa institucijama te vrste, posebno onim koje u domenu kulture i umjetnosti imaju bar nešto zajedničko.

Sadržaj rada treba se odvijati u harmoničnoj sprezi njegovih konstitutivnih jedinica: Dokumentacionog centra, Biblioteke, Marketinga, Menagementa, Istraživačkog odjela, izdavaštvom djela i publikacija, edukacijom u smislu izlagačke djelatnosti (koja u svijetu doživljava preporod), Instituta (koji bi organizirao rad na projektima od posebnog značaja), Arhiva (objavljenih podataka o djelima, kritika, eseja, biografija umjetnika ...), prostora za javna predavanja, naučne skupove, tematske radionice ...

5.1.4. Media centar

Media centar je po svojoj djelatnosti otvoren za publiku koja pokazuje interes za ovu djelatnost. To je uporedno mjesto njene prezentacije otvoreno svim ljubiteljima umjetnosti.

Njegov sadržaj su: Kulturni centar stranih zemalja, posebno onih koji su nam u toj oblasti bliske; Manje tematske galerije koje se prigodno uspostavljaju s nekim povodom, ili uz dodatni program; Videoteka sa prostorima u kojima se na organiziran način to gleda i vode rasprave; Kinoteka, sa odgovarajućim programom; Anditorium i Klub ...

6. Isa begova banja

Značaj objekta

Dugovječna kultura življenja u gradu Sarajevu potvrđivana je zanimljivim sadržajima koji su u vremenima programskih preporoda stradali kao simboli prošlog vremena koje se više neće vratiti. Pri tome su nestali i oni sadržaji koji su ovaj grad činili pravim gradom. U jednom dijelu objekta bile su mineralne kupke uz medicinski nadzor, a u drugom dijelu kupanje po uzoru na turske hamame.

Nivo intervencije

Naznačene vrijednosti objekta daju mu kategoriju spomenika, iz čega proizilazi da sve intervencije na njemu moraju biti usmjerene ka zaštiti i naznaci ustanovljenih vrijednosti. S obzirom na njegovo današnje stanje, mogući nivo intervencije je restauracija objekta (u mjerilu cjeline objekta), dakle, ponovno uspostavljanje izgubljenih vrijednosti, što u mjerilu detalja znači:

- obnova funkcije čija se historičnost mjeri na više od pola milenijuma

- uspostava originalnih prostornih karakteristika enterijera u mjeri koja je maksimalno moguća, s obzirom na neophodno osavremenjavanje nove namjene
- uklanjanje porušenog objekta uz istočnu fasadu čije su materijalne vrijednosti skromne, uz zadržavanje dogradnje sjevernog krila što je ekonomski opravdano, a u smislu funkcije i dalje potrebno
- vratiti pravu namjenu u ovim prostorima koji su za to sasvim namjenski projektovani
- uraditi rekonstrukciju uličnog pročelja.

Program obnove

Projektom restauracije Isa begove banje u Sarajevu, na bazi ustanovljenih vrijednosti i usvojenog nivoa intervencija, predviđa se ponovna uspostava njene izvorne funkcije. Banja bi trebala imati tri odjela: kupanje u kadama po sistemu "turskog kupatila", parnog kupatila sa svim pratećim sadržajima i higijenskog kupanja.

Kupanje u kamenim kadama - "kacama" u vrućoj termomineralnoj vodi, kombinirano sa kozmetičkim i eventualno medicinskim uslugama, predviđeno je u desnom krilu objekta. Za tu svrhu dato je šest prostorija površine 8 do 12,25 m² sa ukupno sedam kada upuštenih u pod. Prostorije su dovoljno velike da se u njima mogu pružati i kozmetičke usluge.

Da se obezbijedi svjetlo svim prostorima, potrebno je otvoriti danas zazidane prozore i ugraditi one sa mutnim staklom, a zidove prostorija prema hodniku riješiti sa nadsvjetlom.

Odjel za parno kupanje zauzima centralni dio i lijevo krilo objekta. Iz vestibula u kome je recepcija, ide se u garderobu, a potom po izboru u tursku znojnu kupelj, ili topli bazen, ili parnu komoru, a zatim na odjel masaže, inhaliranja ili medicinskih usluga. Slijedi dvorana sa hladnim bazenom (do 20⁰C), tuševi, feniranje i soba za odmor povezana sa bosanskom kafanom. Soba za odmor je posebnim hodnikom vezana za garderobu. Higijensko kupanje bilo bi dobro sasvim izostaviti, jer je i nastalo samo kao nužnost. Ukoliko je to nužnost i danas, može se to organizirati uz desno krilo građevine, sa 14 tuš kabina i jednom kadom (kako je to naznačeno u nacrtima).

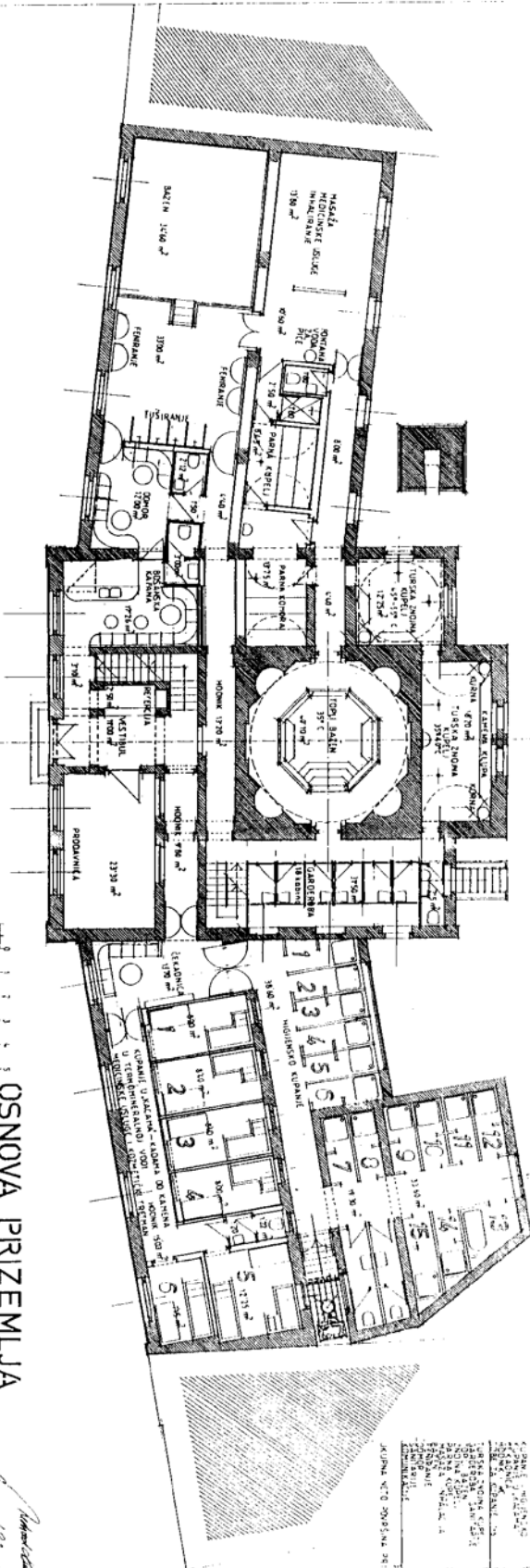
U vestibulu je recepcija, a iz njega se ulazi u basansku kafanu, prodavnicu, čekaonicu i garderobu. Veza sa katom ostvarena je stepeništem iz vestibula, a tamo su isključivo kancelarijski prostori. U južnom dijelu obezbjeđen je pomoćni (nužni) izlaz prema dvorištu. Podrum je dostupan stepeništem iz vestibula i vanjskim stepeništem iz dvorišta.

Njegova konačna namjena biće utvrđena tek glavnim projektom kada bude poznat instalacioni sistem. Zato je i u ovoj fazi projekta zadržan dimnjak, mada nije sigurno da će biti neophodan. Ako kotlovnica bude radila na tečno gorivo, postavlja se problem smještaja cisterne koja se može postaviti na slobodnoj površini van objekta. U tom slučaju, dio podruma može biti iskorišten za praonicu, sušionicu, garderobe osoblja i sl. U slučaju da se usvoji plin kao gorivo, kotlovnica bi morala biti u prostoru za smještaj goriva koji bi se mogao prilagoditi toj namjeni, ili bi se kotlovnica morala postaviti izvan gabarita objekta, u prostor groblja, što bi zahtjevalo pažljivo oblikovanje.

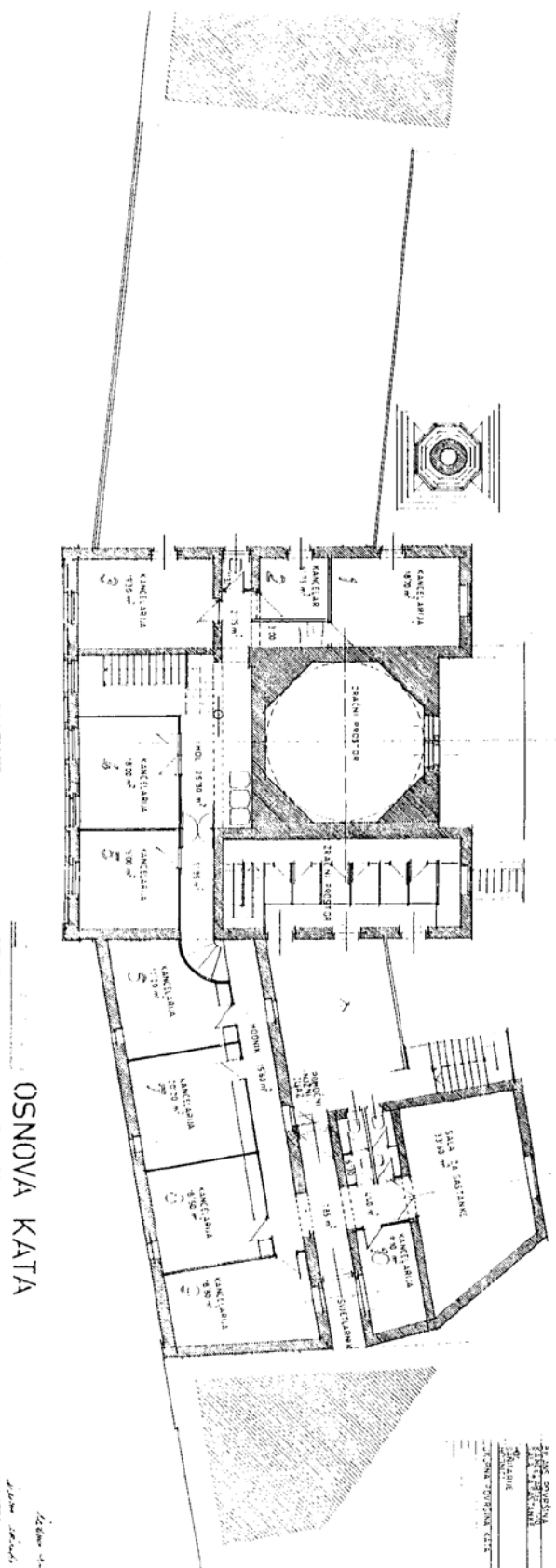
PROJEKT RESTAURACIJE ISA BEGOVE BANJE U SARAJEVU

OSNOVA PRIZEMLJA

Arhitekt
 Datum: 15.11.1978

NO	NAZIV	PROJEKCIJA	PROJEKCIJA
1	PROJEKCIJA	1:100	1:100
2	PROJEKCIJA	1:100	1:100
3	PROJEKCIJA	1:100	1:100
4	PROJEKCIJA	1:100	1:100
5	PROJEKCIJA	1:100	1:100
6	PROJEKCIJA	1:100	1:100
7	PROJEKCIJA	1:100	1:100
8	PROJEKCIJA	1:100	1:100
9	PROJEKCIJA	1:100	1:100
10	PROJEKCIJA	1:100	1:100
11	PROJEKCIJA	1:100	1:100
12	PROJEKCIJA	1:100	1:100

OSNOVA KATA

Arhitekt
 Datum: 15.11.1978

NO	NAZIV	PROJEKCIJA	PROJEKCIJA
1	PROJEKCIJA	1:100	1:100
2	PROJEKCIJA	1:100	1:100
3	PROJEKCIJA	1:100	1:100
4	PROJEKCIJA	1:100	1:100
5	PROJEKCIJA	1:100	1:100
6	PROJEKCIJA	1:100	1:100
7	PROJEKCIJA	1:100	1:100
8	PROJEKCIJA	1:100	1:100
9	PROJEKCIJA	1:100	1:100
10	PROJEKCIJA	1:100	1:100
11	PROJEKCIJA	1:100	1:100
12	PROJEKCIJA	1:100	1:100

7. Kantonalni zavod za zaštitu spomenika kulture

U svim većim gradovima, lokalni zavodi za zaštitu spomenika kulture locirani su u historijskim jezgrama, tako da lakše ostvaruju programske ciljeve, ali i prigodne manifestacije, u objektima i prostorima. To je poseban vid popularizacije tkiva, čime se podstiče njegovo korištenje, što je moguće samo učešćem stanovnika iz cijelog grada. Osim toga, svi su zainteresirani za rad takvih službi i rado se upoznavaju sa planiranim akcijama.

Dvosmjerna relacija korisnika i Zavoda za zaštitu, otvara mogućnost identiteta čovjeka i njegovog okruženja, bez čega nastojanja službe za zaštitu ne bi bila ostvariva.

Lokacija na kojoj bi se optimalno mogle razviti djelatnosti službe za zaštitu spomenika kulture Sarajeva je prostor nekadašnjeg Kolobara hana u samom centru historijske jezgre grada Sarajeva. Taj objekt pripada onoj prvoj grupi sadržaja koji su činili funkcionalno jezgro - centralne funkcije budućeg grada.

Do danas su sačuvani samo obodni zidovi, djelimično nepotpuni. Nema drugih tragova na osnovu kojih bi se prepoznala njegova prostorna struktura, tako da samo naziv upućuje na njegove izvorne tipološke odlike.

U cjelovitom tkivu današnje ambijentalne cjeline taj prostor je nedefiniran, a koristi se prema potrebi (nekada ljetno kino, a danas kao otvorena bašta novonastalih kafana unutar obodnog zida). U svakom slučaju, ovom prostoru treba dati neko određenje.

Osmanski gradovi nisu imali trgove, već samo ulice. Zamjena za trg bila su unutarnja dvorišta hanova gdje su se obavljali poslovi uz podršku ugostiteljskih sadržaja takvih objekata. Zato se u morfološkoj strukturi tkiva Baš-čaršije prostor te veličine doživljava kao obična praznina, koja samo malo bolje upućenima ukazuje na moguću lokaciju tipa objekta kao što je han.

Premda taj objekt za nas ima historijsko-dokumentarnu i ambijentalnu vrijednost, ne možemo ga rekonstruisati s obzirom da ne posjedujemo pouzdane podatke o njegovom izvornom izgledu. Jedino su sačuvani obodni zidovi, ali nepotpuni, što za takvu intervenciju nije dovoljno. Ako ovaj problem sagledamo u mjerilu ambijentalne cjeline, onda je opravdana tipološka rekonstrukcija, što se može svesti pod pojam rekonstrukcija planske osnove. Pri tome svi otkriveni tragovi objekta koji su sačuvani moraju se zadržati na istom mjestu, a novom gradnjom omogućiti njihovo prepoznavanje i čitanje. Izbor materijala i konstrukcija kojima se izvodi ovakva rekonstrukcija treba biti takav da se jasno prepoznaju originalni fragmenti, a istovremeno i logična primjena adekvatnih materijala. Tako bi se stvorilo dovoljno prostora za rad Zavoda za zaštitu spomenika kulture, pa i za one povremene djelatnosti kao što su prezentacije nekih projekata, povremene ili stalne postavke pokretnih spomenika kulture, kao što je lapidarij, prezentacija značajnijih projekata, prigodno predavanje, gliptoteka (kiparska djela koja su nekada bila u javnim prostorima grada, ili na fasadama porušenih objekata, spomen biste ...) ...

Novi obodni zid podiže se uz sami obodni zid koji je sačuvan, u približno lošem stanju sve do danas. Njemu nedostaju neki dijelovi iznad prozora kata. Na ovaj način će original ostati sačuvan, ali i istaknut, s obzirom da postaje funkcionalnim dijelom cjeline. Unutarnje dvorište je dostupno sa četiri strane, a pruža mogućnost različitih manifestacija u vezi spomenika kulture, uz podršku obodnih sadržaja. Ispod ovog nivoa može se uspostaviti još jedna etaža dostupna iz unutarnjeg dvorišta stubištima i rampom - što omogućavaju dimenzije prostora.

Fleksibilnost korištenja otvorenog natkrivenog i zatvorenog prostora u razini terena daje velike izložbene mogućnosti svih vrsta likovnih djela. U prostoru, sa naznakama kontinuirane djelatnosti vezane za spomenike kulture, uspostavlja se memorija mjesta i prikladan okvir za izložbe umjetnina, kao dio programa Art Centra.

8. Muzej grada Sarajeva

Muzej grada Sarajeva nije bio, niti jeste, samo čuvar dokumenata i drugih eksponata. Uvijek je bio i aktivni učesnik kulturno-historijskih manifestacija na razne načine, od tematskih izložbi do učestvovanja na studijama i projektima njihove zaštite. Čak i sada, u gotovo nemogućim radnim uvjetima, ova institucija radi.

Sada je prilika da se ovoj ustanovi osigura dobra lokacija, što bi potaklo veći interes za njegove stalne izložbe, ali i omogućilo da svoj rad struktura tako da različitim manifestacijama propagira svoju naučnu, obrazovnu i društvenu ulogu.

Sada, kada je Regulacioni plan Baš-čaršije u upotrebi već tri decenije, teško je na ovom području pronaći adekvatnu lokaciju i zalagati se za nju. Nekadašnja Beledija iz 1892. koju je projektirao arhitekta Karlo Parik predviđena je za rušenje, jer se činila

kao prijetnja razvoju obodnih saobraćajnica. S obzirom da se plan saobraćaja postojećeg regulacionog plana nije ni počeo ostvarivati, to znači da je vizija budućnosti bila pogrešna. Pod pretpostavkom da se odustane od rušenja Baledije, taj objekt bi mogao zadovoljiti dugoročne potrebe efikasnog rada Muzeja grada Sarajeva.

Taj objekt je u memoriji stanovnika ovog grada simbolom straha i nečeg ružnog jer je ostao poznat po tome što je nekad bio i zloglasni zatvor. A zapravo se radi o jednoj historicističkoj građevini - sa možda najbolje proporcioniranim neorenesansnim pročeljem u gradu. Centralna vertikalna komunikacija i raspored prostorija u anfiladi omogućavaju sve unutarnje preinake, kao i potrebno spajanje i povezivanje prostorija, što objektu daje velike mogućnosti korištenja.

Građena kao početak budućeg bloka, ova zgrada, kao i sve historicističke građevine, ima sasvim neutralnu dvorišnu fasadu. A to pruža izvrsne mogućnosti njene dogradnje prema dvorištu, a da se ne naruši koncept renesansne palače. One su u pravilu imale unutarnje dvorište sa trijemom u prizemlju i hodnicima prema njemu koji će se razviti u galerije, posebno kasnije u baroku, što i teoretski opravdava dogradnju iste, a da sve bude u skladu sa postojećom arhitekturom. Dograđeni dio bi svakako morao biti materijaliziran u duhu vremena u kome nastaje, odbijajući bilo kakve imitacije. Tako stvoreni atrij, trijemovi i prizemlje mogli bi primiti sve teške izložbe (lapidarij ...?).

9. Hotel “Evropa”

Pretpostavke obnove, revitalizacije i sanacije ansambla hotela Europa

Povod za obnovu fizičke strukture i funkcije hotela jesu ratna razaranja, ali to istovremeno ne isključuje i one obnove ili adaptaciju koje će doprinijeti efikasnijem poslovanju, boljoj usluzi i nastojanju da ovaj hotel i dalje zadrži vodeće mjesto u svojoj kategoriji.

U najstarijem dijelu objekta nastalom 1882., uvažavajući njegovu kulturno-historijsku vrijednost, značaj tog prvog akademski koncipiranog objekta u Sarajevu, u duhu historicizma (neorenesans), od primarne je važnosti sačuvati njegove stilske odlike - pročelje. Početno oštećenje, nastalo granatiranjem krovšta, nije odmah sanirano, te je za nekoliko godina došlo do potpunog uništenja unutarnje strukture objekta. Objekt, nezaštićen krovom, bio je izložen svim klimatskim utjecajima sa negativnim posljedicama po graditeljsku strukturu u cjelini. Jedino je sačuvan vanjski obodni zid sa svom dekorativnom plastikom, ali je izvjesno da je njegovo vlaženje oborinama i povremeno mržnjenje, dovelo do unutarnjih oštećenja, koja ga čine samo uvjetno stabilnim.

Stari dio hotela Europa u istoj namjeni radi već 11 decenija. Za to vrijeme rađene su brojne adaptacije i konstruktivne izmjene, što sve skupa sa posljedicama posljednje devastacije, ne obećava dobre mogućnosti njegova korištenja. Svjesni njegovog spomeničkog značaja, što prije svega proizlazi iz činjenice da je to prvi objekt u čistom historicizmu na tlu Bosne i Hercegovine, a to je rezultat izvrsne artikulacije pročelja, čini se razložnim da upravo vanjski obodni zid i njegova dekorativna plastika

budu predmet restauracije prema izvornom stanju. Prema tome, i unutrašnja dekoracija samo fragmentarno, ali i dispozicija, trebaju nositi primarne odlike takvog tipa objekta, pri čemu se, u njegovoj materijalizaciji s obzirom na zatečeno stanje, mora odstupiti od ideje čuvanja originalne strukture - što danas i nije moguće.

Njegova buduća kategorija zahtjeva više standarde korištenja kao što su nove suvremene instalacije, termoizolacije, zvučne izolacije i sl., što traži promjenu cjelovite unutrašnje strukture. Ovaj metod koji traži značajna ulaganja u revitalizaciju objekta je metod koji je sasvim legitiman u praksi zaštite.

Objekti hotela su u jakom kontrastu sa džamijom Ferhadija, koja je ostala na nekadašnjoj koti terena iz doba svog nastanka. Kasnije dograđeni obodni objekti su na višem nivou, i to u oblicima i proporcijama historicizma, secesije i suvremene arhitekture. Tako ova džamija klasičnog osmanskog stila, uobičajene veličine, ostala je u depresiji, a njeno mjerilo ugrožavaju obodni volumeni. Tim prije što je džamija lišena okolnih sadržaja i objekata, tako da ovako izolirana forma izvan svog okruženja, čini kontrast naglašenijim.

Prostorni odnosi volumena bi se mogli popraviti podizanjem cijelog objekta na današnji nivo saobraćajnice, što je tehnički moguće. Samo, u ovom slučaju to nema nikakvog opravdanja. To se obično radi samo u izuzetnim slučajevima kada je došlo do znatnog slijeganja objekta, što prijeti njegovom rušenju, pa tako i uništenju.

To ovdje nije slučaj, a pomjeranje kote nivoa ulaza bilo bi neprihvatljivo narušavanje historijskog dokumenta o nivou kulturnog sloja jednog perioda razvoja grada. A podizanje samo objekta bilo bi neprihvatljivo i za postojeći harem uz samu džamiju.

Kontrastan odnos volumena može se ublažiti intervencijama na zabatnom zidu hotela na koji se džamija, gledano s ulice, projicira. To je moguće ublažiti diskretnim formama što će vizualno otkloniti dojam velike ravne površine kao pozadine u smjeru platoa - bašte hotela Europa. Takvim elementima prostornosti, tj. ritmom oblika, plohami na kojima se održava čista forma sakralnog objekta sugeriraju se dubinski planovi koji ostvaruju perspektivu ovako naglašenog pješačkog toka. Tako je i moguće ostvariti sada nepostojeću dinamiku prostora.

Zarušavanjem požarom oštećene konstrukcije Tašlihana, napravljena je ljetna bašta, a kafana je razvijena u L formi čiji jedan krak zatvara moguću komunikaciju preko te bašte u smjeru jug-sjever.

Taj prostor je nedefiniran; nema naznaka historičnosti mjesta jer su tragovi nekadašnjeg objekta zastupljeni u malom obimu da prostoru ne osiguravaju onu minimalno potrebnu čitljivost. Danas je to prostor bez definicije - nesretan kontakt između austrougarskog i osmansko-turskog tkiva. Da bi bio trg, za to nema potrebne elemente: koherentan prostorni okvir, dominantnu temu i prostorno usmjerenje. Forma trga bi odgovarala tkivu iz austrougarskog perioda, ali nikako tkivu iz turskog perioda. Kod njih je tu ulogu imao centralni prostor hanova, a sve ostalo su bile ulice i ansamblu oko džamije koji su imali i centralne funkcije sistema grada.

Tragovi nekadašnjeg objekta su diskretno uklonjeni da bi se stvorio jedan plato za korištenje u ljetnom periodu, neprecizno nazvan "baštom". A ona sterilna platforma je

samo naglasila kontrast sistema i mjerila jednog i drugog urbanog tkiva - za stanovnike grada neprepoznatljivog porijekla. A to je sasvim suprotno stavovima austrougarskih arhitekata koji su u svom radu pokazali veliku sklonost njima stranoj arhitekturi, od izbora arhitektonskog stila, do urbanog koncepta.

Znajući za prostornu i funkcionalnu vrijednost dvorišta i hanova i njihovu ulogu u morfologiji osmanske čaršije u smislu čitljivosti tkiva, čini se razložnim pokušati da se bar arheološki prezentira koncept ovog prostora, ukoliko se ustanovi postojanje dovoljnog broja fragmenata koji bi omogućili takvu čitljivost. Pretpostavka da postoje sačuvani fragmenti bila je izvjesna, s obzirom na osnovni graditeljski materijal - kamen, kao i dugotrajan proces postepenog zarušavanja.

Djelimična istraživanja obavljena prije šest godina pokazala su relativno dobru očuvanost podne ravni koja je u nivou Gazi Husrevbegovog bezistana na kome su zazidana vrata koja vode direktno u centralni atrij ovog hana. A u sredini tog prostora stajala je džamija na stubovima, ispod koje je bila abdesthana. O tom neobičnom atriju sa džamijom znamo samo na osnovu starih fotografija, a tragovi tog rješenja, u Bosni izuzetnog, mogu se ustanoviti.

Stupanj intervencije svakako da ovisi o količini i kvalitetu ustanovljenih tragova, ali u svakom slučaju ovaj prostor kao temu treba funkcionalno i oblikovno učiniti čitljivim i na najprikladniji način aktivirati tokom cijele godine, a ne samo za vrijeme kratkog ljetnog perioda, kao do sada.

Pozitivni primjeri arheološke dvodimenzionalne, pa i trodimenzionalne sugestije i prezentacije tragova ranijih kulturnih slojeva, poznati su u brojnim primjerima svjetske graditeljske prakse, što prostor vremenski, tematski i funkcionalno čini definiranim i sasvim čitljivim, pogotovo u historijskom tkivu kao što je ovo.

Današnji prostor, obično neupućeni posjetilac, može shvatiti samo kao površinu na kojoj je nekada nešto bilo, a od toga je danas ostala samo praznina koja je u očitom neskladu sa urbanom morfologijom ovog tkiva.

Vjerujući urbanim teorijama koje se predaju na studiju arhitekture, poznato je da se nakon rata među prvim gradskim sadržajima obnavljaju hoteli - do tog momenta dominantne teme su bolnice i kasarne. Upravo zato, rad na projektnoj dokumentaciji je blagovremeno počeo, ali i danas, zgrada hotela je obična ruševina. Izgleda da je teorija urbanizma kod nas ostala samo teorija, što je bilo unosno onim hotelima koji su mogli raditi sudeći po rekordnim cijenama smještaja.

Prvi projekt obnove objekta rađen je u vrijeme kada su štete od granata i požara bile savladive. Paralelno radu na projektu tekao je i marljiv rad onih koji su se predstavljali izbjeglicama, a potom i onih koji su to i bili. Drugi projekt je morao uvažiti promjene nastale u međuvremenu, a pokazani interes za učestvovanje u obnovi doveo je do novog programa.

Ovaj hotel, najstariji i najpopularniji u gradu, sa dugom tradicijom kvaliteta usluga, prostornih kvaliteta, mjesto okupljanja raznih udruženja, među kojima i kolekcionara, mjesto dobre kafe, tufahija ... mjesto koje se pamti od najranijeg djetinstva, činio se više vrijednim da bi ga samo minimalno osposobili za rad.

Potencijalni investitori, među kojima su bili i poznati svjetski hotelijeri, zahtjevali su određenu kategoriju, nivoa "četiri zvjezdice". Ekonomska studija je rađena u Holandiji, a tamo, kao i u Belgiji, reprezentativni hoteli te kategorije ispunjavaju sve potrebne uvjete i to u gradskim centrima historijskog područja grada. U novom projektu hotela Europa ispunjeni su svi traženi uvjeti, ali se već godinama ništa ne dešava.

Savremeno organiziran unutarnji prostor pretežno je orijentiran prema istoku, tj. lokaciji Kuršumli hana kod koga je kota nulte ravni, tj. poda, oko 1,5 m u odnosu na nivo ulice. Time se ovaj veliki volumen otvara prema istoku, tj. prema arheološkim nalazima, tačnije prema dokumentarnom nivou na kome nastaje grad Sarajevo.

Od tragova ovog, nekad velikog hana, sačuvan je centralni prostor čija je podna ravan vezana za podnu ravan Gazi Husrevbegovog bezistana i tri krila koja su nekada bila u funkciji trgovine, magacina, ugostiteljstva ... Zapadno krilo nije se moglo istražiti s obzirom na dogradnju iz šezdesetih godina koja ima i podrumsku etažu, tako da je malo vjerovatno da je tamo nešto sačuvano.

Nivo intervencije na ovom lokalitetu, s obzirom na historijsko-dokumentarnu kulturološku, spomeničku ... vrijednost sigurno ukazuje na potrebu prevashodno prezentacije, ali i aktivnog korištenja. To više neće biti neki apstraktni plato koji pokriva bar polovinu visine zida Bezistana, a svojim mjerilom, odnos prema usitnjenom tkivu Baš-čaršije, pravi drastičan prekid u urbanom tkivu, za razliku od drugih područja koja pokazuju jedinstvo i fini osjećaj prožimanja.

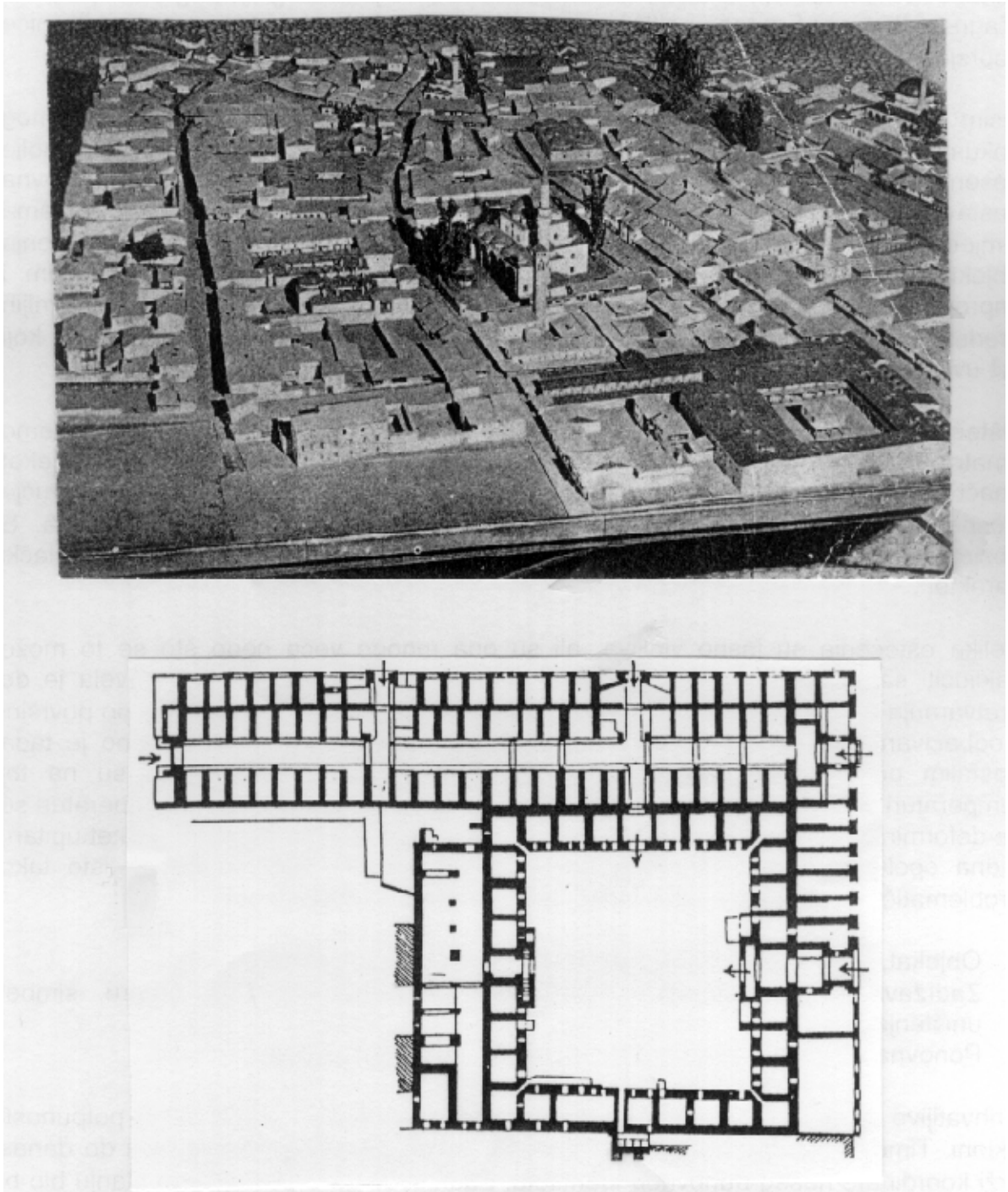
Ovaj lokalitet je idealan za izlagačku djelatnost. Ako se posveti samo kiparstvu, intervencije su minimalne. U tom slučaju fragmenti kojima se ne može odrediti mjesto mogu se koristiti za formiranje prostornih sekvenci. A za složenije izložbe koje se bave i drugim umjetničkim disciplinama sasvim je dopustivo stvarati forme od stakla i čelika koji će se kao kontrastni materijali i oblici pravilno čitati kao oprema izložbe. Otvaranjem zazidanih vrata na zidu Bezistana, dio njegovog prostora može biti u funkciji podrške - katalogima, knjigama, kvalitetnim suvenirima, video trakama ...

Taj prostor nije imovina hotela Europa. Čak i dogradnja iz 60-ih godina na ostacima Tašlihana obavila se na "društvenoj" ili "nacionaliziranoj" imovini, ali je stvarni vlasnik vakuf. To znači da je može neko koristiti ispunjavajući uvjete vakufa.

Ovaj prostor nije samo parcela na kojoj bi se nešto izlagalo. Postao je dostupan sa svih strana, u zoni najvećeg pješačkog prometa. Poseban kvalitet je otkrivanje historijskog nivoa grada i jednog od najvećih objekata u strukturi njegove jezgre. A posebno je važno da jedan neograđen prostor kao parcela nekad porušenog dijela gradskog tkiva pokaže tragove jedne kulture, zatrpane i popločane, kao simbolom napretka.

Hotel Europa, obnovljen prema uvjetima koji mu daju visoku kategoriju, tehničko-tehnološki, estetsko i stilski određen, a po usluzi specifičan, atraktivan i pouzdani, može biti opet vodeći objekt te vrste u gradu Sarajevu. Ali, ta ruševina već godinama stoji izložena kišama, ledu i novim kvarovima. Vjerovatno je da neko ima razloga čekati da se to pretvori u jednu gomilu starog materijala.

Čak i ako bi se donijela odluka o obnovi hotela i njegovom promicanju u visoku kategoriju, za što je uvjet parking prostor, isti se može ostvariti ispod Tašlihana. U tom slučaju na njegovoj nultoj koti radi se armiranobetonska konstrukcija iznad podzemnog parkinga, a potom se svi nađeni fragmenti na osnovu već postojećeg geodetskog snimka vraćaju na isto mjesto kome pripadaju. To je u praksi zaštite legitiman postupak u slučajevima kada je razlog opravdan, a spomenički lokalitet ne pripada nultoj kategoriji.

10. Ponovna uspostava spomenika caru Franji Josipu

Povodom proglašenja aneksije Bosne, 1908-e godine, pokrenuta je akcija za podizanje spomen biste caru Franji Josipu (Sarajevski list, br. 127. 1908, 22. oktobar. Carski spomenik u Sarajevu. "Građevinski poduzetnik gosp. Ignjat Langer u Sarajevu pobrinuo se odmah iza proglašenja aneksije ... (inicira da se) ... caru i kralju Franji Josipu podigne dostojanstven spomenik ..."). Njegovo poprsje, predviđeno za glavnu dvoranu Gradske vijećnice grada Sarajeva, poklanja kipar Robert Frangeš Mihanović. (Sarajevski list, br. 143. 1908, 15. mart Sjednica gradskog zastupstva ... "Zagrebački kipar Frangeš poklonio gr. općini za svečanu dvoranu gradske vijećnice poprsje Njeg. Veličanstva koje će se otkriti na svečanoj sjednici 1. decembra ...").

Osim što to djelo smatramo umjetnički vrijednim, ono ima izuzetan značaj važnog dokumenta u historiji Bosne. Tom djelu treba vratiti legalitet postojanja, a najbolje rješenje biće da se to djelo postavi na isto mjesto, tj. u aulu Vijećnice. Ponovna postavka spomenika koji je sačuvan i nalazi se u podrumskim prostorijama Umjetničke galerije BiH, sigurno neće moći biti u skoro vrijeme ostvarena. Oštećenja objekta su takvih razmjera da se ne mogu sanirati povremenim, parcijalnim i improviziranim zahvatima. Zgrada Vijećnice je jedan od najreprezentativnijih predstavnika arhitekture tzv. pseudo-mauričkog stila (pogrdno nazvanim), stila koji još uvijek nije precizno definiran, niti adekvatno naučno obrađen.

Oštećenja objekta granatiranjem i požarom 1992. godine su takva, da ga možemo smatrati uništenim, ne samo u smislu korištenja, već i fizički. Istovremeno, taj objekat znači važan dokaz jednog segmenta naše duhovnosti, specifičnog samo za područje Bosne, koji zajedno sa ostalim dokazuje kontinuitet našeg kulturnog razvoja. S obzirom na to, odnos prema njemu treba i mora imati prvenstveno spasavalački karakter.

Velika oštećenja su jasno vidljiva, ali su ona mnogo veća nego što se to može zaključiti samo opservacijom. Požarom stvorena visoka temperatura dovela je do pretvaranja prirodne vlage u kamenu u paru, tako da je došlo do cjepanja po površini i odbacivanja tih dijelova. A ono što je ostalo na ovom mjestu ispunjeno je tada nastalim pukotinama i nije više za upotrebu. Željezne konstrukcije su na toj temperaturi doživjele slom. I nosači kao horizontalna zatega zidova na temperaturi su se deformirali, a i sami su stari 100 godina, tako da je i sa tog aspekta kvalitet upitan. Zidna opeka koja je pretrpila požar, a poslije kisnula dugi period, je isto tako problematična ... Iz svega navedenog, postoje samo tri mogućnosti:

1. Objekat, kao neupotrebljiva ruševina, uklanja se u potpunosti
2. Zadržava se u postojećem stanju kao spomenik razaranju, otporu, simbol uništenja...
3. Ponovna uspostava graditeljske strukture i adekvatne funkcije.

Prihvatljivo je da se objekt koji je izgubio svaku upotrebnu vrijednost u potpunosti ukloni. Time bi izgubili veoma značajan dokument kulturnog razvoja, koji do danas drži koordinate našeg duhovnog identiteta. Zadržavati ga u postojećem stanju bio bi romantičan pristup i praktičan odnos prema samospoznaji, a toga nam je u historiji bilo i previše.

Jedina pravilna odluka može biti obnova objekta, uz odgovarajuću namjenu, koja će potvrđivati njegovu reprezentativnost.

Službe gradske uprave su po tradiciji bile locirane u današnjoj historijskoj jezgri - vijećnica, prva i druga; sud, projekt ranije realizovan i uprava - Konak ... A objekti uprave zemaljskog značaja bili su locirani na zapadnoj strani nekadašnjeg grada. Iz tog razloga se čini da bi ovako reprezentativan objekt ponovno trebao biti sjedištem gradske uprave.

Sasvim je opravdan postupak restauracije objekta. Njegova značajna oštećenja ukazuju da bi znatan dio trebao biti rekonstruiran. S obzirom da je objekt star više od 100 godina i da je došlo do poremećaja cjelovite strukture, sasvim je razložno da se primjeni postupak rekonpozicije. Ono što je dekomponirano granatama i vatrom i ne može se u cjelini vratiti na svoje prvobitno mjesto, može biti pouzdan dokument za novu izvedbu. Nakon dekomporiranja cjeline, u narednom procesu komponiranja dijelovi bi se vratili na svoje mjesto, a oštećeni ili nedostajući bili bi zamjenjeni novim, po svemu identičnim originalu.

I u ovom slučaju smo pokazali veliko neznanje. Novac od donacija smo potrošili na odvoz na deponiju svih fragmenata odvojenih od cjeline. (A danas smo zapanjeni saznanjem da je građevinski materijal srušene Ferhat Pašine džamije u Banja Luci, pretvoren u tucanik). Drugi dio sredstava utrošen je na pokrivačke radove. Za onu ruševinu ispod krova, teško da se može primjeniti neki legitiman postupak iz prakse zaštite graditeljskog nasljeđa.

11. Spomenik vojvodi Franji Ferdinandu i vojvotkinji Sofiji

Spomen ploča od crnog mermera podignuta je iznad mjesta atentata:

“ 28/6-1914

Poginuše na ovom raskršću mučeničkom smrću od ubojičke ruke prijestolonasljednik nadvojvoda Franjo Ferdinand i supruga mu vojvotkinja Sofija Hohenberg.” Uz desni ugao mosta podignuta je betonska klupa sa natpisom: “Siste viator” (stani putniče).

Spomenik je predstavljen na visokom postamentu, širokom 4,5 m. Mjereno od površine Miljacke visok je 12 m, a od postamenta 8 m. Spomenik se sastoji od postamenta u kome je udaljen oltar, u kojemu je Bogorodica na čijem krilu počiva Krist, izrađen od metala. Na gornjem dijelu postamenta stoje reljefni likovi nadvojvode i najvotkinje, čije likove sa strane drže anđeli.

Na postamentu su dva granitna stupa, a na vrhu stupova je sarkofag. Na sarkofagu su dvije krune - nadvojvodska i vojvodska. Ispod nadvojvodske krune je amblem nadvojvodskog dostojanstva, a ispod druge, vojvodskog. Na mjestu atentata gdje se zatekao automobil, postavljena je ploča izrađena u kraljevsko-ugarskoj državnoj ljevaonici u Budimpešti. Na njoj je latinski tekst: Hoc loco vitam et sanguinem indernunt pro Deo et patria Archidux Franciscus Ferdinandus eiusque uxor ducissa Sophia de Hohenberg. (Na ovom su mjestu život i krv prolili za Boga i domovinu nadvojvoda Franjo Ferdinand i njegova supruga vojvotkinja Sofija Hohenberg).

12. Gazi Husrevbegova medresa i hanikah

Podršku djelovanju sistema organizovane djelatnosti iz oblasti kulture, kojeg kao organiziran sistem nazivamo Art centar, shodno prostornim i drugim mogućnostima, mogu dati prostori Husrevbegove medrese i Husrevbegovog hanikaha.

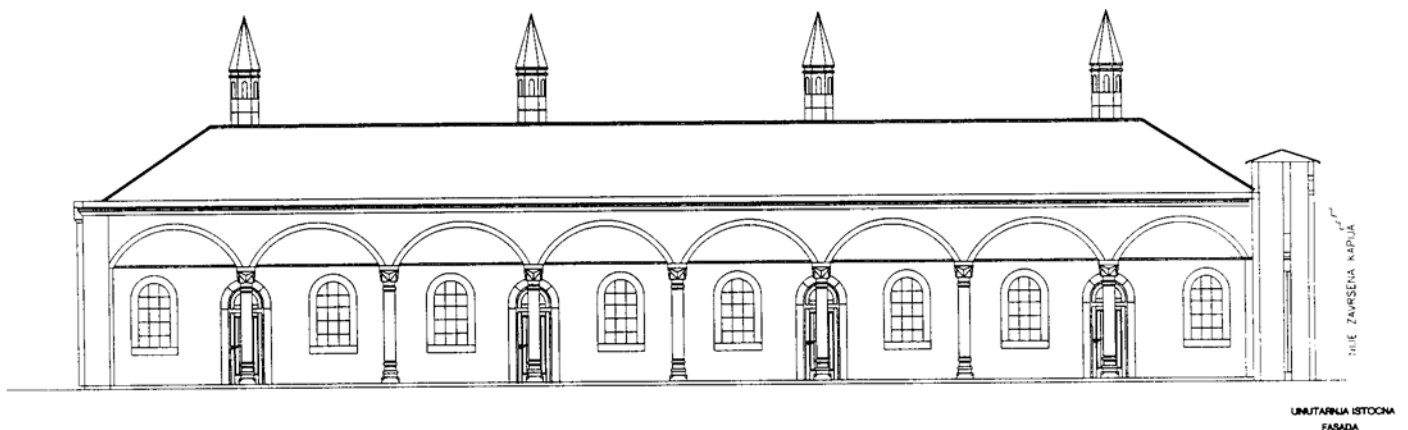
U medresi su se takve manifestacije već održavale, sasvim uspješno. To nije univerzalan izložbeni prostor. Njegova ograničenja su prostorne i tematske naravi. Ali za neke prikladne sadržaje pokazao se jako prihvatljivim.

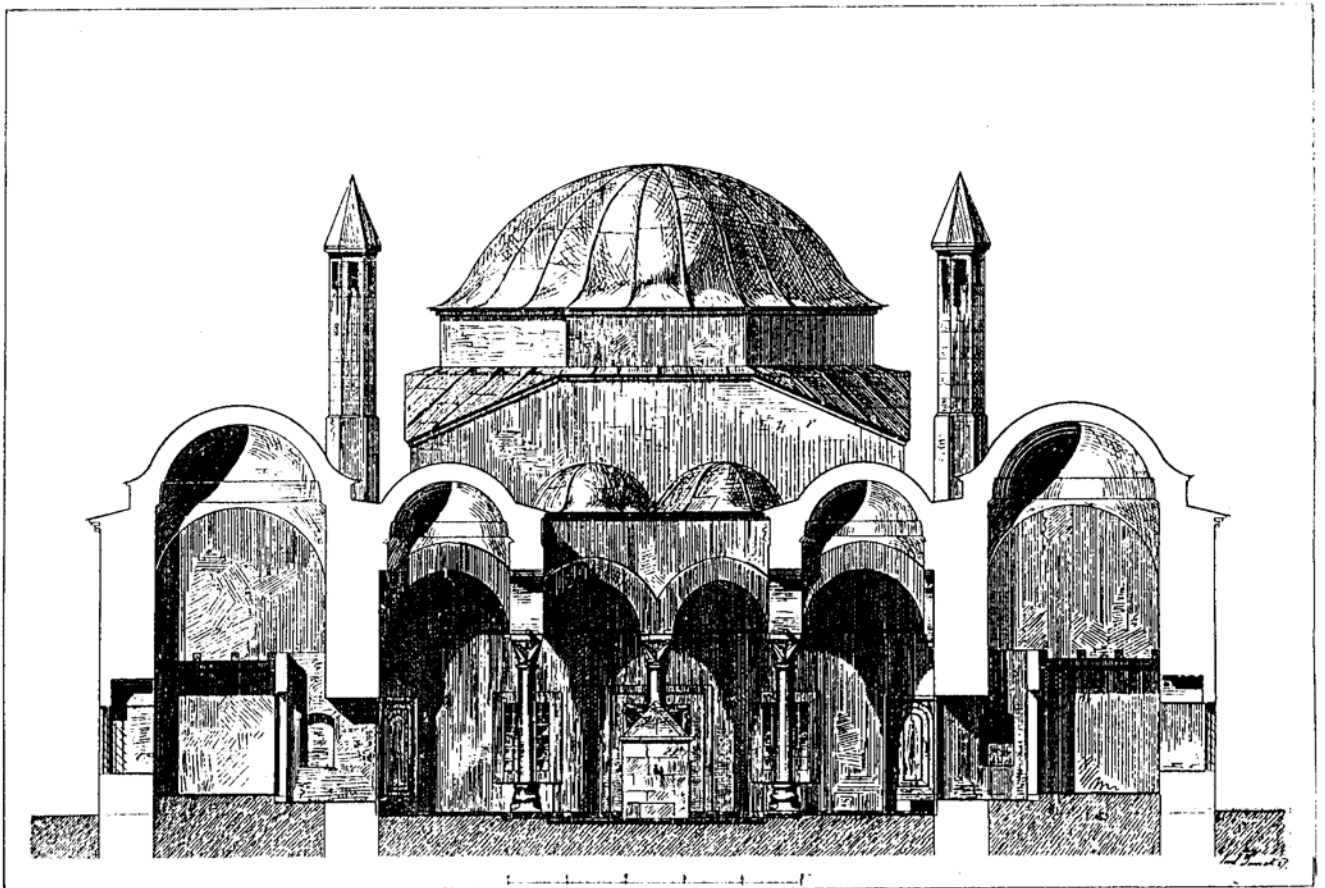
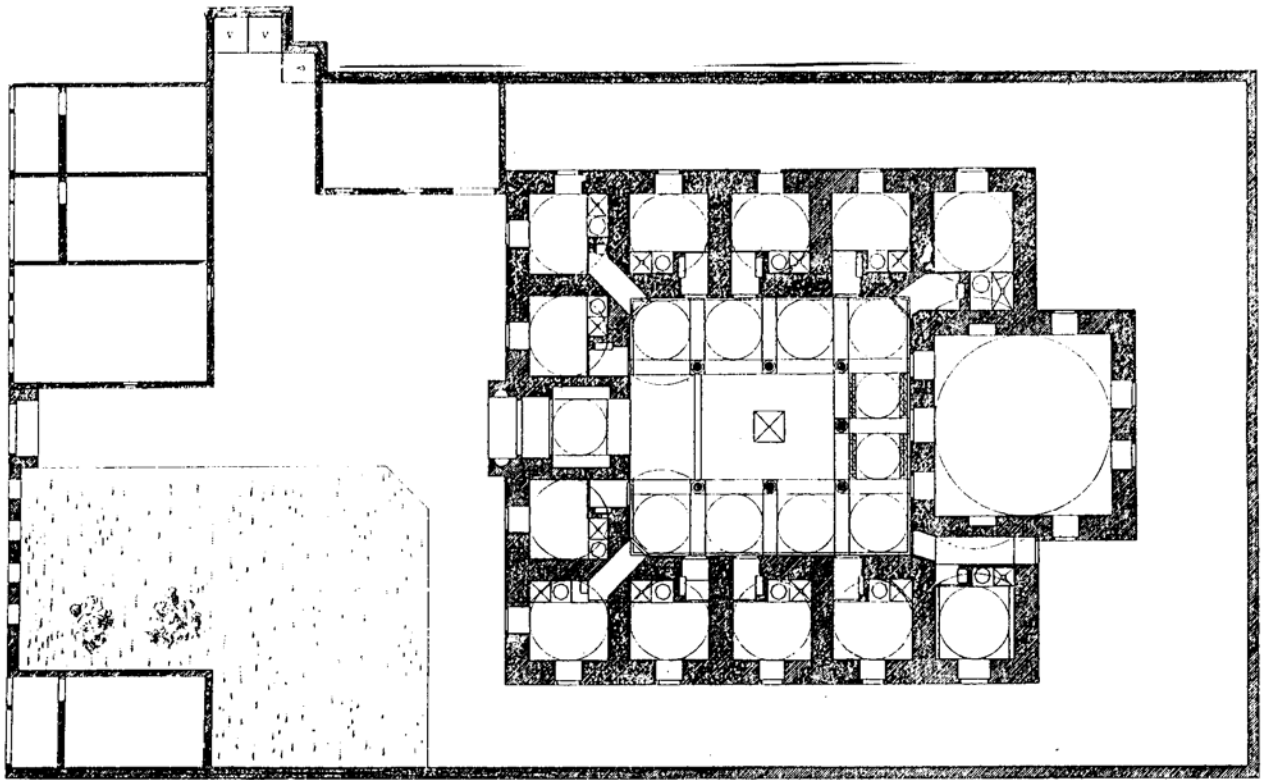
Završeni su i radovi na restauraciji i djelimičnoj rekonstrukciji Gazi Husrevbegovog hanikaha, nekada visoke škole sufijske filozofije, utemeljene 1531. godine. Ovdje su prostorne mogućnosti mnogo bolje za razne manifestacije nego u medresi. A položaj ta dva objekta - jedan pored drugog, omogućava i odvijanje jedinstvenog programa.

Ova dva prostora, tj. objekta, uglavnom su poznata stanovnicima grada ne samo zato što se nalaze uz najintenzivniju pješačku saobraćajnicu, već i zato što su svojim dugovječnim radom dali značajan doprinos našoj duhovnosti.

Husrevbegovo ime je vjerovatno najpoznatije u historiji grada. I danas je njegov vakuf najveći na Balkanu, ali ga sa zahvalnošću pominju svi korisnici njegovih zadužbina, što nisu mogli propustiti ni brojni putopisci.

Husrev-beg se rodio u Serezu 1480., a umro u Sarajevu 1541. Otac mu je bio Ferhad-beg, vjerovatno potomak bosanske vlastele, a po majci je potomak sultana Selima I (Selim I Javuz- turski Yavuz - okrutan, 1467-1520, a prijestolje preuzima od Bajazita II 1512. godine). Odgojen je na turskom carskom dvoru. Bio je skadarski beglerbeg, a zatim smederevski sandžak-beg. Po osvajanju Zemuna i Beograda 1521., dobija naziv gazi - islamski vojnik u borbi protiv nevjernika ... Zauzeo je Knin i Skradin 1522., i Ostrovicu 1523., isticao se u Mohačkoj bitci 1526., osvojio Obrovac 1527., Jajce 1528., sudjelovao u osvajanju Klisa, Mletačkoj Dalmaciji oteo je tvrđave Trogir i Nadin 1538., a Sinj 1539...

Kuršuhli Medressé in Sarajevo.

Querschnitt

13. Utvrda Starog grada

Iznenadnom provalom vojske Eugena Savojskog, 1697., grad je popaljen. Šteta je bila ogromna, a njene razmjere posredno se otkrivaju na monumentalnim objektima građenim kamenom, koji su opstali. To se uočilo i na nedavnim radovima na restauraciji Gazi Husrevbegove džamije. Njena posljednja zidna dekoracija bila je iz austrougarskog perioda. Sasvim razložno je bilo očekivanje da se ispod nje otkriju i raniji slojevi, pa čak i tragovi originalne dekoracije ili bar maltera. Ali, skidanjem tog sloja, otkrivena su samo još dva, male umjetničke i zanatske vrijednosti. Ispod toga nije bilo ništa starije. Ova dva sloja nastala su poslije paljevine grada što ukazuje na njene velike razmjere, s obzirom da su njeni kameni zidovi glavnog kubusa debeli oko 2 m. To dokazuje i pojačavanje tri glavna luka, jer su i konstruktivni elementi ovim požarom oštećeni.

Taj veliki i neočekivani požar kojeg je počinila vojska Eugena Savojskog učinio se stanovnicima grada ozbiljnom najavom teških vremena. Tako zaplašeni, počeli su podizati zidine oko najgušće zone stanovanja. Odbrambeni zidovi obuhvatili su i neke neizgrađene površine, koristeći postojeće topografske pogodnosti.

Zanimljivo je da taj odbrambeni sistem nije poslužio osnovnoj namjeni, tj. odbrani grada. A danas je dokumentarni spomenik historije, koji je u posljednjim ratnim vremenima malo stradao, dijeleći sudbinu svojih sugrađana.

Kao dokument historije grada zaslužuje aktivniju ulogu u nastojanju adekvatnije prezentacije našeg nasljeđa. U saradnji sa službom zaštite treba pristupiti izradi programa njegove prezentacije i korištenja, tako da postane aktivan nosilac sedimentiranih značenja našeg ambijentalnog okruženja.

Ovaj dio grada ima najkvalitetniji položaj, te je u svim godišnjim dobima idealan prostor za urbani turizam. Definicijom njegova koridora, kao i sanacinim radovima na njegovoj obnovi, unošenju podržavajućih sadržaja duž njegova toka, može se ostvariti vrijedna i zanimljiva tematska obilaznica, lako dostupna. Dopunski sadržaji mogu biti neke sofe, prigodno kombinirane, na odmjerenim razmacima, dobrim pregledima, kao etapna odmorišta.

14. Pivara

Pivarstvo je jedna od najstarijih privrednih grana u Bosni i Hercegovini. U Sarajevu je ta djelatnost stara gotovo 135 godina, a pivara na današnjem mjestu neprekidno radi već 120 godina. Za to vrijeme stekla je visoki ugled kvalitetom i količinom proizvedenog piva. Kontinuirano se razvijajući unutar iste lokacije, ovaj industrijski pogon je samo dobrom organizacijom uspevao održati visok nivo proizvodnje maksimalno koristeći prostor i opremu.

Danas je ovaj industrijski veteran, sada već spomenik industrijske arhitekture, suočen sa novonastalim teškoćama koje politiku daljnjeg razvoja i sada neminovno upućuju u drugom smjeru. Osnovne sirovine za proizvodnju piva postale su roba iz uvoza, a istovremeno je uništena znatna količina voznog parka, sredstva za rad, ambalaža i sl.

To su dovoljno jaki razlozi da ovaj industrijski pogon pristupi promjeni politike dosadašnjeg rada, te da umjesto stremljenja rekordnoj proizvodnji, svoje mogućnosti usmjeri ka proširenju asortimana proizvoda i njihovog adekvatnijeg plasmana. Prednosti koje se moraju iskoristiti na današnjoj lokaciji su značajne. Prije svega, to je prirodna voda, visokog kvaliteta, kao osnovna sirovina za proizvodnju piva, voda koja je i do sada garantirala njegov visok kvalitet. Svjetski poznate tvornice piva insistiraju na kvaliteti vode i to stalno jednakoj, što ostvaruju posebnom tehnologijom. A ova tvornica koristi jednak kvalitet prirodne vode koju dobija iz dubokog bunara, čiste i jednakog kvaliteta, te praktično proizvode nešto što bi mogli nazvati ekološkim pivom. A u doba naglašenog i povećanog razvoja ekološke svijesti, to može biti značajan podatak za konzumente i opredjeljenje za njegovo konzumiranje.

Druga prednost ovog tvorničkog pogona je njegov položaj u samoj historijskoj jezgri grada, što u procesu proizvodnje omogućava angažman svih potrebnih stručnjaka i visokokvalificirane radne snage.

Treća prednost ove lokacije je okolno urbano tkivo koje po svojim kulturno-historijskim i ambijentalnim vrijednostima, nužno očekuje proces njegove revitalizacije - funkcionalne i oblikovne.

Osnovni gradbeni elementi ovog pogona sačuvali su svoje izvorne odlike, te hronološko-stilski pripadaju ambijentu, što mu daje ne samo dokumentarnu vrijednost, već i ambijentalnu.

Planirani razvoj budućih sadržaja u neposrednoj blizini naprosto nameće prilagođenje programa djelatnosti novonastalim uvjetima i sadržajima. Stoljetna tradicija ove tvornice sedimentirala je značajna događanja koja su ostala dijelom memorije grada, te bi memorija mjesta, suptilno interpretirana, na najbolji način oslikala njen kontinuitet i važnu ulogu u privrednom i duhovnom razvoju grada.

U mnogim gradovima to su značajne tačke stalnog ili povremenog interesa, ne samo stanovnika tog grada, već i regije. Povremene ili sezonske manifestacije postaju tradicija, a total design njenih proizvoda, kao što su tipične pivnice, ambalaža, reklama, prepoznatljiva etiketa, slogan ... uglavnom je značajan fragment total design-a nekog mjesta. Ponekad grupacija ovakvih proizvodnih pogona, kao što je to dio sjevernog Londona, postaje čak i turistička znamenitost. U konkretnom slučaju Tvornice piva u Sarajevu, dobro je poznata njena aktivna uloga u društvenom životu samog grada. Najmanje sedam godina veliki književnik i pjesnik Tin Ujević predvodio je intelektualnu elitu u pivnici uz samu tvornicu gdje se meritorno profilirala-intelektualna kritika i profilirala plodotvorna kreativna osnova.

Na osnovu tek naznačenih mogućnosti ovog industrijskog pogona, mogu se oslikati i osnovni tokovi njegove privredno-proizvodne orijentacije.

1. Stalnim povećanjem proizvodnje do prije deset godina, s obzirom na stješnjenu parcelu, ukazala se nemogućnost prostornog proširenja. Već tada se ukazala potreba za njeno proizvodno-prostorno prestruktuiranje. U međuvremenu je stradao vozni park, a nastali su i problemi sa sirovinama kao posljedica rata. U procesu rada nastaje značajan gubitak energije, što svakako treba otkloniti. Da bi se efikasno koristila energija, potrebno je umjesto proizvodnje koja stremljen

rekordima proširiti proizvodni program vodeći računa o osnovnom - tradicionalno kvalitetnom pivu. Mjesta za razvoj novih linija piva više nema, ali ideju su dali sami radnici koji u velikim staklenkama prave bozu koju piju umjesto vode, jer je odličnog kvaliteta. U stvari, to je tradicionalni napitak, prije svega zdrav, ukusan, ali i prilično zaboravljen. Ograničen rok upotrebe je razlog tome, ali se organiziranom proizvodnjom, adekvatnim pakovanjem, sa naznačenim rokom upotrebe..., to može plasirati na opću dobrobit.

2. Proces prestrukturiranja tehnološkog procesa treba da prate arhitekti koji bi blagovremeno pripremili projekte potrebnih graditeljskih intervencija, posebno redesign-a na sjevernoj strani koja djeluje toliko improvizatorski u materijalu i mjerilu. Takva privremena rješenja uz staru arhitekturu dobro sačuvanih arhitektonskih odlika nisu ni mjestu ni renomeu tvornice prikladni. U graditeljskom smislu od značaja je uređenje i onih dijelova tvornice koji se ocijene kao podobni za povremene posjetioce, za prezentaciju novih proizvoda, degustaciju i sl. To se posebno odnosi na pravu pivnicu koja je dugo vremena bila memorija mjesta i prodavnicu koja će nuditi asortiman u različitim pakovanjima i drugo u vezi s tim - kao čaše sa znakom tvornice, pepeljare, suvenire ...
3. Već naznačen razvoj ugostiteljskih sadržaja centra grada čini urgentnim da se u taj proces uključi i ponuda pivare i to u smislu plasmana njenih proizvoda. Po uzoru na evropske pivnice, slične se trebaju organizirati sa svim potrebnim uređajima, opremom, organizacijom rada, snabdjevanja, ambalaže i tome slično. Današnja ponuda putem flaša je nepraktična; od jedne flaše nam se spava, a od više se napijemo.

Proizvodnu orijentaciju treba da prate tehnološka i design rješenja raznih vrsta pakovanja, od standardne jedinice do "porodičnih pakovanja" - umjesto da se kupuje gajba, zatim etiketa, podmetača, likovnih rješenja, suvenira itd. Ovo treba smatrati posebnim projektom da bi se usvojeni likovni rukopis razvijao na svim nivoima, kao prepoznatljiv, likovno čitljiv, nov, ali bez negacije one potrebne i poželjne veze sa elementima kontinuiteta.

U svemu tome treba voditi računa da ova tvornica mora i treba biti predstavnik pivarske industrije, što obavezuje na visok kvalitet, veći izbor proizvoda, prepoznatljiv design i likovnu prezentaciju, ali i atraktivnost i otvorenost, na što upućuje pozicija tvornice u gradskom tkivu i njen značaj spomenika industrijske arhitekture.

15. Tramvaj i prateći elementi urbane opreme

Godine 1882. Sarajevo je dobilo prvu željeznicu kojom je preko Bosanskog Broda spojeno s glavnim željezničkim prugama u Monarhiji. Tada je podignuta i željeznička stanica. Iz nekih razloga stanica se izgradila na krajnjoj periferiji grada, oko 3 km od njegova centra. Bilo je prirodno da se u takvim okolnostima javila misao o osnivanju jedne "konjske željeznice", koja će grad povezati sa novom željeznicom. Već krajem oktobra 1882., jedna poduzimačka kompanija na čelu sa zastupnikom Kreditne banke, zatražila je od Vlade koncesiju da sagradi konjsku željeznicu u Sarajevu, od gradskog centra do nove željezničke stanice (Sarajevski list, br. 129 od 27. okt. 1882.).

Prva tramvajska pruga izvedena je od željezničke stanice do sredine Ferhadija ulice. Radovi na polaganju tračnica počeli su 27. augusta 1884., a postavljene su kroz Ferhadiju i Ćemalušu. Preko Koševskog potoka kod Alipašine džamije podignuta je nova gvozdena ćuprija za tramvaj i redovan kolski promet, dok je teren pored Vojne bolnice niveliran tako da je dijelom spušten za 1,5 m, a dijelom znatno nasut.

Na željezničkoj stanici pruga je spojena sa željezničkim tračnicama. Remiza za konje sagrađena je u Rudolfovoj ulici, a u Ferhadiji, na mjestu gdje se završavala tramvajska pruga, na današnjem trgu ispred Katedrale, bila je gradska stanica. Tramvaj je svečano otvoren za putnički saobraćaj 1. januara 1885., a gradska stanica - kolodvor, dovršena je u Ferhadiji i predana javnom saobraćaju 1. februara 1885. godine.

Lokalna željeznica od Sarajeva do Ilidže, tačnije od Fabrike duhana do željezničke stanice na Ilidži, uvedena je 25. maja 1890. Od Ilidžanske stanice, pa do same banje, izgrađena je nešto kasnije jedna pobočna pruga, koja je 28. juna 1892. predana javnom saobraćaju.

Sve do 1895. u Sarajevu je postojao tramvaj s konjskom zapregom. Tada je grad dobio prvi električni tramvaj na novoj pruzi koja je u dužini 1,8 km išla od Fabrike duhana preko Donjih Hiseta duž dovršene Apelove obale do Latinske ćuprije. Od 1. juna 1895. sa sarajevskih ulica je sasvim iščezao tramvaj sa konjskom zapregom, s obzirom da je linija od Ferhadija ulice do željezničke stanice bila preuređena na električni pogon i predana javnom prometu.

Sažet pomen nastanka i razvoja jednog efikasnog vida sistema gradskog saobraćaja koji je omogućio longitudinalni urban razvoj, po mnogo čemu je značajan. Zahvaljujući tome što su željezničke i tramvajske tračnice imale isti profil, poštanske pošiljke je željeznica direktno dopremala u dvorište Glavne pošte. Pakete i kabastu robu na isti način je dopremala na teretnu stanicu, koja je bila na prostoru današnjeg Trga Oslobođenja, gdje je postojala i carinarnica, u jednom lijepom, neorenesansnom objektu. Tih godina Bosna sve više prihvata kapitalistički način privređivanja, te ova sprega ima sasvim logično uporište. Istovremeno se rade objekti banjskog kompleksa Ilidža, kao svečana kapija grada u koju su primani važni gosti, priređivani koncerti, podignuti parkovi sa paviljonima i pasarelama, aleja do Vrela Bosne ... Rade se i prvi regulacioni planovi, kao n.pr. stambena cjelina Kovačići, regulacioni plan Pofalići ...

Dugovječnost ovog javnog transportnog sredstva sasvim je dosegla status onog što smatramo bitnim kao dijelom "slike grada". Zato se ne čini priličnim da nam taj koristan i efikasan sistem prevoza liči na nešto stalno privremeno. Ako je to sistem, a jeste, nije dovoljno imati samo vozila i struju. Na stajalištima se pojave ponekad zakloni za one koji čekaju i to ako se mogu postaviti, univerzalnog izgleda za svaki ambijent. A u ranim razdobljima razvoja tramvajske mreže postojale se lijepe i prikladne konstrukcije sa strehom, klupama, zaklonom od vjetra ... oblik koji tačno ukazuje da to likovno i oblikovno pripada sistemu. A za vozače bi trebalo obezbjediti sanitarije, mogućnost kupovine sendviča ili tome slično. Nije potrebno sve nabrajati, ali je nužno urediti jedan kompletan projekt imidža javnog gradskog prevoza, jedinstvenog u različitosti, tj. onoj različitosti koja uspostavlja relaciju sa pojedinim ambijentalnim cjelinama, tj. dijelovima grada.

16. Program rasvjete vrijednih ambijentalnih cjelina historijske jezgre grada Sarajeva

Dugo vremena, ekonomska nužnost je nametala tipizirana rješenja elemenata javne rasvjete. Posljedica toga bila je uniformiranost i monotonija. Od toga nisu bili pošteđeni ni najvredniji dijelovi grada, tj, historijski nukleusi, ono po čemu se grad pamti i prepoznaje.

Čest problem jeste parcijalno rješavanje prostornih elemenata. Čovjekovu okolinu treba shvatiti kao integralnu cjelinu u kojoj su svi elementi u krajnjoj liniji jednako vrijedni. Svjetlosne instalacije često doprinose tom neskladu, jer neodgovarajućom izvedbom ne uspostavljaju nužnu interakciju sa ostalim elementima uređenja javnog prostora.

Današnja praksa je pokazala da se kod rješavanja novih svjetlosnih instalacija ili kod rekonstruiranja starih u vrijednim ambijentalnim cjelinama postupa na jedan od slijedećih načina:

- Prihvataju se rješenja iz ponuđenog asortimana proizvođača svjetlosne opreme
- Dizajniraju se novi oblici, često zasnovani na nekim prepoznatljivim oblicima dotičnog prostora
- Predviđaju se novi oblici koji asocijativno slijede određene opće ili simboličke crte uzora
- Doslovno se preslikavaju rješenja prema originalnim uzorcima ili njihovoj dokumentaciji (fotografiji).

Dizajniranje novih oblika, bilo da se odnosi na sasvim slobodnu kreaciju ili asocijativno podsjeća na neki prauzor, može dati čitavu lepezu rješenja, više ili manje uspješnih. U starim dijelovima gradova, historijskim jezgrama, često preovlađuju rješenja koja podržavaju i poštivaju simboličke atribute dotičnog prostora.

Bez obzira kakvom se rješenju priklonili, moramo uvažavati nespornu činjenicu da javna rasvjeta, kao i druge vrste rasvjete, bitno doprinosi ukupnom imageu jednog određenog prostora. Ona je njegova "svjetlosna arhitektura" (jedan poznati američki stručnjak je kazao: "Svjetlo je postalo noćni građevni materijal"). U jednom urbanom prostoru elementi svjetlosnih instalacija su važan dio opreme izložen podjednako danju i noću.

Instalacije tokom dana ne smiju narušavati fizionomiju ulice svojom nametljivošću i neskladnim odnosom sa ambijentom. Noću se mora osigurati dovoljno svjetla radi sigurnosti, kao i da se čovjeku omogući da i u noćnim satima doživljava arhitekturu, detalje, sadržaje - da svijet oko sebe percipira na jedan kvalitetan način.

Svaka gradska cjelina tj. ukupnost materijalnih i duhovnih vrijednosti grada, koja nastoji shvatiti i prezentirati svoj identitet, prepoznat će u elementima javne rasvjete bitno obilježje svog prostora. Tokom dana, oni kao multidisciplinarnе forme upotpunjuju sliku volumena objekata i njihovih pročelja, potenciraju i stvaraju urbane funkcije. Noću, uz produžavanje životnih aktivnosti, stvaraju i druge urbane odnose. Tako grad dobija više mogućnosti za prezentaciju svog identiteta.

Prilikom projektiranja javne rasvjete u historijskim cjelinama, izbor i dizajn njenih elemenata treba biti bitan faktor u svim nivoima: urbanističko-funkcionalnim, historijskim, urbano-morfološkim, tehnološkim, ekonomskim...

Umjetna je rasvjeta, gledajući integralno i svečanu i javnu rasvjetu, u prostornoj organizaciji jednog ambijenta, od ulice pa do čitavog grada, nužan faktor urbanog funkcionisanja. Same svjetlosne instalacije, kao i svi ostali elementi urbane opreme, nose uz funkcionalno-oblikovnu karakterističnost, često i simboličku.

Zato se iz svega može zaključiti da kada je u pitanju rasvjeta vrijednih objekata ili spomeničkih cjelina, onda se investiranje u nove, kvalitetne svjetlosne instalacije mnogostruko isplati.

— . —

Uljepšavanje gradova, posebno onih prepoznatljivih dijelova, u Evropi je sve naglašenije. Takve akcije mogu uključiti nužnu revitalizaciju vrijednih građevina ili ambijentalnih cjelina, (pre) regulaciju motornog prometa, redizajn urbane opreme, nove sadržaje, ali i drugačije koncipiranu rasvjetu grada.

Sarajevo je izvjesno privlačan i prepoznatljiv evropski grad. Različitost kultura i vjera koja se očituje i u njegovoj arhitekturi, čini ga posebnim. Ima šarm otvorenog grada i ozbiljnost metropole. Samo, noću je to ipak nešto manje. Samo zato što se dobro ne zamjećuju njegove posebnosti i vrijednosti. Oni koji su smišljali i postavljali neodgovarajuće svjetlosne instalacije radili su to posve rutinski, ne prateći trendove u poznatim evropskim gradovima.

Posljedica toga je da je negdje premalo svjetla, a drugdje nedostaju noćni svjetlosni akcenti koji bi ukazivali na nove prostore ili ih otvarali. (Nakon temeljite obnove svjetlosnih instalacija u Veneciji, noćna vanpansionska potrošnja porasla je za oko 30%. Taj primjer ukazuje da rasvjetu grada, javnu i svečanu, ne treba tretirati kao potrošača, već kao svojevrsnog proizvođača. Jer, to donosi korist, a na ovom primjeru - sasvim mjerljivo).

Shodno tome, predlaže se poboljšanje instalacija rasvjete u staroj jezgri grada Sarajeva, posebno svečane i akcentne rasvjete, koja za razliku od javne nije, uz određene iznimke, sustavno promišljena, a još manje realizirana.

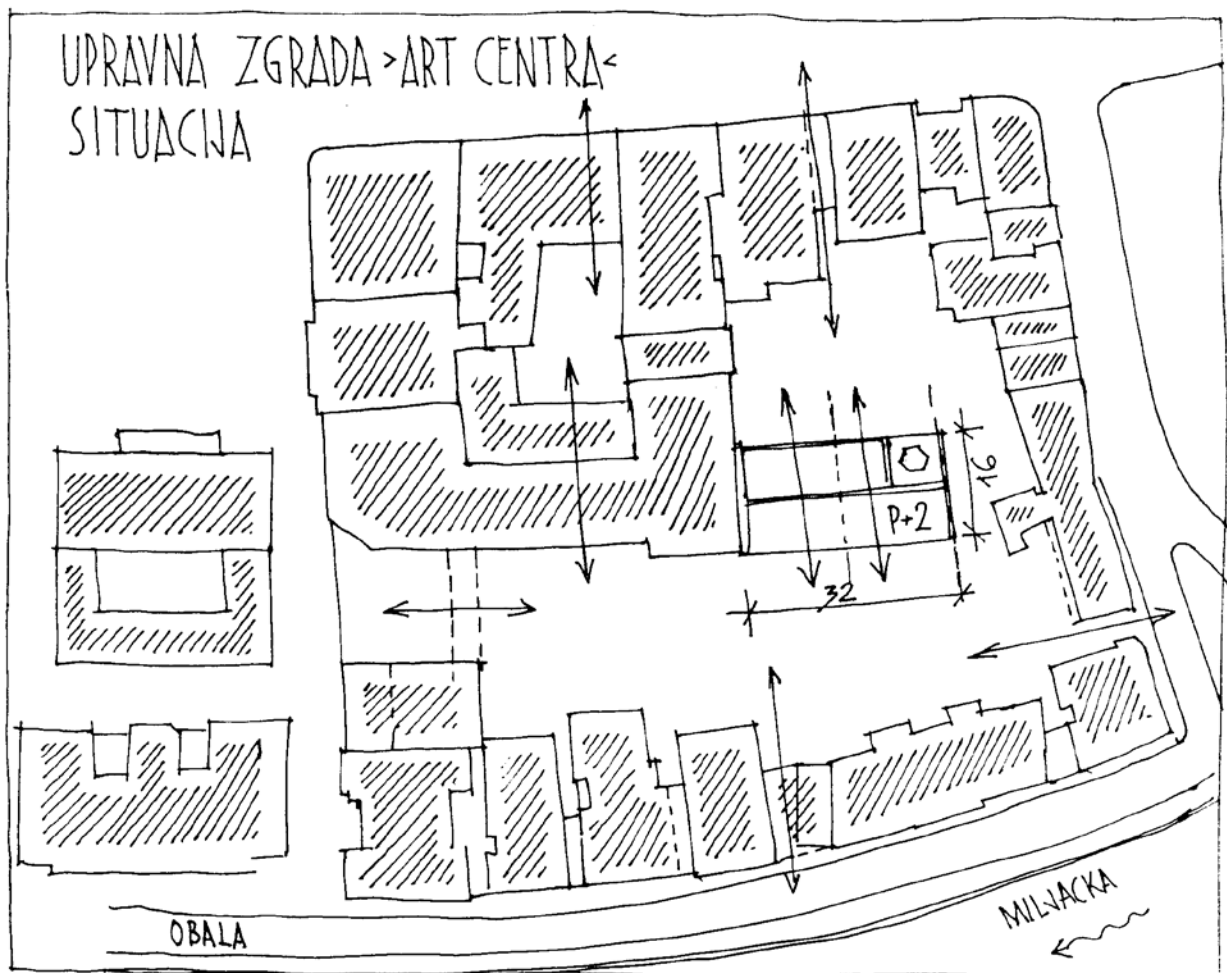
17. Uprava Art Centra

Uprava je rukovodno tijelo zaduženo za planiranje rada, da pravi i ostvaruje program rada, organizira opremanje izložbi, njihovih promocija, izradu kataloga, postera, promotivnog materijala, publicističku djelatnost vezanu za svoj rad, tijesnu saradnju sa Info-centrom i uspostavljenim muzeološkim postavkama.

Za takvu djelatnost koja pretpostavlja naučne skupove, promocije i tijesnu saradnju sa srodnim art centrima potreban je lako dostupan i diskretno naglašen lokalitet. Prijedlog je da to bude unutarne dvorište iza niza objekata uz Ulicu Obala Kulina bana, koje je dostupno i prohodno sa četiri strane.

Zato je potrebno adekvatno uređenje tog prostora, kao i pročelja obodnih objekata, jer to priliči njenoj djelatnosti. Osim toga, u neposrednoj blizini je Umjetnička galerija Bosne i Hercegovine, čije dugogodišnje iskustvo treba biti od pomoći novoformiranoj instituciji.

Već sam arhitektonski izgled treba odavati posebnost njene funkcije, one koja će ovaj prostor učiniti kvalitetnim i tematski određenim. Podsticaj tome će biti i njeni prateći sadržaji kao što su mala prodajna galerija umjetničkih djela, knjižara koja se odnosi na literaturu iz oblasti likovnih umjetnosti, prodaja postera, restauratorska radionica otvorena za sve korisnike ...

18. Bilans površina

Znajući da grad Sarajevo ima potrebne, ali ne i dovoljne uvjete postojanja Art Centra, pristupilo se elaboraciji takve ideje koja je prije svega moguća. Razvijati djelotvornu funkciju u smislu organiziranog sistema, ima bar dva razloga. Ne čini se prihvatljivim graditi jedan veliki, multivalentni centar. Upravo tako se gubi vrijeme, potrebna su velika sredstva, a takvi objekti brzo zastarjevaju. Hiperprodukcija velikih izložbenih prostora nije u skadu sa očekivanom koristi. A oslanjajući se na prednost prostornog razvoja ove teme, i to na širem području historijske jezgre grada, dajemo sebi malo više vremena da taj vid organizacije učinimo fleksibilnim.

Naravno, to nas obavezuje da urbano tkivo koje to može i hoće primiti, bude dovedeno na nivo reprezentativnog uvoda u svijet umjetnosti. A kada se to ostvari, recipročan proces i dalje traje.

Art Centar je nešto drugačije od galerije; galerija posluje kao robna kuća kulture, tj. kupuje djela da bi ih prodala. Zato galerija i može biti na bilo kojem mjestu, jer se tamo ide s razlogom. Ali, jedan art centar je stožer duhovnosti. On se hoće i treba, kroz dijalog predstaviti.

Ovako djelovanje koje predstavlja dobro profiliranu izlagačku djelatnost, istraživački rad, otvorenost prema javnim medijima, davanju podsticaja zanemarenim temama, usmjerenju ka novim konceptima programski slojevitim, ostvarujući visok nivo komunikacije sa korisnicima, ... pretpostavlja korištenje svih mogućih prostora za svoju predstavjačku djelatnost.

19. Vizualni identitet

U urbanom tkivu gdje umjetnost, a posebno likovna, pokazuje težnju razvoja koji je sve više naglašen, logično je da se to osjeća u svim njegovim segmentima. Po svojoj prirodi, ona jeste, samo ako se predstavlja, da bi bila primljena i prihvaćena. Ona to jeste samo onda kada uspostavi komunikaciju. A početak toga nije samo u "hramu umjetnosti", već prije u potrebi njene spoznaje.

Recipročan odnos stvaraoca i korisnika djela, uvjet je da to djelo ima smisao postojanja. Atmosfera u kojoj nastaje takav fluid ostvaruje se putem svijesti o ambijentu koji zrači idejom. Stoga je i normalno da se vizualni identitet zone u kojoj se nešto dešava kodira tako da nas nedvosmisleno uvodi u dominantnu temu.

U studiji su navedeni osnovni preduvjeti koji ovom području daju onaj nivo življenja i rada da prihvati ono što je duhovna nadgradnja. A istovremeno sa razvojem ove djelatnosti, treba stvarati i njegov vizualni identitet koji će adekvatno predstavljati najviša značenja ove urbane cjeline.

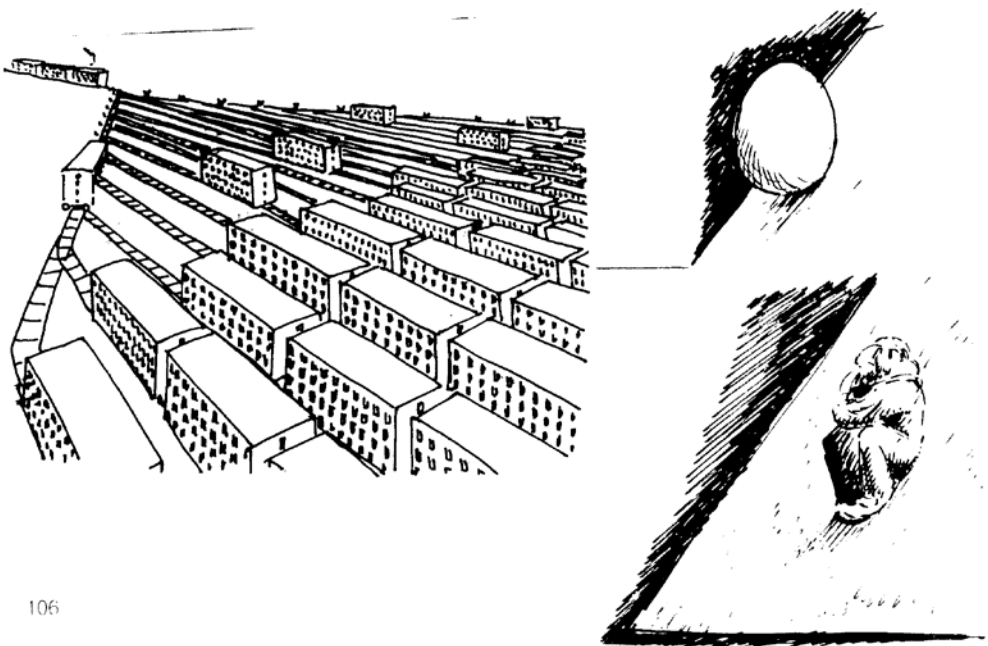
Program ostvarenja vizualnog identiteta nužno je cjelovito definirati, da bi mogli tokom vremena u kontinuitetu ostvarivati projekte proistekle iz tog programa. To uskoro postaje kulturom življenja, pri čemu stanovnici prepoznaju sebe, na što su ponosni, sa osjećajem da su našli svoj identitet.

Vizualni identitet ne očituje se samo u pojedinim kozmetičkim intervencijama. Jer, to može ostvariti samo sistem, od uličnog popločanja, do prospekta, pakovanja, boje, logotipa ... Na sreću, u Sarajevu imamo senzibilne kreatore i umjetnike koji to mogu i hoće vrhunski uraditi. A kultura misli je ujedno i kultura življenja.

U tom radu učestvuju brojni stručnjaci u čijoj sprezi se lakše rješavaju zadaci koje nameće logika tržišta i privređivanja. To je svakako interdisciplinarna djelatnost koja se pojavljuje u raznim oblicima vizualnog komuniciranja, što ima slojevitu funkciju - kulturnu, ekonomsku, estetsku ... a posebno humanu. U trokutu - dizajn, proizvodnja, tržište (što je u stvari čovjek sa svojim psihofizičkim, socijalnim, ekonomskim i drugim osobinama), traje proces istraživanja i kreiranja različitog dizajna u funkciji vizualnog identiteta. To znači da u prvom koraku rješenje po sebi mora biti dobro, a tek onda diskretno kodirano u smislu podrške vizualnog identiteta određenog područja. Pristup općem mora imati visok kvalitet, da bi tek usmjerenjem postalo znakom identiteta.

Grafički dizajn je samo jedna oblast koja učestvuje u kreiranju vizualnog identiteta ambijenta. Već po samom načinu obrade saobraćajnice, svako mora shvatiti čemu služi (ulica, put, trg, pristup). Prostor se može označiti nekom formom koja čini memoriju mjesta i postaje obilježjem neke sekvence urbanog tkiva. Čak i putem zvuka, naravno u pješačkoj zoni, prima se informacija kao znak nečega (visoka fontana sa koje voda pada, prvo se doživljava kao slika prostora - i to čulom sluha). Neke figure se postave na mjesto sa ciljem da to bude prepreka pješaku da ne bude ugrožen od prometnih vozila. Podna ravan se kod čovjeka percipira sa 1/3 intenziteta, ali i pored toga, njena bogatija obrada, čovjeku ukazuje na značaj takvog toka kretanja ... Unutarblokovski prostori isto tako mogu i trebaju imati znake koji omogućuju čitanje i mišljenje prostora. U toj igri sa prostorom bitna je uloga dirigenta koji će svakoj partituri osigurati originalnost. U protivnom, gomilanjem informacija, nastaje kaos.

Ove naznake upućuju na ozbiljan odnos prema urbanom tkivu, čiji plašt odražava poštovanje prema duhovnom sadržaju.

106

FINANSIJSKE INSTITUCIJE

I. BANKARSKE INSTITUCIJE

1. Tržište novca i kapitala

1.1. Banke kao osnovna finansijska institucija

Banke su mjesto ili finansijsko-tržišna tačka gdje biznismeni i građani ispoljavaju težnju da potroše više nego što zarade, dok drugi ispoljavaju težnju da potroše manje i žele da još uvećaju finansijsku moć, pa u tom kontekstu kreditiraju ove prve. Zadatak banaka je da ove transakcije učine kontinualno efikasnim i da oba segmenta zadovolje tražnju. Zato se novčano tržište ispoljava u banci i među bankama. Iz toga je proistakla sintagma bankarska industrija. Ona podrazumijeva mogućnost koncentracije bankarskih institucija, kao što je slučaj sa mnogim drugim djelatnostima.

Savremeni ekonomski život je u cijelosti u funkciji finansijskih institucija, finansijskih tržišta i finansijskih instrumenata. Njihova komponenta razvoja intenzivira se razvojem tražnje finansijskih usluga. Kako razvoj ide dalje tako on generira sve veću tražnju za finansijskim uslugama. To postepeno vodi zemlju u uspješan sistem finansiranja i finansijskog tržišta.

Međutim, događa se da u zemljama tranzicije tražnja za finansijskim uslugama raste, mada istovremeno, ukupan domaći finansijski sistem, infrastruktura i ambijent, nisu u stanju odgovoriti svojom ponudom ukupnim potrebama. Ovakvo stanje odgovara poziciji BiH u ovom trenutku. Sarajevo dijeli tu sudbinu, nasuprot činjenici da je najjači ekonomski i finansijski centar u zemlji.

Stoga je nužan naglasak na razvoju infrastrukture koja bi pogodovala razvoju finansijskih tržišta sa višedimenzionalnom opcijom usluga što bi Grad Sarajevo mogao i morao poduzeti. Unutar Grada Sarajeva jake komplementarne prednosti za ovu vrstu poduhvata ima Općina Stari Grad.

Za postojanje i razvoj tržišta novca i kapitala potrebno je ispuniti najmanje dva bitna uslova:

1. dovoljno izgrađen sistem instrumenata koji omogućuju brzu transformaciju novca u druge vrijednosne oblike i obratno,
2. visok stepen koncentracije finansijskih institucija (u geografskom smislu), da bi se cio sistem finansijskog tržišta odvijao efikasno.

Otuda su za finansijske institucije lokacije od izuzetno velikog značaja.

U tom kontekstu centralno mjesto zauzimaju banke jer su banke u osnovi supermarketi novca, poligon susreta ponude i tražnje novca/kredita i nosioci su ukupnog međubankarskog tržišta, te nosioci globalnih (internaconalnih) novčanih tokova. Organizacije osiguranja, fondovske i slične organizacije kompatibilno se uklapaju u cio taj kompleks.

1.2. Globalna kretanja i međunarodni tokovi kapitala

Kapital se sve brže i jednostavnije kreće između ekonomskih regija i između zemalja. Kretanja imaju različite vidove i faktore koji ih podstiču. Kapital se u osnovi kreće iz razvijenih zemalja ka zemljama u razvoju u vidu:

- kredita
- direktnih investicija
- zajedničkog ulaganja
- donacija u humanitarne svrhe
- besplatne pomoći itd.

U suštini, krediti se kreću na bazi zakonitosti tržišta t.j. izjednačavanja razlika u ponudi i potražnji za novcem. Razlika u cijeni kapitala (kamata) zavisi od snabdjevenosti zemlje kapitalom. Zemlje sa obiljem kapitala imaju nižu stopu na svom tržištu kapitala u poređenju sa zemljama gdje je kapital oskudan. Ove razlike u cijeni kapitala uvijek će ga pokretati ka zemljama sa višom kamatnom stopom. Brzina i obim kapitala u tom kretanju može biti u ovisnosti od ekonomske politike zemlje uvoznika kapitala, sigurnosnih faktora i razvijenosti bankarskih organizacija.

“Krajnja je ironija da nerazvijenima - kojima je potrebna hrana, odjeća, krov nad glavom i druga osnovna dobra - nedostaje kupovna moć. Nasuprot tome, razvijeni raspolažu ogromnim industrijskim kapacitetima za zadovoljenje tih potreba, ali prodaju samo onima koji imaju kupovnu moć. Stoga se kompanije industrijskog Zapada žestoko bore za tržišni udio na trojstvu tržišta Zapadna Evropa - Daleki Istok - Sjeverna Amerika, dok ih ostali dio svijeta ne interesuje. Nerazvijenima - siromašnima trebaju dva bitna faktora i to: robe i novac za kupovinu tih roba. Oba faktora moraju uvesti, a razvijene zemlje takođe moraju snabdijevati nerazvijene robama i kapitalom. Kapital služi za preživljavanje i stvaranje kupovne moći za uvoz”. (Ph. Kotler).

Bosna i Hercegovina se nalazi u središtu dva naznačena slučaja. Kapital plaća skupo, nema kupovne moći i mora uvoziti robe.

No, treba reći da te okolnosti traže razvoj finansijskih institucija, kao polazišta za investiranje u biznis i samozapošljavanje ljudi. To je istovremeno polazište za postepeni razvoj i bijeg iz siromaštva preko oživljavanja proizvodnje, trgovine, usluga i drugih vrsta zanimanja.

1.3. Učesnici na finansijskom tržištu

Na finansijskom tržištu učestvuju dvije velike grupe:

1. Nefinansijski sektor koji čine:
 - stanovništvo,
 - preduzeća (svih vrsta i veličina),
 - država (vlada, grad, općina) i njihove institucije,
 - nevladine institucije i asocijacije.

2. Finansijske organizacije, koje čine:
 - banke,
 - osiguravajuća društva,
 - investicioni fondovi i slični fondovi,
 - berze novca i vrijednosnih papira,
 - kombinovane institucije (finansijski holding)

Kompleks tih odnosa čini okosnicu za pretpostavke razvoja ukupne infrastrukture koju treba da finansira općina. Pri tome treba imati u vidu slijedeće međuzavisnosti tih finansijskih grupa:

- međuzavisnost tržišta novca (tražnja - ponuda novca), tržišta kapitala i deviznog tržišta,
- međuzavisnost domaćeg i stranog tržišta novca, tržišta kapitala i deviznog tržišta,
- međuzavisnost tržišta roba sa finansijskim tržištem.

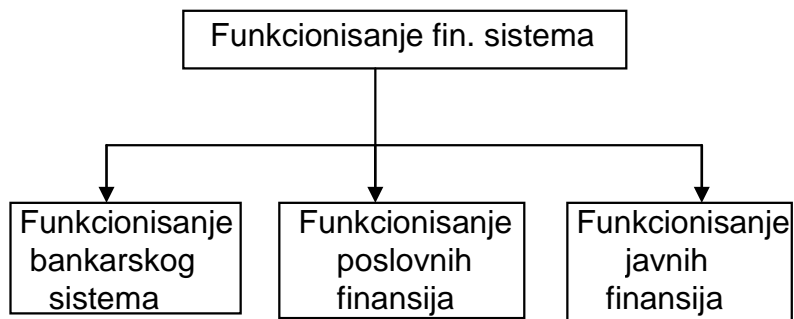
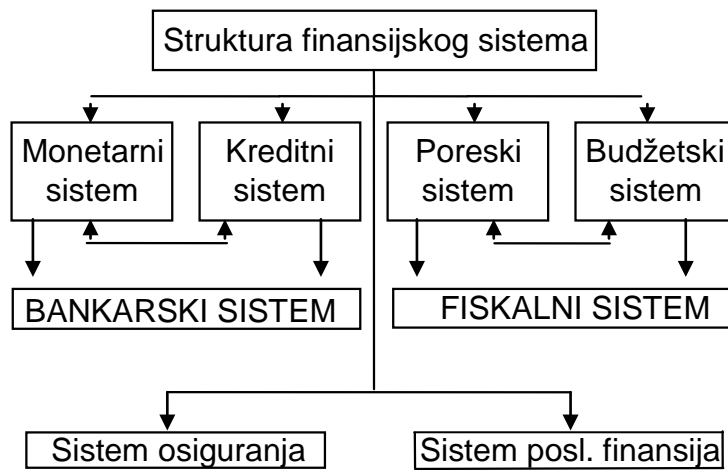
Veze na relaciji domaćeg tržišta novca i stranih novčanih tržišta održavaju banke putem deviznog tržišta. U tom kontekstu banke se služe deponovanjem i korišćenjem sredstava u stranim valutama i vrše transfer novca domaćeg u strani i obratno, prema potrebama plaćanja ili naplate u konkretnoj valuti. Takvi procesi internacionaliziraju lokalni poslovni ambijent, dakle cjelokupnu općinsku strukturu sa međunarodnim tokovima.

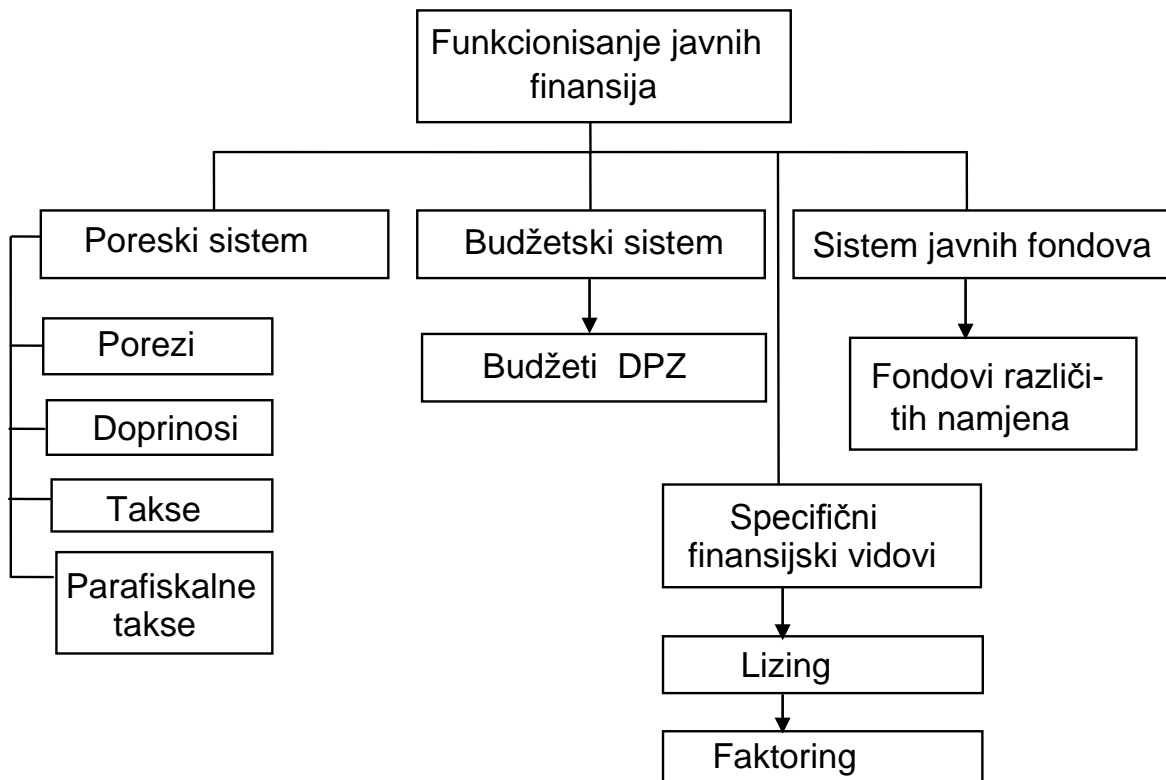
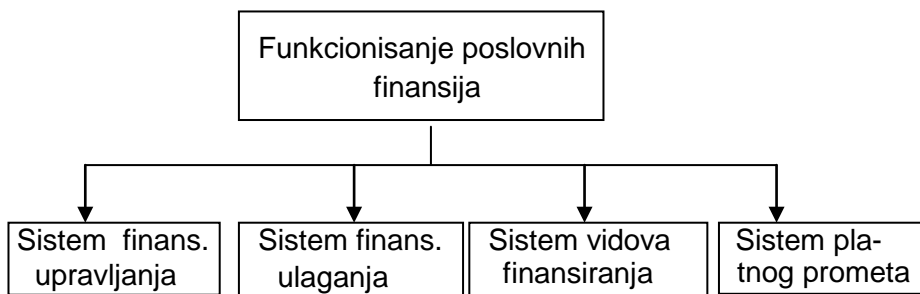
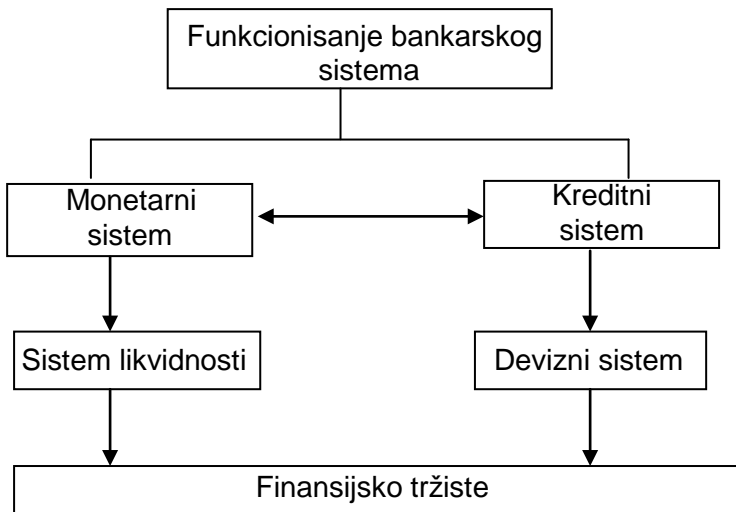
2. Finansijski sistem

Zadatak finansijskog sistema kao kompleksnog sklopa je:

- a) obezbijediti funkcionisanje tržišta
- b) obezbijediti funkcionisanje države i njenih institucija.

Funkcionisanje finansijskog sistema ima slijedeće tokove:

U okviru ovog razgranatog sklopa finansijskog sistema multipliciraju se vrlo značajne aktivnosti i to:

- Finansijski menadžment u preduzećima,
- Finansijska politika (stabilnost, likvidnost, rentabilnost),
- Organizovanje finansijske funkcije,
- Finansijska strategija (izvori, plasmani, rezerve),
- Finansijska ulaganja,
- Samofinansiranje,
- Kreditiranje,
- Zajedničko ulaganje,
- Osiguranje,
- Berzanski poslovi,
- Obrazovanje za finansijsko tržište itd.

U tom kontekstu podrazumijevaju se aspekti funkcionisanja tržišta i vrijeme, uzanse i pravila susretanja ponude i tražnje, analogno aspektima funkcionisanja robnog tržišta.

3. Tipovi banaka kao osnova strategije razvoja

3.1. Savremena klasifikacija banaka

Bankarska struktura je vrlo razučena. Podjela rada i specijalizacija na finansijskom tržištu omogućuju pojavu novih modela banaka i njihovih ekspozitura, tako da tome nema kraja. S obzirom da razvojni koncepti moraju imati to u vidu, daje se pregled te mreže:

a) Tipovi prema pretežnosti poslova:

1. Centralna i emisiona banka,
2. Komercijalne banke (depozitne banke),
3. Univerzalne banke (banke općeg tipa),
4. Specijalizovane i granske banke,
5. Poslovne banke,
6. Štedno-kreditne organizacije (štedionice, štedno-kreditne zadruge i službe),
7. Ostale bankarske i finansijske institucije:
 - Trgovačko kreditiranje
 - Novčane i robne rezerve
 - Stambene zadruge
 - Poslovi lizinga
 - Posrednici (brokeri, dileri)
 - Mjenjačnice
 - Konzorcijumi
 - Podrška izvozu
 - Berze
 - Osiguranja i reosiguranja
 - Fondovi socijalnog i penz.osiguranja i dr.
 - Klubovi i dr.

b) Banke razvrstane prema specifičnim kriterijima:

1. Prema vlasništvu:

- javno-pravne,
- zadružne,
- privatne banke.

2. Prema pravnoj formi:

- inokosne (jednovlasničke) banke,
- banke kao društvo sa ograničenim jamstvom u vidu akcionarskih društava i u vidu zadruga ili u vidu javno-pravnih ustanova.

3. Prema regionalnom rasporedu:

- lokalne banke,
- regionalne banke,
- državne banke.

3.2. Bankarski sektor na globalnom (međunarodnom) planu

Globalna ekonomija intenzivirala je internacionalizaciju banaka. Tendencije disperzije banaka i njihovih funkcija u druge zemlje su vrlo intenzivne. Karakteristike su slijedeće:

- **Tendencije tokom posljednjih 10 godina:**

- Internacionalizacija bankarskih poslova,
- Afirmacije monetarnih unija, uz prenos dijelova monetarne suverenosti (primjer ECB),
- Čvršće vezivanje (ili pak zamjena) slabih nacionalnih valuta za neku od jakih valuta,
- Uvođenje EUR -a kao nove valute i njegove popularizacije,
- Afirmacija internet bankarstva i elektronskog načina plaćanja,
- Proces integracije: holding, koncern, bankarska grupa, i dr.

- **Tendencije razvoja savremenog bankarstva:**

- Klasična kreditna uloga banke kreće ka sve modernijoj bankarskoj funkciji,
- Širina repertoara finansijskih instrumenata,
- Poslovne marketinške inovacije banke,
- Savjetodavne usluge i istraživanja.

- **Uticaj banke na međunarodne finansije:**

- Mobilnost i liberalizacija kretanja kapitala u međunarodnim relacijama,
- Otvorenost finansijskih tržišta u Svijetu prema novim finansijskim tokovima,
- Proširenje registracije poslova kojima se banka bavi,
- Implementacija finansijske inovacije na međunarodnom planu,
- Jedinствен način plaćanja u platnom prometu s inostranstvom,
- Širenje bankarske mreže u Svijetu,

- Deregulacija propisa u vezi sa bankarstvom,
- Unapređivanje racionalnog poslovanja banaka,
- Ubrzan razvoj konkurentskih odnosa među bankama u Svijetu.

- **Univerzalno bankarstvo u Evropi**

U Evropi je bankarstvo pretežno univerzalno, bez razdvajanja bankovnih poslova i vrijednosnih papira i nefleksibilnosti banke. Ovo ima nedostataka zbog sukoba interesa, ali i prednosti jer klijenti mogu obaviti sve u jednoj banci.

Globalna ekonomija nametnula je neočekivano dodatni problem bankarstvu jer se sada banke moraju baviti poslovima izvan granica zemlje. Moraju, pored marketinga na domaćem, da se bave i međunarodnim marketingom u bankarstvu.

U Evropskoj uniji, ugovori o udruživanju i prekogranično poslovanje banaka otvorili su konkurentske procese u bankarstvu u vrlo intenzivnoj formi.

Bankarstvo se brzo internacionalizira i intenzivno širi u svim zemljama tržišne ekonomije i zemljama u tranziciji. Bosna i Hercegovina postaje poligon gdje se sva ta zbivanja počinju ispoljavati. U slučaju ekspanzije (što je neminovno) treba izvršiti blagovremene pripreme.

4. Urbana ekonomija i bankarstvo (razvoj grada i bankarstvo)

Svi stari gradovi imaju vruće tačke civilizacije. Ekonomija gradova je ekonomija urbanog prostora. Oba ova pojama su vezana za pojam bankarstva jer su banke saputnici razvoja gradova i ujedno bazna tačka njihove ekonomije. Zlatari su začetnici bankarskih poslova jer su prvi počeli uzimati na čuvanje novac od trgovaca (depozit) i prvi su uz zalog počeli davati pozajmice. Takva praksa vezana je i za stara vremena u Sarajevu, kao što je vezana za paralelni razvoj trgovine i bankarstva.

Na pozitivnoj strani gradovi omogućuju proizvodnju i trgovinu, tako nam poboljšavaju životni standard. Dodatno snabdijevaju potrošače brojnim robama i uslugama. Na negativnoj strani, na žalost, gradovi stvaraju probleme kao što su energija, ekologija, kriminal i td. Što je grad veći, to su ovakva kretanja izraženija. Obje karakteristike uživa ili trpi Grad Sarajevo. Gradska vlast i njene institucije moraju razriješavati svaki od tih problema.

Stoga se suština urbane ekonomije svodi na izbor lokacije, gdje razvijati biznise, a gdje stanovanje. Kod razvoja biznisa bitno je gdje locirati pojedine vrste biznisa s dva aspekta i to: gdje pojedini poslovi daju najbolje efekte i istovremeno gdje najviše doprinose urbanitetu grada i komforu gradskog stanovništva i posjetilaca.

a. Biznis u glavnim dijelovima (poslovnim dijelovima) grada treba razvijati na slijedećim principima:

- **Glavna ulica i poslovni dio grada omogućuju:**

- Visoko profitne biznise,

- Čiste biznise,
- Saobraćajno podesne biznise,
- Male uslužne biznise koje podržava vlada,
- Međunarodno lukrativne biznise,
- Aktivnosti kulture i obrazovanja.

- **Ispravke negativnog imidža poslovnog dijela grada:**

- Mnogi urbani dijelovi grada omeđeni su pojavama: nesigurnosti, nečistoćama, saobraćajnim problemima, kriminalnim pojavama i sl. Ovakve pojave ne odgovaraju/ne pogoduju biznisu.
- Podržavanje i učvršćavanje uspostavljenih imidža tokom proteklog vremena.
U ovom slučaju imidž privlači biznise.
- Bankarstvo preferira ovu drugu okolnost.
- Uprava grada može/treba da razvija marketing programe koji uvećavaju imidž grada, tako što otklanja negativne pojave i razvija lukrativne biznise.

- **Podsticati nove poslove i ulaganja**

- Programima pokrenuti aktivnosti kojima se same po sebi nude investicije i za koje nije potrebno "lučem tražiti" kredite.
- Ljudima koji ulažu mora biti sve jasno: cijena zemljišta, gradnje, rente, porezi, sigurnost itd.

b. Odnos lokacije i finansijskog sektora (u starom dijelu grada)

Uloga i funkcije finansijskog servisa neprekidno rastu. Zbog potrebe za približavanjem usluga klijentima zahtijeva se sve više podesnih lokacija u atraktivnim i funkcionalnim zgradama. U novije vrijeme male ekspoziture banaka šire se u gradskim područjima po principu rasporeda prodavnica modne odjeće, obuće ili kozmetike. U tom kontekstu općeg prilagođavanja marketing banke razvija:

- a) masovni marketing kroz decentralizaciju objekata, standardiziranje njihove veličine, opremljenosti, standardizaciju usluga, intenzivnu propagandu, atraktivnu atmosferu i osoblje,
- b) individualni marketing banke na odabranom tržišnom segmentu sa pojedinačno usmjerenim uslugama za taj segment, što zahtijeva pojedinačne usluge, konsalting i višestruku pomoć i usluge istraživanja, pregovaranje i td.

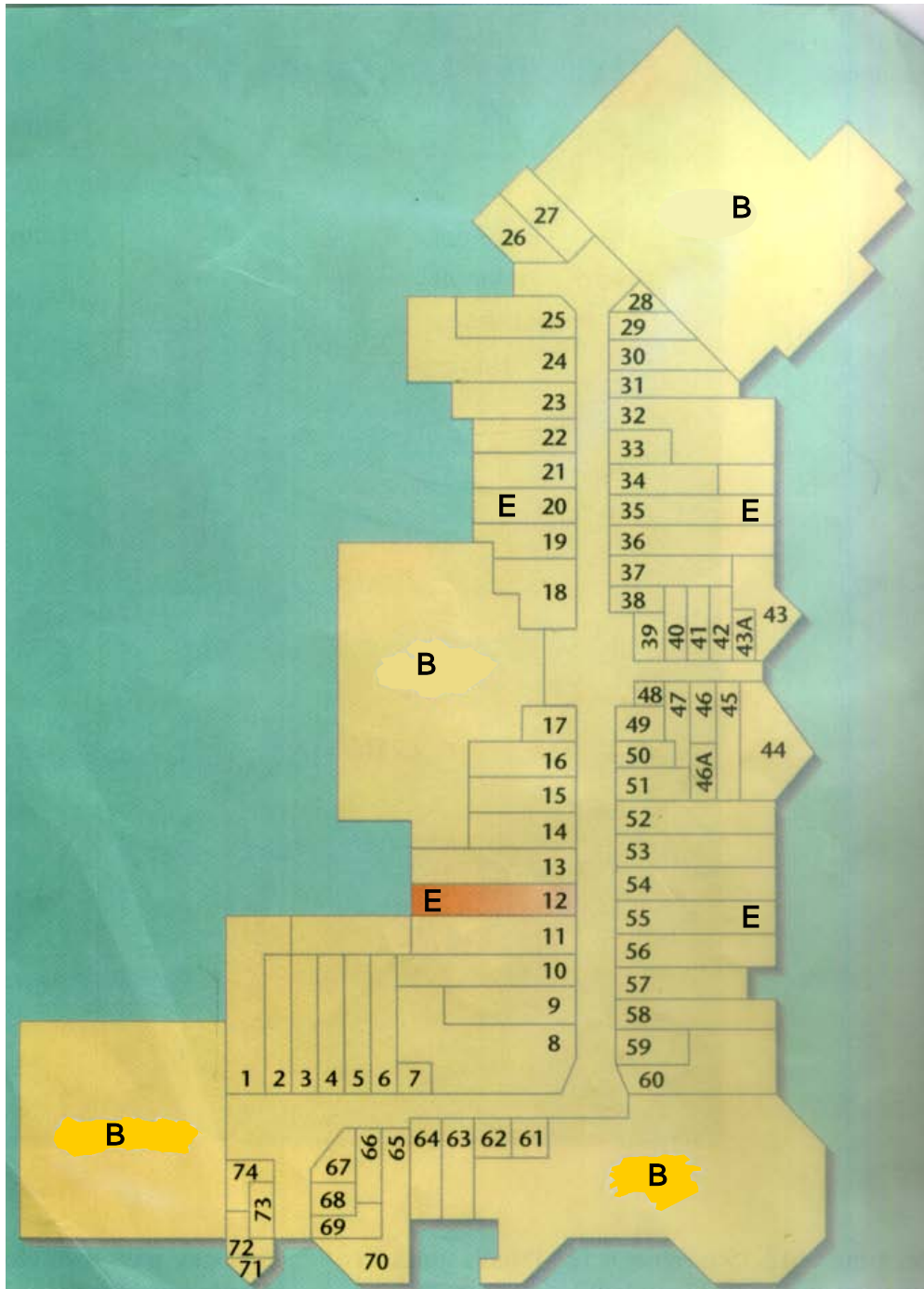
Sve je to značajno da bi se finansijske usluge efikasno distribuirale, a za distribuciju usluga, opet, lokacija predstavlja važan faktor. I ovdje važi pravilo, kao kod robnog marketinga, da se klijentima omogući pravi proizvod (usluga) za prave klijente, na pravom mjestu i uz prihvatljivu cijenu. Pri tome je elemente marketing mixa lakše obezbijediti nego naći pravo mjesto (lokaciju). Pogrešno odabrano mjesto može upropastiti dobar marketing mix i napore njegovog provođenja u praksi.

Poznavanje grada, ulica, trgovačkih četvrti i drugih performansi lokacija ulazni su elementi povezivanja odluke o lokaciji sa odlukama o miks bankarskih usluga.

Drugi važan pristup vezan je za smještaj bankovnih ekspozitura (odjela) u šoping centrima, robnim kućama i strogom centru grada.

Slijedeća šema sugerira zaključke:

Centralna zona i poželjni lokaliteti banaka

*B = poželjna lokacija banke
E = poželjna lokacija banke
O = ostale aktivnosti*

Poštujući navedene principe, može se konstatovati da su dobro locirane banke u slučajevima:

- Central profit banka,
- Raiffeisen banka,
- Volks banka,
- Turchish.

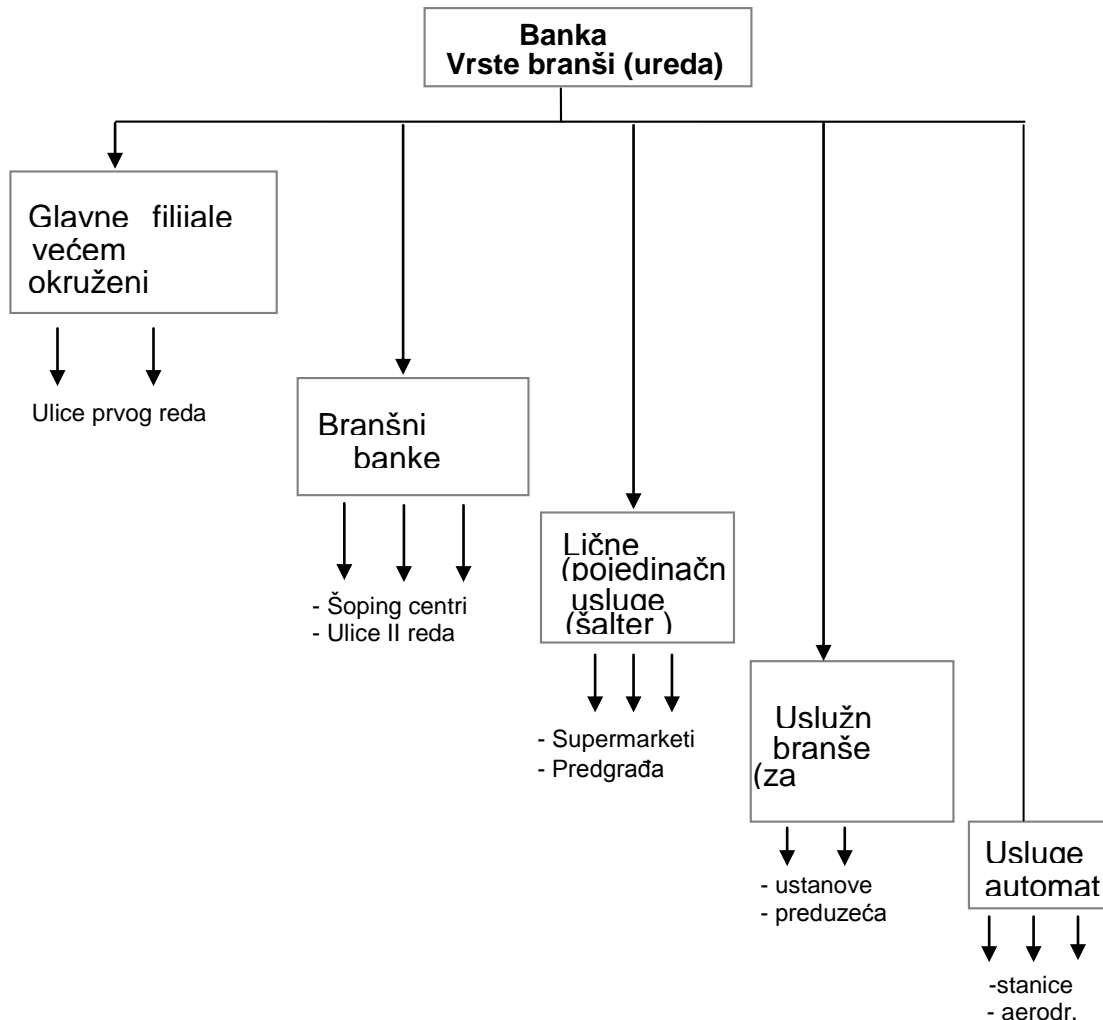
Central profit banka (tradicija lokacije i bankarskih usluga)

Primjeri dobro lociranih banaka

Da bi se udovoljilo zahtjevima marketing mixa bankarskih usluga u centralnom dijelu Starog Grada, nužno je razviti više poslovnih jedinica na više mjesta. Slijedeća šema ilustruje taj koncept:

POVEZANOST LOKACIJE I DISTRIBUCIJE BANKARSKIH USLUGA

Šema može poslužiti da se koncipira razvoj svih oblika bankarskih usluga: što veći nivo banke → to veći lokacioni zahtjevi → veći naponi stvaranja infrastrukture i obratno.

Upravo s obzirom na činjenicu da je lokacija banke zahtjevanog karaktera i od većeg je značaja nego u slučajevima niza drugih profitnih i neprofitnih organizacija, menadžment Općine treba da planira dugoročne promjene u smislu:

- relociranja nekih firmi da bi se tamo smjestile bankarske glavne kuće ili ekspoziture,
- urbanističko-građevinskih poduhvata u kontekstu ostvarivanja tog cilja,
- promjena namjena pojedinih dijelova ulica u korist bankarskih usluga, turizma, kulture, umjetnosti i sličnih zanimanja koje nadopunjuju finansijsko tržište i obratno.

U organizacionom i ekonomskom smislu menadžment Općine Stari Grad treba da uspostavi mjere koje bi:

- privlačile lociranje glavnih banaka i/ili njihovih filijala, ili manjih ekspozitura i odjela,
- iseljenje pojedinih firmi, javnih ustanova ili škola iz centralnog (poslovnog) dijela grada kako bi se mogli ostvariti namjeravani koncepti.

To posebno važi za ulice Ferhadiju, Titovu i Obalu Kulina Bana i za trgove i prostore koji povezuju više pješačkih koridora. S tog aspekta trebalo bi relocirati neprofitne institucije (fakultete, škole, domove i ekološki neprikladne proizvodno-uslužne aktivnosti u četverouglu između zgrade firme "Svjetlost", Ulice Ferhadija, Ekonomskog fakulteta i Doma Armije, i na tim lokalitetima predvidjeti:

- bankarstvo (domaće i ekspoziture stranih banaka)
- osiguravajuća društva,
- poslovne klubove,
- berzu i brokerske kuće,
- međunarodne finansijske institucije,
- prateće visoko-profitne neproizvodne organizacije.

Isti pristup treba ostvariti na prostoru oko katoličke Katedrale, s ciljem da se minimizira broj jednoobraznih kafana u korist bankarskih, trgovačkih i turističkih zanimanja.

Trg Oslobođenja - pogodnosti za finansijske institucije

Poštivanjem prethodnih principa, banke i njima prateće institucije dobile bi prepoznatljivost u okviru:

- regije
- Grada unutar regije
- područja unutar Grada - Stari Grad/Centar
- mjesta unutar tog područja (Općine)

Banakrstvo bi u tom slučaju privlačilo i oživljavalo druge biznise, turiste i poslovne ljude. Nastali bi sinergetski efekti razvoja niza djelatnosti.

Upravo iz tih razloga za banku, osim uobičajenih lokacionih principa, treba cijeniti slijedeće faktore:

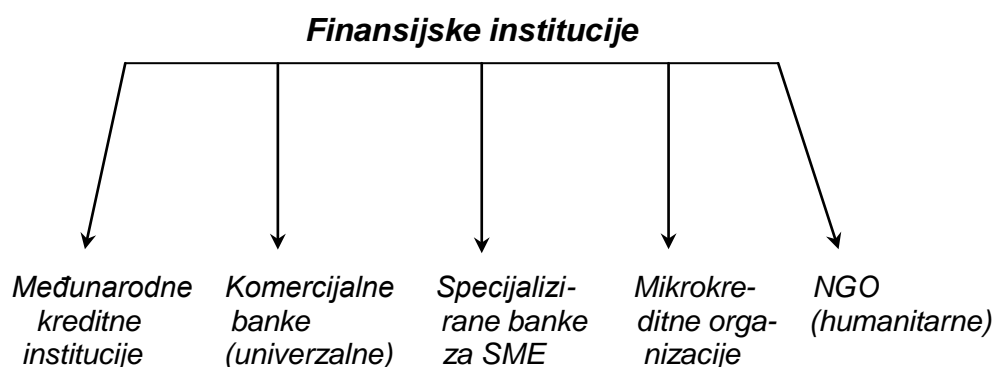
- centralna pozicija mikrookruženja,
- dobar izgled građevina u neposrednoj blizini,
- mogućnost parkiranja i blizina javnog prevoza,
- stalni pješački koridor pored banke,
- privlačan izgled enterijera,
- blizina prestižnih firmi, kulturnih i akademskih institucija,
- pogodni uslovi rada itd.

Naravno da manji bankarski kapaciteti (ekspoziture) mogu biti smješteni u drugačijem mikrookruženju, kao što su manji trgovi, poprečne ulice ili u sastavu šoping centra, robne kuće, hotela itd. To isto važi za ekspoziture osiguranja i drugih pretećih djelatnosti.

Takav pristup razvoja bankarske mreže skupa sa nekim drugim djelatnostima može doprinijeti urbanom dignitetu gradske cjeline. Bez skladnog ansambla banaka, robnih kuća, osiguravajućih društava, bioskopa, pozorišta, galerija, specijalnih restorana, koncentracije turističkih ofisa, kafića itd. grad ne može imati visoki urbani imidž i biti privlačan. I obratno, visoki urbanitet čini ga privlačnim za biznise, turiste i sl. i tako profitabilnim na makro planu.

5. Banke u Bosni i Hercegovini

Finansijske institucije koje indirektno ili direktno mogu biti od koristi za mala i srednja preduzeća (SME) u BiH, mogu se segmentirati na slijedeći način:

a) Međunarodne finansijske institucije

Međunarodne finansijske institucije u BiH igraju izuzetno važnu ulogu. Zapravo one su pokretač i implementator ukupnog finansijskog mehanizma u zemlji i inicijalni su faktor izlaska iz krize i za razvoj BiH.

Svjetska banka je najvažniji implementator projekata obnove i razvoja u Bosni i Hercegovini. Njena misija je široka i svodi se na: revitalizaciju infrastrukture, oživljavanje rada preduzeća, izgradnju institucija koje su neophodne za ekonomiju zemlje i prijelaz na tržišnu privredu, razvoj preduzetništva u sektoru SME itd. Da bi ostvarila taj cilj, Svjetska banka komunicira mnoge druge donatore i kreditne institucije u svijetu.

Druge međunarodne finansijske institucije takođe bilo samostalno ili u koordinaciji sa Svjetskom bankom pružaju krucijalne finansijske usluge u BiH.

To su EBRD (Evropska, banka za rekonstrukciju i razvoj), IFC (Međunarodno finansijsko udruženje), SDF (Saudijski fond za razvoj), USAID BDP (USAID - Program razvoja biznisa), USAID BF (USAID – finansijski poslovi) i druge.

Sve ove institucije imaju urede u Sarajevu.

b) Komercijalne banke

U Bosni i Hercegovini egzistira relativno veliki broj ovih banaka. No taj broj ne prati adekvatan finansijski potencijal, propulzivnost i menadžerska struktura.

Međunarodni monetarni fond (MMF) upravo insistira na transformaciji banaka u smislu njihovog jačanja, naročito na osnovi povećanja kapitala u bankama i putem integrisanja više manjih banaka u veće banke. Ovaj cilj se ostvaruje tako što se granica minimalnog kapitala postepeno povećava sa 5 miliona KM na 7,5 zatim na 10 i na kraju na 15 miliona KM.

Nadalje, u sjedištu svih kantona F BiH ili u sjedištu regija u RS nalaze se regionalne banke ili filijale banaka iz entitetskih centara ili drugih kantonalnih/regionalnih centara. Iz regionalnih centara banke svojim filijalama “pokrivaju” lokalna tržišta (geografska područja općina). Ovakvu mrežu ubrzano prati osnivanje filijala stranih banaka u Sarajevu.

Vlasnička struktura komercijalnih banaka je šarolika. Postoje tri oblika vlasništva i to: banke sa pretežnim učešćem državnog kapitala, banke sa pretežnim učešćem privatnih udjela kapitala i banke u potpunom privatnom vlasništvu.

Transformacija banaka ka potpunom privatnom vlasništvu traje paralelno sa okrupnjavanjem kapitala i reduciranjem njihovog broja.

Učešće Grada Sarajeva u ukupnom

E l e m e n t i	Broj zaposlenih	Ukupna sredstva 000	Ukupne obaveze 000
Sarajevo - Ukupno	2.189	1.586.839	1.167.455
Od toga: Stari Grad	564	517.758	402.704
- Učešće Sarajeva u ukupnom	44,60%	88,90%	65,40%
- Ostali	45,40%	11,10%	34,60%
- Učešće Starog Grada u Sarajevu	25,70%	32,60%	34,50%

Iz podataka proizilazi da se od ukupnog broja zaposlenih u bankama F BiH na Sarajevo odnosi 44,60%, a od ukupnih sredstava banaka 88,90% ili od ukupnih obaveza 65,40%. Stari Grad u odnosu na Grad Sarajevo učestvuje u broju zaposlenih sa 25,70%, ukupnim sredstvima sa 32,60% i ukupnim obavezama sa 34,50%.

c) Specijalizirane banke za SME (mala i srednja preduzeća)

U BiH egzistira samo jedna potpuno specijalizirana banka za SME. To je MEB - Micro enterprise bank d.d. Sarajevo. Ovu banku osnovale su međunarodne organizacije: IBRD, KTW, IFC, FMO i IMI s ciljem da pretežno kreditira SME i u manjem obimu da kreditira rekonstrukciju i stanove. Bazi uslovi kredita MEB su registrovana preduzeća sa najmanje 6 mjeseci iskustva i koja potencijalno imaju šansi za samoodrživost i razvoj. Veličina kredita se kreće od 500 do 150.000 KM.

Osim MEB i neke druge banke kreditiraju SME putem posebnih odjela ili kreditnih linija za to.

d) Mikrokreditne organizacije

Mikrofinansiranje malog biznisa u Bosni i Hercegovini ima već tradiciju i model funkcionisanja koji je implementiran u svijetu, pod sponzorstvom Svjetske banke. Organizovan je u okviru LOIN-BiH (Lokalne inicijative u BiH). Glavni zadatak LOIN-a je da se implementiraju mali zajmovi za poduhvate preduzetnika koji osnivaju ili već posjeduju mikro ili mala preduzeća, te da se na tim osnovama ubrzaju procesi samozapošljavanja. Aplikanti za kredit LOIN-a dolaze iz populacije preduzetnika koji nemaju dovoljno vlastitog kapitala i koji nemaju pristupe komercijalnim bankama.

LOIN - djeluje kao posrednička institucija koja usmjerava sredstva Svjetske banke i drugih finansijera i donatora na MKO (mikrokreditne organizacije) u oba entiteta i na regionalnoj osnovi.

MKO daju kredite ne veće od 10.000 KM, a njihov prosjek se kreće oko 1.600 (na nivou BiH), a na nivou pojedinih MKO između 500 i 5.000 KM. To ujedno potvrđuje činjenicu da su klijenti MKO pretežno mikropreduzeća registrovana kao zanatske radnje ili registrovana kao pomoćni biznis s ciljem samozapošljavanja.

Analize su pokazale da uz pomoć mikrokredita (do kraja 2000-te) je podržano kreiranje oko 34.000 novih poslova i oko 91.000 postojećih poslova, što ukupno iznosi 125.000 poslovnih poduhvata. Kreditirani poslovni poduhvati imali su slijedeću disperziju: za područje usluga 33%; za trgovačku djelatnost 45%; za poljoprivredu 8%; za proizvodnju 14% od ukupnog. Najsnažnije mikrokreditne organizacije locirane su u Sarajevu.

e) NGO - Non Governmental Organization (Nevladine organizacije)

U Bosni i Hercegovini djeluje 538 raznih NGO. To su humanitarne i razvojne agencije sa ciljem djelovanja na vrlo širokoj skali: humanitarna pomoć, zdravlje, civilno društvo, psiho-socijalna oblast, djeca i omladina, ljudska prava, žene i starije osobe, demokracija, obnova, povratak, obrazovanje, zapošljavanje na bazi mikrokreditiranja (Mikrokredit INCAM generation).

U području Mikrokreditiranja djeluje 173 NGO, od čega 106 u F BiH i 73 u RS, a u ostalim područjima djeluje 365 NGO.

Projekti na sektoru mikrokredita obuhvataju uspostavljanje finansijskih institucija sa zadatkom da putem vrlo malih kredita pomognu mikro preduzetnike da osnuju vlastiti biznis i ostvare samozapošljavanje. Najveći broj ovih organizacija lociran je u Sarajevu.

II. INSTITUCIJE OSIGURANJA

1. Osvrt na ulogu osiguranja

Osiguranje je čisto ekonomska institucija koja na osnovi uzajamnosti i putem stvaranja namjenskih sredstava nadoknađuje imovinsku i neimovinsku štetu kada ona nastane.

Zainteresovana lica (ugovarači) čine zajednicu osiguranika i uplaćuju u fondove osiguranja pojedinačno male sume novca, kao premije.

Ima više podjela osiguranja, ali bazne grupe su:

- osiguranje imovine i lica i
- obavezno i ugovoreno.

U prošlosti su u nas posao osiguranja obavljali Osiguravajući zavodi, a danas imamo relativno razgranatu mrežu privatizovanih osiguravajućih kuća ili inostranih osiguravajućih društava.

2. Stanje osiguranja u BiH

Procesi tranzicije u pravcu zaživljavanja tržišne ekonomije doveli su do promjena i u sektoru osiguranja. Došlo je do privatizacije osiguranja, ulaska stranih osiguravajućih društava na tržište BiH i kompletiranja pravnog okruženja. Usitnjena mreža osiguravajućih društava počinje da se okrupnjava, a prati je uvođenje sasvim novih usluga nedovoljno poznatih u dosadašnjoj praksi u nas. Iste procese prate i nove metode rada u posredovanju, prodaji i konkurentskim odnosima. Model multilavel marketinga u osiguranju izazvao je interes dilera za ovu vrstu posla (mogućnost dobre zarade) i veći interes klijenata za nove vrste osiguranja.

U F BiH radi 19 osiguravajućih društava (broj fluktura) i jedno društvo za reosiguranje i 9 osiguranja u RS. Struktura osiguranja je slijedeća:

- osiguranje lica,
- osiguranje robe,
- osiguranje imovine,
- osiguranje automobila u saobraćaju,
- osiguranje drugih sredstava u saobraćaju,
- osiguranje autoodgovornosti,
- osiguranje usluga i sl.,
- životno osiguranje i
- reosiguranje.
- osiguranje kasko,
- osiguranje kargo,

Pretežan broj ostvarenih premija u osiguranju odnosi se na tip obaveznog osiguranja (osiguranje autoodgovornosti) dok se na osiguranje života, osoba i imovine odnosi svega 10-ak procenata. U daljoj perspektivi trebalo bi da dođe do izmjene strukture uloga u osiguranju i približavanja karakteristikama osiguranja u razvijenim zemljama.

3. Transformacija osiguranja

Transformaciju osiguranja ka kvalitetima tržišnog karaktera podstiče Evropska Unija da bi osiguranje što prije odgovorilo zahtjevima preduzeća i građana kao klijenata. Time bi se ubrzao proces sinhronizacije i sa politikom i praksom osiguranja u EU.

To podrazumijeva porast kapitala društava, jačanje njihove opremljenosti, organizacije i kadrovskog potencijala. Otuda i zakonski cenzus da temeljni kapital društva iznosi najmanje 2 mil. KM, plus jedan milion za one koji se bave životnim osiguranjem. Istovremeno, transformacija podrazumijeva porast stepena specijaliziranosti društava, rješavanje problema neloyalne konkurencije i okrupnjavanje društava.

U BiH dolaze inostrana osiguravajuća društva, od kojih su se neka već afirmisala. Jedno od njih je Grawe osiguranje, koje svoju dugogodišnju tradiciju i način rada prenosi na tržište osiguranja u BiH.

4. Razvoj finansijskog tržišta bazni osnov razvoja osiguravajućih društava

Svuda u svijetu nemoguće je zamisliti finansijsko tržište i uopće tržišnu ekonomiju bez jakih osiguravajućih društava. Veza je reverzibilna jer finansijsko tržište jača osiguravajuća društva, a ova opet jačaju finansijska tržišta. U kontekstu fondova, banaka i drugih učesnika, osiguravajuća društva ponekada igraju glavnu riječ.

Stoga izgradnja domaćih institucija finansijskog tržišta pogoduje razvoju osiguranja, a osiguranje će podstaći funkcionisanje tržišta zbog mogućnosti posjedovanja svježeg novca.

Dionice osiguravajućih društava su zdrave dionice i lakše se sa njima barata u procesima ponude i tražnje novca u odnosu na certifikacijske dionice preduzeća stečene kroz privatizaciju.

Slična je prednost osiguravajućih društava i u odnosu na domaće investicione fondove, s obzirom da i oni ne raspolažu sa svježim novcem već sa privatizacijskim certifikatima stečenim od građana.

Pozitivan razvoj ovih tek započetih procesa na finansijskom tržištu u BiH tek treba da ohrabri inostrane vlasnike kapitala.

Od ukupnog broja osiguravajućih društava u F BiH, njih 7 je locirano u Sarajevu, ili 36,8%. U okviru Sarajeva, na području Centra locirano je 4 društva, Starog Grada 2 i Novog Sarajeva 1.

Ekonomska snaga osiguravajućih društava skoncentrisana je u Sarajevu i Mostaru sa ukupno 78,70%, a na ostali dio F BiH odnosi se 21,30%.

III. SWOT ANALIZA ZA OPĆINU STARI GRAD

Ostvarivanje ciljeva na sektoru sasvim novih komponenti razvoja Starog Grada ovisi od nemalog broja relevantnih faktora. Neki od njih su povoljni, neki ne i u tom kontekstu ih treba, bar u globalnom smislu riječi, upoznati, kako bi se iznalazila realna strateška rješenja. U tom kontekstu se izlažu slijedeće konstatacije:

1) Snage (strengths)

- neovisnost Općine u kreiranju razvojnih rješenja karakterističnih za ambijente Starog Grada,
- lokacijska pozicija (lukrativni dio glavnog grada),
- blizina potrošačkih populacija,
- središte turističkih kretanja,
- gradski kulturni, edukacioni i institucionalni ambijent,
- koncentracija obrazovanih i iskusnih kadrova,
- povoljne veze sa svijetom,
- multimodalnost višestrukog karaktera,
- dostignuti nivo historijskog tipa urbanizacije,
- solidne polazne pozicije za banke i druge finansijske institucije,
- dobre performanse za razvoj malog biznisa u oblasti zanatstva, trgovine i usluga.

2) Slabosti (weaknesses)

- relativno visok procenat nezaposlenih,
- nedovoljan broj uspješnih preduzeća,
- nedovoljno uposleni kapaciteti hotela, restorana i trgovine,
- komplicirane procedure pokretanja biznisa,
- opterećenost firmi obavezama (porezi, takse),
- nedovoljna finansijska sredstva i nepostojanje namjenskih fondova,
- ograničenost raspoloživih poslovnih kapaciteta.

3) Mogućnosti - šanse (opportunities):

- visok stepen privlačnosti za domaće i strane turiste,
- atraktivan ambijent za biznis svojstven gradskom centru,
- zanatski, suvenirski i uslužni centar Grada Sarajeva i šire,
- centar bankarskog, finansijskog i osiguravajućeg sektora,
- sjedište korporacija,
- centar malog biznisa (inkubatori i pojedinačne firme),
- mjesto pune afirmacije saradnje sa fakultetima i drugim naučnim institucijama,
- kvalitetan općinski menadžment za razvojne poduhvate,
- mjesto povoljno za vidove saradnje sa sličnim gradovima u Evropi i drugdje.

4) Prijetnje (threats)

- još uvijek nedostignuta puna politička stabilnost u široj regiji i BiH,
- sporo stvaranje pravnog i sistemskog okruženja u BiH po evropskim standardima,
- umanjene pomoći za razvoj iz inostranstva i smanjenje interesovanja za BiH,
- neadekvatna podrška šireg okruženja (Kanton, F BiH),
- slabo interesovanje strateških investitora za važne poduhvate,
- spori procesi oživljavanja preduzeća u postprivatizacionom periodu,
- mjere državnih organa u vezi sa poslovnom atraktivnošću Starog Grada (grad raritet),
- sporo rješavanje imovinsko-pravnih problema.

5) Vizija razvoja

Vizija treba da se približi odgovoru na pitanje kako će izgledati Sarajevo i kako će izgledati Stari Grad kroz 1 do 2 decenije. Ona obuhvata aspiracije za preporod, prestrukturiranje i novi životni i radni ambijent.

6) Strategija

Strategija za finansijsko tržište i kompatibilne aktivnosti na bazi datih ocjena i SWOT analize mogla bi biti ostvarena na način kako je predloženo.

1. Prirodni uslovi i ograničenja

Teritorija Općine Stari Grad, poslije Dejtonskog sporazuma, obuhvata 51.400 ha (neki dokumenti koriste podatak od 54.000 ha).

Poljoprivreda, šumarstvo i vodoprivreda su značajni korisnici zemljišnog prostora. U konkurenciji na prostor, nerazvijenu poljoprivredu, sa neuređenim i obezvređenim zemljištem, u BiH potiskuju drugi korisnici: naselja, industrija, saobraćajnice, rudnici i dr. U dodjeli poljoprivrednog zemljišta tim korisnicima ne primjenjuju se ekonomski i ekološki kriteriji, što podstiče procese devastiranja prirodnih resursa i ugrožava održivi razvoj zemlje. Šta više, novi zakoni i propisi o vrijednosti naknade za ustupljeno poljoprivredno zemljište drugim korisnicima, nastavljaju politiku bivšeg režima, temeljenu na Marks-ovoj premisi o "nevrijednosti" zemljišta.

Planovi razvoja prostora općina, kao instrumenti razvojne politike, treba da zaustave te procese i vrednujući prirodne resurse kriterijama tržišne ekonomije i održavanja ekološke ravnoteže, odaberu najpovoljnije korisnike. Zaostala poljoprivreda Općine, koja posjeduje znatne zemljišne prostore, ne može ih zadržati stečenim pravima i tehnikama korištenja, koje deterioriraju i degradiraju zemljište. Prednost u korištenju zemljišta poljoprivreda može zadržati i dokazati izborom novih proizvodnji i modernizacijom postojećih, uz primjenu novih tehnika i tehnologija, koje će ostvariti BDP po osobi na nivou poljoprivreda razvijenih zemalja.

Zatečeno stanje u ovoj oblasti ocjenice se bilansima zemljišta, hrane, vode, energije i primjenom nekih indikatora zatečenog stanja ekonomije.

1.1. Bilans poljoprivrednog zemljišta

Odnos između raspoloživog i potrebnog poljoprivrednog zemljišta po osobi iskazuje se bilansom zemljišta. Prema stanju zemljišnog katastra i procjeni broja stanovnika, bilans zemljišta bi izgledao kako slijedi.

Bilans poljoprivrednog zemljišta u Općini Stari Grad, prema stanju u 2000. godini

Opis	Procjena 2000. na bazi 37.648 stanovnika		
	ukupno tona		ha po osobi
	ha	%	
Površina Općine	51.400	100	
1. Poljoprivredno zemljište	5.866	11,4	
- Obradivo zemljište (oranice + voćnjaci)	878	1,7	0,02
- Obradivo + livade*	3.381	6,6	0,08
- Korišteno obradivo zemljište, bez livada	380	0,73	0,01
- Pašnjaci	2.485	4,83	-
2. Šumsko zemljište	5.811	11,30	-
Ukupno 1 + 2	11.677	22,7	

Izvor: Služba za privredu i društvene djelatnosti Općine Stari Grad

* prirodne livade, po međunarodnim kriterijima, nisu obradiva zemljišta

Minimalne potrebe zemljišta za ishranu i smještaj po osobi, na ovoj geografskoj širini, na osnovnu saznanja iz konca 70-ih godina prošlog vijeka, iznose:

- 0,40 ha obradive površine za ishranu
- 0,08 ha do 0,174 ha za stambenu izgradnju, puteve, dalekovode, sabirališta i ostalo.

Prema tim kriterijima, raspoloživo obradivo i poljoprivredno zemljište na području Općine Stari Grad ne zadovoljava potrebe stanovništva.

Deficit obradivog zemljišta ne može se nadoknaditi kultiviranjem novih prostora u Općini. Oskudica obradivog zemljišta se nadoknađuje:

- razvojem (uređenjem) poljoprivrednog zemljišta hidro i agro melioracijama,
- proizvodnjom hrane u vodi (akvakultura),
- izmjenom sjetvene strukture u korist usjeva namjenjenih direktno ljudskoj ishrani (umjesto za stoku),
- proizvodnjom hrane u zaštićenom prostoru (staklenici, plastenici, gljivarnici, podrumi, farme riba i dr.).

Korelacija između raspoloživog obradivog i procenta navodnjavanog zemljišta prikazana je za grupu odabranih zemalja u narednoj tabeli. Kao što se vidi iz tabele, Japan, Izrael i Kina deficit obradivog zemljišta su nadoknadili sa preko 50, a Egipat sa čitavih 100% navodnjavanog obradivog zemljišta. BiH je navodnjavala samo 0,45% svog obradivog zemljišta. Jedan od načina proizvodnje hrane pod kontrolisanim uvjetima je i lukrativna proizvodnja gljive Shiitake, na kladama nekih šumskih kultura u Japanu.

Navodnjavanje poljoprivrednih zemljišta, obradivo zemljište po osobi u odabranim zemljama, za period 1981.-1993. godine

Zemlja	Obradivo zemljište po osobi/ha 1993.	Navodnjavano kao % od ukupnog obradivog zemljišta	
		1981.-1983.	1991.-1993.
Egipat	0,05	100	100
Albanija	0,21	54	52
BiH ^{*)}	0,25	0,39	0,45
Bugarska	0,49	29	29
Danska	0,49	15	17
Francuska	0,34	5	8
Grčka	0,34	25	36
Mađarska	0,49	3	4
Italija	0,21	20	23
Holandija	0,50	60	60
Portugal	0,32	20	20
Španija	0,50	15	17
USA	0,73	11	11
Kina	0,08	45	52
Izrael	0,08	53	42
Japan	0,04	63	63
Iran	0,28	37	51
Jordan	0,08	11	16
Pakistan	0,16	78	80
Turska	0,46	11	13

Izvor: Food and Agriculture Organization of UN and UN Population Division

*) za BiH podaci za 1983.-1991. godinu, prema Statističkom godišnjaku R BiH 1992. god.

1.2. Bilans hrane

Odnos vlastite proizvodnje i potrošnje hrane iskazuje se bilansom hrane. Zvanična međunarodna statistika bilježi 10 grupa osnovnih prehrambenih proizvoda, od hljebnih žita, preko krompira, mahunjača, šećera, jestivih ulja, povrća, voća, mesa, ribe i jaja neophodnih u ljudskoj ishrani.

Proizvodnja hrane u Općini Stari grad je beznačajna, pa se sve potrebe u ishrani stanovništva podmiruju nabavkom sa strane, odnosno uvozom.

1.3. Bilans vode

Osnovni input u proizvodnji hrane je voda. Vrijednost zemljišta se multiplicira u kombinovanom korištenju sa vodom.

Opskrba obnovljivom vodom se definiše kao površinska voda lokalnih oborina, utoka sa drugih područja i šarže podzemne vode potrebne za punjenje akvifera.

Pošto se voda, u principu, može upotrijebiti više puta, njena raspoloživost za ljudsku upotrebu zavisi o načinu korištenja i kvalitetu upravljanja vodnim resursima.

“Water stress index”-om se mjere obnovljivi godišnji resursi potrebni da zadovolje poljoprivredu, industriju i domaćinstva.

Na bazi iskustva srednje razvijenih zemalja, obnovljivi resursi svježe vode od 1000 m³ po osobi godišnje je usvojena prosječna količina koja zadovoljava pomenute potrebe.

Pored oborinskih voda, izvorišta i dotoka sa drugih područja, hidrogeološka istraživanja otkrila su i podzemne vode u reonu Sarajevske pivare, koje se koriste u prehrambenoj industriji.

Godišnji priliv oborinskih voda prikazan je u narednoj tabeli.

Prosječni godišnji priliv oborina po mjesecima u l/m², u nizu 1971.-2000. god. na HMS Bjelave u Sarajevu

Mjesec Parametar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	max. god.	min. god.	God. sume
Srednje mjes. sume obor.	64	63	64	80	76	87	73	70	79	88	91	79	-	-	912
Maxim. mjes. sume obor.	1,27	1,44	157	140	203	161	190	183	258	259	206	294	294	-	
Minim. mjes. sume obor.	11	13	6	29	28	23	8	13	6	1	28	7	-	1	

Izvor: Federalni meteorološki zavod Sarajevo 04-33-672/2001; 21.06.2001. god.

Dotok vode sa drugih područja rijekom Miljackom na VS Dariva povećava priliv prosječnom godišnjom protokom 3,65 m³/s.

Drugi dotok sa područja planine Jahorina, koji je korišten višenamjenski, za vodoopskrbu i proizvodnju električne energije u količini 70 l/s, je van upotrebe.

Devastirani objekti vodovoda Hrid

Značajna lokalna izvorišta su vrela Moščanica i Crnil, sa ukupnim prosječnim godišnjom protokom od 92 l/s. Podzemne vode - postoje 3 bunara u ekonomskom dvorištu Sarajevske pivare sa minimalnom izdašnošću Q=65 l/s, od kojih se koriste dva. Sarajevska pivara reciklira tehnološku vodu za potrebe hlađenja u količini 50-125 l/s.

Potrošnja vode data je na osnovu vodozahvata postojećih vodoopskrbnih objekata na izvorištima Moščanica i Crnil ukupno, prosječno 38 l/s, te prosječne godišnje potrošnje za Grad Sarajevo sa centralnog vodovoda Bačevo (Ilidža). Prehrambena industrija (Sarajevska pivara) koristi iz svojih bunara 950.000 m³ vode godišnje.

Godišnji priliv obnovljivih resursa svježe vode i potrošnje na Općini Stari Grad prikazan je u slijedećoj tabeli.

Obnovljivi resursi svježe vode i potrošnje vode na Općini Stari Grad u 2000. god.

Vodni resursi	Godišnji priliv obnov. vodnih resursa		Godišnji riječni protok u m ³		Godišnje crpljenje vode u m ³		
	Ukupno	Po osobi na bazi 37.648 st.	Dotok sa drugih područja	Otok u druge općine	Ukupno m ³	% godišnjeg priliva	Po osobi
Oborinske vode	468.788.000	12.451			-	-	-
Rijeka Miljacka VS Dariva	115.106.400	3.057	115.106.400	183.224.160	-	-	-
Moščanica i Crnil	2.901.020	77	-	-	1.198.368	41,3	31,9
Podzemne vode (Sarajevska pivara)	2.049.840	54	-	-	950.000	46,3	25,2
Vodovod Bačevo (dio)	3.764.800	100	3.764.800	-	3.764.800		100,00
Ukupno:	592.610.080	15.739	118.871.200	183.724.160	5.913.168	1,00	157,0

Radi usporedbe sa prosječnim godišnjim prinosom svježe vode iz internih obnovljivih vodnih resursa i korištenja vode daje se prikaz za Svijet i grupu odabranih zemalja.

Godišnji prinosi svježe vode iz internih obnovljivih resursa i vodozahvata u grupi odabranih zemalja i Općine Stari Grad

Zemlje	Podaci iz godine	Godišnji interni obnov. vodni resursi po osobi u m ³	Godišnje crpljenje vode po osobi		Korisnici po sektorima		
			m ³	%	domaćinstva	industrija	poljoprivreda
Svijet	1987.	7.175	645	8	8	23	69
Norveška	1988.	90.385	488	1	20	72	8
Njemačka	1991.	2.098	579	27	11	70	20
Italija	1990.	2.920	986	34	14	27	59
Japan	1990.	4.373	735	17	17	33	50
Izrael	1989.	382	408	86	16	5	79
Egipat	1992.	923	956	97	6	9	85
Općina Stari Grad	2000.	15.740	157	1,0	84	16	-

Prosječni godišnji interni priliv obnovljivih vodnih resursa po osobi u Općini Stari Grad je 2,2 puta veći od svjetskog prosjeka, 7,5 puta veći nego u Njemačkoj, 5,4 puta veći nego u Italiji, dok je u odnosu na najveće korisnike vode - Izrael 41 i Egipat 17 puta veći.

Procenat korištenja obnovljivih vodnih resursa u Općini Stari Grad od samo 1% u usporedbi sa odabranim zemljama i Svijetom, je zanemarljiv. Poljoprivreda, kao najveći korisnik (i potrošač) vode na Svijetu, u ovoj Općini to bogatstvo vodnih resursa uopće ne koristi.

Potrebu korištenja vode u poljoprivredi nameće nedovoljna količina prirodnih oborina po godinama i u toku godine, kako to pokazuju prethodno tabelirani podaci.

1.4. Bilans energije

Pored sunčevog toplotnog zračenja, kao prirodnog resursa, koje utiče na dužinu vegetacije, u energetske bilans ulaze svi izvori energije koji se mogu koristiti u kontinuiranoj proizvodnji hrane, kao što su električna energija, tečna i čvrsta goriva, prirodni gas, biomasa, geotermalne vode i drugi izvori toplotne energije. U toku XX vijeka poljoprivreda i prehrambena industrija postale su energetske intenzivna oblast privrede. Zbog toga se energetske bilans kao indikator ekonomskog rasta i razvoja, primjenjuje i u ovoj oblasti.

Meteorološka stanica za Grad Sarajevo postavljena je na Bjelavama (650 m.n.v.), pa se klimatski podaci na toj stanici mogu koristiti i za dio općine Stari Grad, do 800 m.n.v. Područje iznad te zone ima obilježje planinske, kontinentalne klime. Srednja godišnja, srednje mjesečne, apsolutne maksimalne i apsolutne minimalne temperature zraka, te mjesečne i godišnja suma insolacije tabelirane su, kako slijedi.

Mjesec Parametar	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII	Sred. god.	Max. god.	Min. god.	God. suma
Srednje temp. zraka (°C)	-0,2	1,6	5,4	9,2	14,3	17,4	19,2	18,9	15,0	10,4	4,8	0,7	9,7			
Apsolutne max. temp. zraka (°C)	15,6	20,2	25,8	28,0	32,6	34,2	38,2	37,4	35,0	30,4	24,0	18,0		38,2		
Apsolutne min. temp. zraka (°C)	-21,0	-18,4	-15,0	-6,0	-0,9	0,8	5,4	1,2	-0,6	-7,4	-14,6	-16,5			-21,0	
Insolacija (sati)	67,1	98,4	134,8	142,0	193,2	216,1	252,0	226,9	181,2	141,6	78,4	49,7				1781,4

Srednja temperatura zraka najhladnijeg mjeseca januara je $-0,2^{\circ}\text{C}$, a najtoplijeg jula $19,2^{\circ}\text{C}$. Za proizvodnju hrane su važni apsolutni minimum od $-21,0^{\circ}\text{C}$ i ljetni maksimum od $38,2^{\circ}\text{C}$ (godišnja amplituda temperatura zraka iznosi $59,2^{\circ}\text{C}$).

Minimalna insolacija je u mjesecu decembru (49,7 sati) i januaru (67,1 sati). Broj dana sa maglom u godini je prilično visok (47 dana), najviše u decembru (9) i januaru (8).

Proizvodnja energije

Osim sunčevog toplotnog zračenja i korištenja biomase sječom ogrijevnog drveta u postojećim šumama, na području Općine ne postoje industrijski energetske objekti. Izuzetak je HE Hrid, instalisane snage 0,3 MW i srednje godišnje proizvodnje 0,7 GWh, koja nije u pogonu zbog oštećenja vodovodnih cijevi u proteklom ratu.

Zgrada HE Hrid, kulturno-istorijski spomenik Sarajeva

Potrošnja energije

Energenti: električna energija, prirodni gas, tečna goriva i ugalj nabavljaju se (uvoze) sa drugih područja, što povećava rizike poljoprivredne proizvodnje u zaštićenom prostoru.

Nije raspoloživa evidencija o godišnjoj potrošnji energenata na području Općine, osim potrošnje električne energije. Ostale energente evidentira Statistička služba za Kanton Sarajevo, kao cjelinu.

Kretanje ukupne potrošnje električne enegije po godinama i potrošačima na Općini Stari Grad prikazuje slijedeća tabela.

Potrošnja električne energije na području Općine Stari Grad, period 1998.-2001. god.

Godina	35 kV industrija	10 kV industrija	Domaćinstva	Ostala potrošnja	Javna rasvjeta	Ukupno kWh
1	2	3	4	5	6	7
1998.	0	2.238.353	52.402.420	26.056.362	708.674	81.405.809
1999.	0	3.077.709	59.578.490	26.861.916	1.411.775	90.929.890
2000.	0	914.290	54.959.688	25.918.737	1.694.510	83.487.226
2001. (01.06.)	0	514.958	31.906.576	14.685.194	1.487.724	48.594.092

Izvor: JP Elektrodistribucija Sarajevo, br. 461-653, oktobar 2001.

Ukupna potrošnja električne energije u 2000. godini u Općini Stari Grad iznosi 2.217 kWh po osobi, što je za 200 kWh manje od prosječne potrošnje po osobi u Kantonu Sarajevo.

Odstupanja od kantonalnog prosjeka vjerovatno se odnose i na ostale energente, posebno na ogrevno drvo, ali ona nisu takvih veličina da bi mogla bitno promijeniti podatke o potrošnji po osobi na području Kantona. Zbog toga se za energetski bilans koriste podaci o potrošnji kako ih evidentira Ministarstvo privrede Kantona Sarajevo.

Ukupna i potrošnja po osobi električne energije i drugih energenata na području Kantona Sarajevo u 2000. godini, na bazi 387.000 stanovnika

Energent	Ukupno 2000. u GWh	Učešće energenata u %	Potrošnja po osobi	
			u kWh	u GJ
Električna energija	936	30,4	2418	8,7
Prirodni gas	1056	34,3	2728	9,8
Čvrsto gorivo	78	2,5	201	0,7
Tečna goriva	1009	32,3	2607	9,4
Ukupno:	3079	100	7954	28,6

Po potrošnji električne energije po stanovniku u 2000. godini, Kanton Sarajevo dostigao je predratni republički prosjek - 2.440 kWh/st.

Sistem za proizvodnju hrane, prema istraživanjima američkih autora, troši godišnje 52 GJ energije po osobi, potrebne u proizvodnji, preradi i pripremi hrane za konzumiranje. Prema tome, ukupna potrošnja energije po osobi u Kantonu Sarajevo u 2000. godini bila bi dovoljna tek da podmiri polovinu potreba za proizvodnju i konzumiranje hrane.

Radi usporedbe navodi se komercijalna potrošnja energije u GJ po osobi u nekim zemljama: Austrija 123, Bugarska 109, Hrvatska 58, Češka 161, Njemačka 170, Mađarska 97 i Holandija 216 GJ po osobi godišnje.

1.5. Bilans šuma

Šume povezuju zemljište i sprečavaju eroziju, regulišu opskrbu vodom i povoljno utječu na klimatske uslove.

Proces deforestacije u Svijetu, naročito intenzivan u zemljama u razvoju, zahvatio je i BiH. Od 1970. godine, površine pod šumama u Svijetu smanjile su se sa 11,4 km² na 7,3 km² na 1000 stanovnika.

Prema podacima zemljišnog katastra, na području Općine Stari Grad šumama je pokriveno 5.811 ha, ili samo 1,56 km²/1000 stanovnika, što je skoro 5 puta manje od svjetskog prosjeka.

1.6. Promjene u prirodnom okolišu

Ne postoji katastar niti monitoring promjena u prirodnom okolišu, koji bi pružili pravovremene podatke o potencijalnim zagađivačima zraka, zemljišta i vode, ili pratili promjene na zemljišnom prostoru nastale nerazumnim korištenjem.

Statistički podaci i uvidi na terenu otkrivaju procese narušavanja ekološke ravnoteže na širem prostoru Općine, koji ugrožavaju kvalitet življenja i prijete katastrofalnim posljedicama po život i imovinu stanovništva.

Deterioracija poljoprivrednog zemljišta - Istraživanja u USA otkrila su značajne godišnje gubitke obradivog zemljišta po dubini: 11-44 metrične tone po ha. Revizija zemljišnog katastra bi otkrila stvarne gubitke, ali i statistički podaci o obradivim i sjetvenim površinama su dovoljni: od ukupno evidentiranih 878 ha obradivog zemljišta u katastru na početku prošlog vijeka izgubljeno je 500 ha (56%), a zemljišta pod livadama izgubljeno je 1000 ha ili (40%). Revizija katastarskih kategorija zemljišta vjerovatno bi isključila iz kulture oranica sve površine razvrstane od IV-VIII klase.

Devastacija - Nepovratno se gubi 1.120 m³ po ha poljoprivrednog zemljišta ustupljenog drugim korisnicima.

Devastaciji znatno doprinosi usitnjavanje gazdinstava i fragmentacija parcela. Oko 5.866 ha poljoprivrednog zemljišta u posjedu je 4.751 gazdinstva, prosječne veličine 1,23 ha. Gazdinstva su isparcelisana u 14.368 parcela, prosječne veličine 0,4 ha.

Veličina parcela raste, od usitnjenih na obradivim zemljištima do krupnih na livadama i pašnjacima. Kultura njiva ima čak 5.537 parcela prosječne veličine 877 m². Veličina gazdinstva raste sa nadmorskom visinom: do 850 m.n.v. su veoma usitnjena gazdinstva, a iznad te izohipse su krupnija.

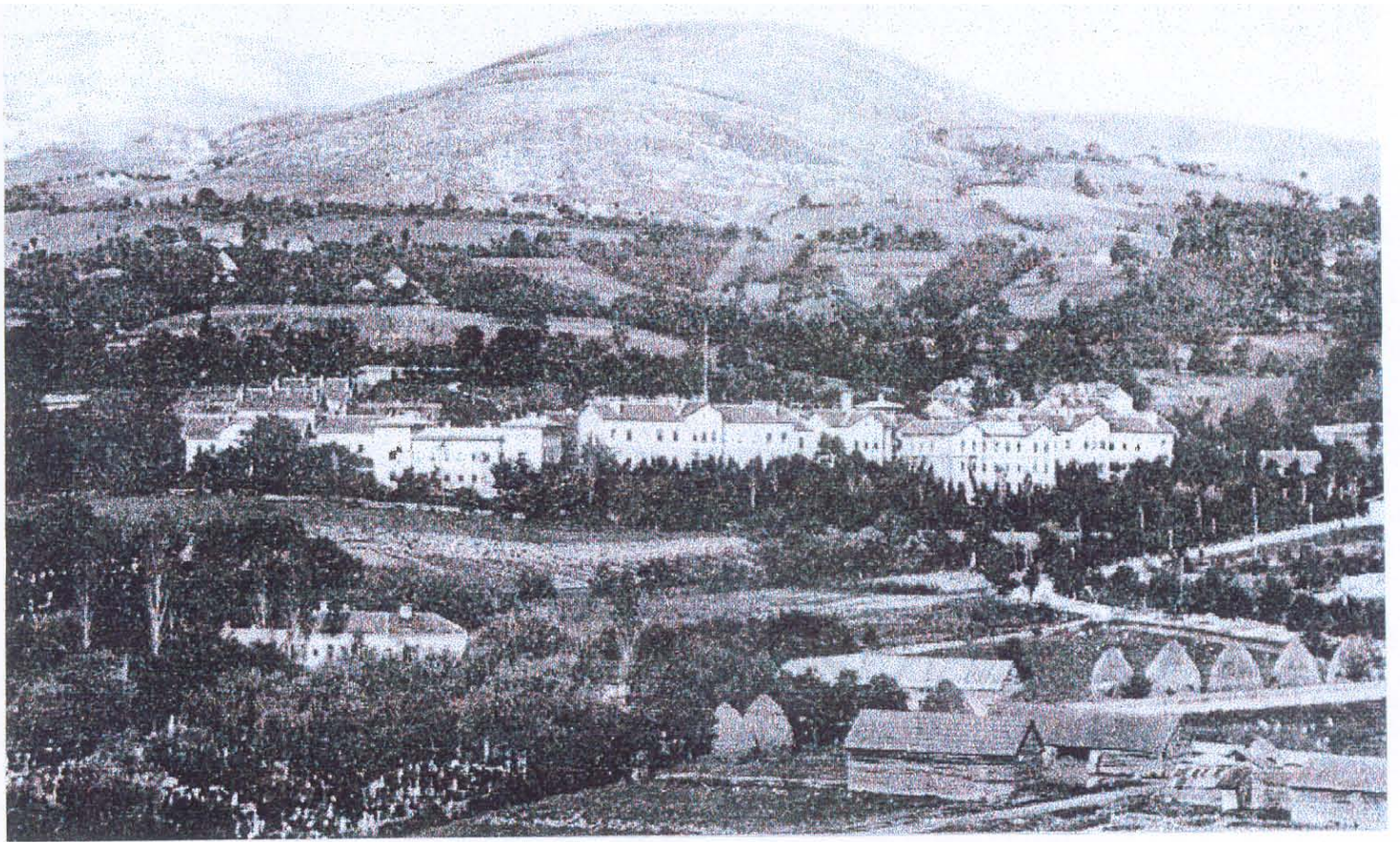
Deforestacija - Proces deforestacije u BiH se posljednjih godina intenzivira, kako to prikazuju statistički podaci o ukupnoj sječi i sortimentima, na području Federacije BiH.

Sječa i izrada šumskih sortimenata u državnim šumama
u hilj./tis.m³

	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	Index 2000/1996
Ukupno	1.001	1.408	1.690	1.907	2.251	224
Industrijsko drvo	658	1.013	1.258	1.360	1.620	246
Tehničko drvo	51	86	93	112	151	295
Ogrijevno drvo	292	310	339	435	480	164

Izvor: SG/LJ FBiH, 2001.

Obnova šuma ne prati intenzitet sječe. Posljedice deforestacije su uočljive i na području Općine. Pojasevi šuma, koje je podigla Austro-Ugarska početkom prošlog vijeka na nekadašnjim pašnjacima, na potezu Grdonj-Sedrenik-Zmajevac-Pašino brdo i na obroncima Crepoljskog i Trebevića, trebali su zaštititi nova gradska naselja od bujica i klizišta.

Pašnjaci prije podizanja šuma na početku XX vijeka

Klizište Barice

Za podizanje i održavanje šuma Austro-Ugarska Monarhija je osnovala Rasadnik na Sedreniku.

U toku prošlog rata šume su posječene. Otvoreni su procesi erozije i klizišta na širem području, kako u pravcu gornjih naselja Grada, tako i prema prigradskim naseljima u dolini Mošćanice. Površine pomenutih klizišta dosežu 15-20 ha. U slučaju već zabilježenih količina i intenziteta oborina (294 l/m^2 u mjesecu septembru), može doći do katastrofalnih posljedica.

Tehnike proizvodnje šumskih sadnica i same sadnje, koje koristi Šumski rasadnik na Sedreniku, zastarjeli su; ne primjenjuju se čak ni u zemljama Saharske Afrike.

Sadašnji izgled i poslovanje Rasadnika ne garantiraju brzu i sigurnu obnovu šuma, niti uspješno poslovanje.

Rasadnik na Sedreniku

Nekontrolisani vodni režim - Općina se nalazi u slivu rijeke Bosne, u reonu njenog izvorišta. U slivu rijeke Bosne je 20,4% teritorije BiH, 40,2% njenog stanovništva, a prikuplja svega 14,1% ukupne količine vode u BiH.

Pored toga što ima malu vodnost i specifično oticanje vode po stanovniku, sliv rijeke Bosne ima i najlošiju karakteristiku kvaliteta.

Rijeka Miljacka je već u gornjem toku zagađena, a u ljetnom periodu je kvaliteta IV kategorije, ili je van kategorije.

Osvježavanje vodotoka Miljacke i usporavanje brze evakuacije oborinskih voda, nastale izgradnjom naselja, industrijskih objekata, saobraćajnica i sječom šuma, može se riješiti izgradnjom HA u gornjem toku i ustava (pragova) u srednjem toku rijeke.

Grad Sarajevo je svjetski fenomen: nepoznato je da je grad ove veličine izgrađen u reonu izvorišta rijeke koja formira sliv ovakve površine i dužine.

2. Stočni fond i tehnička opremljenost poljoprivrede

Ukupan broj stoke po vrstama, kao i veličina stada po gazdinstvu, obilježava stočarstvo kao dopunski izvor prihoda domaćinstava i granu poljoprivrede pretežno usmjerenu na zadovoljenje potreba u ishrani samog domaćinstva. Ne postoje specijalizirana, komercijalna stočarska gazdinstva. Brojno stanje stoke ukupno i po mjesnim zajednicama prikazano je u narednoj tabeli.

Brojno stanje stoke po mjesnim zajednicama na području Općine Stari Grad, prema Popisu iz 2001. godine

Mjesna zajednica	Krave	Ovce	Koze	Konji	Svinje	Perad	Košnice
Moščanica	236	714	115	3	-	1283	250
Sedrenik	65	215	24	2	7	622	-
Sumbuluša	-	3	23	-	-	70	7
Vratnik I i II	-	-	18	-	-	-	30
Hrid-Jarčedoli	68	66	89	2	-	321	51
Mahmutovac	2	-	5	-	-	46	10
Toka-Džeka	-	-	10	-	-	10	-
Širokača	33	87	45	-	-	147	-
Ukupno:	404	1085	329	7	7	2499	348

Prosječna proizvodnja po grlu stoke u 2000. godini je iznosila:

Proizvod	Općina Stari Grad
Mlijeko po muznoj kravi litara	1600
Mlijeko po muznoj ovci litara	25
Vune po ovci kg	2
Jaja po nosilji	150

Prosječna proizvodnja po grlu ne može izdržati konkurenciju u uvjetima tržišne ekonomije. Stočarstvo ovakvog tipa održavala je politika "otkupa poljoprivrednih

viškova” i “snabdjevanja gradova”, zasnovana na doktrinama centralnog planiranja i dogovorne ekonomije i iz tog proizišlih društveno-ekonomskih odnosa. Jedini kriterij za komercijalizaciju proizvodnje mlijeka donekle ispunjava koncentracija stada muznih krava u MZ Mošćanica, uz susjednu joj MZ Sedrenik.

Tehnički doseg zatečene poljoprivrede oslikava i tabela o opremljenosti.

Brojno stanje mehanizacije (motokultivatori i traktori)
po mjesnim zajednicama

Mjesna zajednica	Motokultivatori	Traktori
Mošćanica	16	2
Sedrenik	3	-
Hrid - Jarčedoli	2	-
Širokača	1	-

3. Proizvodnja hrane pod kontrolisanim uvjetima

Za razliku od skoro svih gradova ove veličine i geoekonomskog položaja, Sarajevo nema izgrađenih objekata za proizvodnju hrane u zaštićenom prostoru: staklenici, plastenici, gljivarnici, urbane i seoske riblje farme i dr. Amaterski pokušaji zasnivanja ribnjaka uz ugostiteljske objekte su skorašnjeg datuma.

Ribnjak uz restoran na rijeci Mošćanici

Proizvodnja gljiva nije dostigla komercijalni doseg. Čak ni proizvodnja cvijeća nije reagirala na povećanu potražnju lokalnog tržišta, koje se podmiruje uvozom, pretežno iz Holandije.

4. Podaci i upozorenja

4.1. Poljoprivredni trgovinski bilans

Općina Stari Grad pripada onom krugu općina u Federaciji BiH čija poljoprivreda doprinosi poraznom poljoprivrednom trgovinskom bilansu zemlje. Pokrivenost uvoza hrane izvozom u Federaciji se kretala u posljednje 4 godine, kako slijedi:

Vrijednost uvoza i izvoza hrane u FBiH,
u periodu 1997.-2000. god., u 000 KM

Godina	Uvoz	Izvoz	Pokrivenost uvoza izvozom u %
1997.	606.520	10.151	1,6
1998.	871.420	68.030	7,8
1999.	897.800	54.005	6,01
2000.	927.869	63.751	6,85

Izvor: SG/LJ FBiH 2001. god.

Potpuna kontrola granica otkrila bi znatno veće vrijednosti uvoza hrane od zvanično prikazanih.

4.2. Demografske promjene

Depopulacija - Prema podacima "Foruma Bosna" u BiH u 2000. godini je živjelo 3.363.776 stanovnika, što je u odnosu na Popis 1991. godine (4.371.000 st.) manje za 1.008.000.

Prirodni priraštaj - opada u periodu 1996-1999. godine, skoro u svim općinama Federacije BiH. U Općini Stari Grad godišnji priraštaj je pao sa 293 u 1996. godini, na 148 stanovnika. U starosnoj strukturi stanovništva kohorta starijih (65 godina i više) nadmašuje najmlađu (0-14 godina) u 13 od ukupno 19 mjesnih zajednica na području Općine.

Nastavlja se proces iseljavanja radno sposobnog stanovništva u zemlje EU, Kanade, USA, Australije i Novog Zelanda. Stopa nezaposlenog radno-aktivnog stanovništva u 12 od ukupno 19 mjesnih zajednica je veća od 40%.

Obrazovna struktura stanovništva - kako je prezentira odgovarajuća služba Općine ne pruža realnu sliku. Tek naredni Popis stanovništva, proveden po novim međunarodnim usvojenim standardima, dat će pouzdane podatke o procentu nepismenih i kategorijama obrazovanja. Upadljivo je zapostavljanje obrazovnih institucija tehničko-tehnološkog smjera. To vrijedi i za Univerzitet u Sarajevu, u okviru kojeg ne postoji tehnološki fakultet.

Proces metropolizacije, koji nije mimoišao ni Sarajevo, u periodu 1950-1991. godine, ostavio je krupne negativne posljedice na socijalnu strukturu stanovništva, naselja i kvalitet življenja: paralelni život malobrojnog elitnog sloja i osiromašene većine građana potencijalni je izvor nemira, koji se mogu izbjeći politikom demetropolizacije i nove ruralno-urbane konfiguracije na liniji selo (prigradsko naselje) - općina - regionalni centar.

4.3. Konkurentske prednosti u proizvodnji hrane

Kao prednosti mogu se navesti:

- sačuvani ostaci poljoprivrednih zemljišta,
- neregistrirani veći zagađivači zemljišta, zraka i izvorišta vode,
- izgrađena infrastruktura i pristup informacijama i komunikacijama (radio i TV stanice, fiksna telefonija, mobilna telefonija, priključci na internet i sl.),
- blizina tržišta, na kome se formiraju nove kategorije potrošača sa zahtjevima za novim proizvodima i nadprosječnom kupovnom moći (ambasade, međunarodne institucije, SFOR, strana trgovinska i finansijska predstavništva, te Grad Sarajevo, a posebno Stari Grad kao turistička destinacija, kako u ljetnom, tako i u zimskom periodu),
- lokacija objekata krupne, uspješne prehrambene industrije na području Općine (Sarajevska pivara), a na širem području Grada d.d. Klas, kozmetička Astro i farmaceutska industrija Bosnalijek, koje mogu naći dugoročne poslovne partnere u proizvođačima hrane, ljekovitog i aromatskog bilja, začina i sl.

5. Strateški cilj u proizvodnji hrane, period 2001-2015. godine

5.1. Cilj

Dostići u oblasti proizvodnje hrane na Općini Stari Grad BDP od 4000-5000 US\$ po osobi, na nivou sadašnje kupovne moći dolara u BiH.

Zadani cilj i rok je istovremeno jedan od osnovnih uvjeta za ulazak BiH u evropske integracije. Zaostala poljoprivreda bi mogla postati najteži balast i prepreka neminovnih integracija, ukoliko se ne pristupi radikalnim prodorima izvlačenja iz zatečenog stanja.

Pogađanje izabranog cilja će angažirati ne samo postojeće poljoprivredno stanovništvo u suburbanoj zoni, već i dio gradskih domaćinstava koja posjeduju odgovarajuće objekte.

5.2. Formacije

Radikalna zahvat je u **komercijalizaciji** poljoprivredne proizvodnje i napuštanju nasljeđene politike "otkupa poljoprivrednih viškova". Na tom pravcu će se instalirati dva dominantna tipa gazdinstava:

- komercijalna, specijalizirana poljoprivredna gazdinstva, sa hortikulturom kao osnovnom djelatnosti,
- komercijalna gazdinstva sa hortikulutrom kao osnovnom i nekom pratećom, dopunskom (komeplementarnom) poljoprivrednom djelatnosti, i
- treći, mješoviti tip gazdinstva, u kome će poljoprivreda (proizvodnja hrane) biti dopunski izvor prihoda urbanog i suburbanog stanovništva.

Na takvim temeljima postojeća, već pomenuta, industrija može odabrati i razvijati nove pravce svog razvoja, na kome će se razviti u kompanije i korporacije, koje će izaći na pistu svjetske konkurencije, na kojoj će instalirati lance prepoznatljivih vlastitih specijaliziranih trgovina i ugostiteljskih objekata.

5.3. Uvjeti i pravci

Osnovni uvjeti za pogađanje postavljenog cilja su:

- korištenje modernih tehnologija (Leapfrog technology - žablji skok), koje će osigurati održiv razvoj
- izgradnja sistema tržišne ekonomije utemeljenog na institucijama države prava, koje garantiraju ravnopravne uvjete u tržišnoj konkurenciji i štite stečeni imetak i sigurnost građana
- sistematsko potiskivanje nasljeđenog mentaliteta koji se odupire dinamici i ritmu života koje nameće sistem tržišne ekonomije.

Prednost u izboru sistema dati tzv. "Kineskom sistemu proizvodnje hrane", koji deficit obradivog zemljišta nadoknađuje:

- navodnjavanjem zemljišta i odbranom od poplava
- akvakulturom (fish ponds)
- proizvodnjom hrane u zaštićenom prostoru (staklenici, gljivarnici, podrumi i dr.)
- preferiranjem uzgoja biljaka koje se direktno koriste za ljudsku ishranu (kukuruz za ljudsku ishranu, a ne za stoku, na primjer).

5.4. Namjena i razvoj prostora

Zemljišni prostor Općine, uključujući i gradska naselja, zonira se, prema namjeni, kako slijedi:

- A - Zona urbane proizvodnje hrane (540-850 m.n.v.)
- B - Zona zaštitnih šuma sa enklavama poljoprivrede (850 do 1200 m.n.v.)
- C - Zona šuma, lova i sportske rekreacije (1200-1500 m.n.v.)

A - Zona urbane proizvodnje hrane - namjenjena je razvoju hortikulture sa izgrađenim sistemima vodoopskrbe za potrebe navodnjavanja i ostalom neophodnom infrastrukturom (priključci na električnu mrežu, gasovod, fiksni telefon, asfaltne puteve prohodne u toku zime, kanalizaciju i dr.)

U ovoj zoni se identificiraju slijedeći razvojni projekti:

1. **Vodoopskrbni sistemi** za višenamjensko korištenje vode (postoji tradicija, vidi sliku HE i vodovoda Hrid).
 - Obnova i stavljanje u eksploataciju HE i vodovoda Hrid (registrirati objekat kao kulturno-istorijski spomenik namjenjen turizmu i studentima).

- Izgradnja HA i HE na rijeci Miljacki
Ljubogošta $Q_{sr} = 1,45 \text{ m}^3/\text{s}$
Čeljigovići $Q_{sr} = 3,43 \text{ m}^3/\text{s}$
Dariva $Q_{sr} = 3,65 \text{ m}^3/\text{s}$
- Izgradnja manjih HA i ustava na Moščanci i Crnilu, namjenjenih za navodnjavanje, uzgajališta riba i slatkovodnih škampi, plivačkih bazena za rekreaciju, sve u sistemu kaskadnog razmještaja objekata. Sa ovim vodoopskrbnim objektima, uz izvorišta podzemne vode Sarajevske pivare, osigurava se parametar od 1000 m^3 vode godišnje po osobi, na bazi populacije Općine Stari Grad u 2000. godini.

2. Obnova i modernizacija postojećeg **Šumskog rasadnika Sedrenik**, za proizvodnju 300-400 hiljada sadnica godišnje (šumskih, voćnih, ukrasnog bilja i šiblja) i cvijeća (rezanog i lončanica). Projekat modernizacije, proširenja kapaciteta i proizvodnog programa Rasadnika sadrži:

- laboratoriju za mikropropagaciju biljaka (in vitro)
- staklenik sa zagrijavanjem i uređajem za razmnožavanje biljaka nebulizacijom
- otvorenim poljem za rast (rastilo) sadnica u plastičnim kontejnerima
- gljivarnik japanske gljive shiitake, kao dopunske proizvodnje namjenjene izvozu i prodaji
- laboratorij za proizvodnju micelija gljiva: shiitake, bukovače i Ferijeve vitičarke
- moderni prodajni objekat sa atraktivnim restoranom pored ceste.

Ukupan godišnji prihod Rasadnika, sa 8-10 zaposlenih planira se od 900.000 do 1.400.000 KM.

3. **Agroturistički park Faletići** - Na prostoru od 15 ha bivših vojnih skladišta izgraditi 15-17 farmi za urbanu proizvodnju hrane, na kojima će se naseliti i zaposliti u lukrativnoj proizvodnji isto toliko demobilisanih pripadnika Armije BiH ili ratnih vojnih invalida, sa svojim porodicama, sposobnih za programiranu proizvodnju. Farme će biti specijalizirane ili će kombinirati slijedeće djelatnosti:

- staklenici za proizvodnju povrća, voća i cvijeća
- gljivarnici za proizvodnju gljiva shiitake, Ferijeve vitičarke i bukovače
- farme pačijih brojlera, godišnji kapacitet 15-20.000 brojlera u 4-5 turnusa, same ili u kombinaciji sa norveškim tipom ribnjaka (urbane fish farme);
- osim odabranih vrsta gljiva gajiti će se slakovodni škampi za izvoz
- pčelinjaci, sami ili u kombinaciji sa uzgojem odabranih vrsta ljekovitog, aromatskog bilja, ili voća uzgajanog po sistemu pilar (slika br. 12), kordunac ili livada.

Ostali sadržaji u Agroturističkom parku:

- vodenice i kovačnice na potoku Crnil, koje će biti turtistička atrakcija, prvo kao najstariji zanati iz Sarajeva koji su koristili hidroenergiju po kojima još uvijek nose naziv ulice Kovači i Mlini (kojima je nekad tekao potok) i drugo kao radionice koje melju žitarice i heljdu za lokalno turističko tržište, odnosno kuju i izrađuju stare alate kao suvenire
- restorani eko hrane
- prodavnice uz ulaznu kapiju Agroturističkog parka, teniski tereni, rekreacioni objekti i sl.

Urbanističko rješenje agroturističkog parka sa idejnim projektima tipova farmi i ostalih objekata treba izraditi prije raspisivanja tendera za izdavnje koncesije.

Ulaz u budući Agroturistički park

4. **Izgradnja familijarnih staklenika i plastenika** za proizvodnju povrća, voća i cvijeća na ukupnoj površini od 40 ha (minimalna jedinica 500 m²). Tipski projekat (staklenika, plastenika) sa ili bez grijanja, omogućit će serijsku proizvodnju montažnih konstrukcija sa opremom. U ovoj proizvodnji zaposlit će se oko 400 porodica (250 m² plastenika u selu Glavatičevu kod Konjica osigurava prihod od 4000 KM godišnje).
5. **Projekat proizvodnje povrća** na otvorenom polju za potrošnju u svježem stanju i preradu u osvježavajuće napitke i koktele, u okviru programa eko hrane (povrće iz grupe "cool - season crops", direktno sijano ili iz rasada sa lisnatim i korijenastim jestivim dijelovima, kratke vegetacije, te povrće iz grupe "warm - season crops", u kojoj dominiraju mahunjače, kukuruz šećerac, povrće iz rasada).

Naravno, kao proljetni usjev gajit će se rani krompir sa rokom vađenja 1-5 jula, iza koga slijedi u rotaciji kukuruz šećerac, ili odabrane prema zahtjevima tržišta, jesenje kulture kratke vegetacije. Fleksibilan izbor i rotaciju povrtnih kultura, kao i stabilne visoke prinose, omogućuje sistem navodnjavanja ("kap po kap" ili orošavanje).

(Kao pioniri uzgoja povrća sa navodnjavanjem u kontinentalnoj klimi, ističu se proizvođači u Općini Konjic, braća Graho u selu Gorani - 600 m.n.v. koji postižu prinose od 100 tona/ha paradajza na otvorenom polju u 2000. godini i braća Novalići, iznad sela Vrdolja - 1200 m.n.v., sa prinosom cvekle od 31 t/ha i mrkve 26 t/ha u 2001. godini)

6. **Projekat proizvodnje voća**, kontinentalnog (jabuka, kruška, šljiva i dr.) i jagodastog (malina, kupina, jagoda), na otvorenom, u zoni irigacija. Sistemi uzgoja: pilar, kordon i livada.

Zona urbane proizvodnje hrane

Pojas zaštitnih šuma

B - Pojas zaštitnih šuma sa enklavama poljoprivrede

Ova zona obuhvata područje od 850-1200 m.n.v.

Projekti:

1. Hitna obnova i vraćanje u prvobitno stanje pojasa zaštitnih šuma na potezu Grdonja, Sedam šuma, Sedrenik, Zmajevac, Pašino brdo, Strelište, padine iznad doline Mošćanice, te obronaka planine Trebević. Sadnja šuma sa sadnicama u kontejnerima, što omogućuje 90% prijem i dugu sezonu sadnje.
2. Zasnivanje plantaža odabranih vrsta ljekovitog, aromatskog i medonosnog bilja na bivšim oranicama, livadama i pašnjacima, prema posebnim projektima (čičoka, salep i dr.)
3. Projekt komercijalizacije stočarskih gazdinstava sa sistemom štalskog i štalsko-pašnjačkog uzgoja sa minimalnim veličinama stada ovaca 200, koza 100 i krava 15.
(Uzgoj stoke može biti prateća ili komplementarna djelatnost hortikulturnih gazdinstava radi proizvodnje organskih đubriva i korištenja biljnih otpadaka; Organsko đubrivo se prerađuje u sistemu lumbrikulture)
4. Zasnivanje voćnih šuma na bivšim poljoprivrednim zemljištima (napuštene njive, livade i pašnjaci) - orašnjaci, odabrane sorte kruške, višnje, trešnje, divlje jabuke za proizvodnju octa i dr.

C - Zona šuma, lova i rekreacije - Ova zona dopire do 1500 m.n.v. i zahtjeva izradu nove šumsko-privredne osnove u saradnji sa lovačkim društvom, planinarskim društvima i sportskim klubovima orijentiranim na zimske sportove.

6. Akvakultura

Urbane i seoske farme riba, kapaciteta do 300 t ribe godišnje, lansirala je na svjetsko tržište norveška industrija (oprema, instalacije, alat, riblja hrana za različite vrste i uzraste riba). Ovi tipovi ribljih farmi se mogu instalirati u različitim, napuštenim ili ne-korištenim, građevinskim objektima (štale, garaže, radionice, skladišta, podrumi i sl.).

Pored norveškog tipa urbanih ribnjaka, Amerikanci su posljednjih godina napravili krupan prodor u uzgoju slatkovodnih škampi, posebno u državi Kentucky. Proizvodnja je veoma lukrativna, ne samo zbog tražnje i povoljne cijene, već i kraćeg proizvodnog ciklusa.

Objekti akvakulture će se locirati u dolini Mošćanice i pritoka, naseljima sa sigurnom vodoopskrbom i budućim HA na rijeci Miljacki.

7. Proizvodnja gljiva

Za potencijalne proizvođače gljiva izradit će se tipski projekti i studije isplativosti, usmjerene na slijedeći asortiman: japanske gljive, Ferijeve vitičarke, bukovače i šampinjoni.

Prednost uzgoja prve tri vrste gljiva je u podlozi (uzgojni supstrat): slama pšenice, ječma, raži za Ferijevu vitičarku i bukovaču, presovani otpaci pilotine i strugotine i klade bukve, hrasta, breze i joha za japanske gljive.

8. Pčelarstvo

Za razvoj komercijalnog i hobi pčelarstva potrebno je:

- osigurati kontinuitet pčelinje ispaše u području sistema irigacija sadnjom višenamjenski korištenog medonosnog bilja (u projektu komercijalnih pčelinjaka obavezno predvidjeti pašni konvejer za pčele).

Pčelinjaci na Općini će osigurati sirovinsku osnovu za instaliranje industrije: za preradu i konfekcijsko pakovanje meda (za domaćinstva, ugostiteljstvo i sl.) i za proizvodnju specijaliteta na bazi meda, namjenjenih za različite kategorije potrošača i sl. u prepoznatljivom (keksi medenjaci) i neprepoznatljivom obliku (teđ, osvježavajući prirodni napitci i kokteli i sl.).

9. Prehrambena industrija

9.1. Sarajevska pivara

Kao najstarija firma prehrambene industrije u BiH (velika vrijednost neopipljivog dijela kapitala), može biti oslonac na razvoju novih djelatnosti:

- proizvodnja prirodnih, voćnih i povrtnih sokova i koktela, sa osloncem na buduću sirovinsku osnovu Općine i regiona (među kojima su i fruktozni šećer od čičoke proizvedene u planinskoj zoni).

9.2. Bosnalijek

U savremenom svijetu ne postoji granica između farmaceutske i prehrambene industrije. Bosnalijek može preuzeti razvoj dehidriranog povrća, voća, ljekovitog bilja (čajevi, među kojima je i salep i sl.). U protivnom, te će inicijative preuzeti mali poduzetnici.

9.3. Razvoj mini pogona prehrambene industrije

Nudi se paket projekata mini pogona prehrambene industrije:

- mini uljare za ekstrakciju jestivih ulja na bazi uvoza sjemena uljarica, korištenjem presa (bez upotrebe kemikalija u procesu proizvodnje); kao sporedni proizvod uljara su uljane pogače (sačma), vrijedna komponenta u spravljanju stočnih obroka (djelimično se nadoknađuje deficit obradivog zemljišta namjenjen ishrani stoke)

- mini mljekare za proizvodnju osvježavajućih mliječnih napitaka i specijaliteta od mlijeka
- mini tvornice sladoleda
- proizvodnja jabučnog octa
- destilerije alkohola i ekstrakcije eteričnih ulja za kozmetičku industriju
- pogoni za proizvodnju žvakaćih guma i sl.

9.4. Recikliranje, prerada organskih otpadaka (lumbrikultura), otpadnih voda i sekundarnih sirovina

10. Industrija ambalaže za potrebe poljoprivrede, cvjećarstva, rasadničarstva i prehrambene industrije

11. Razvoj tržišta

11.1. Armija BiH treba da ustupi, u budućnosti za nju nepotrebne objekte i zemljišta, ili da uđe kao ortak u slijedeće projekte:

- Jajce kasarna za adaptiranje i izgradnju ekskluzivnog hotela sa 4 zvjezdice
- Strelišta, za izgradnju sportsko-rekreativnog centra sa kampom
- Kompleks Faletići, za Agroturistički park.

11.2. Izgraditi ili adaptirati jedan od postojećih objekata za tržnicu eko hrane.

11.3. Izgraditi ribarnicu za skladištenje i prodaju ribe i prerađevina od ribe

Pozicija Jajce kasarne i novog Hotela Saraj u podnožju

11.4. Projektirati i otvoriti 1-2 tipa orijentalnih čajdzinica

11.5. Otvoriti servisne radionice za buduću poljoprivredu

12. Investicije i obrazovanje

Investicije u poljoprivredu spadaju u kategoriju dugoročnih ulaganja i dugoročnog vraćanja, ili kratkoročnog ulaganja i dugoročnog vraćanja, što ih čini neprivlačnim za kreditiranje iz bankarskih izvora.

Zbog toga je potrebno osnovati na nivou Federacije agrarnu banku, a na nivou Općine Stari Grad agenciju-zakladu za promet nekretnina (zemljišta, zgrada i sl.). Početni fond agencije je zemljište (poljoprivredno i građevinsko) u državnoj svojini.

U sistemu obrazovanja pristupiti izradi projekta reforme sadašnjeg sistema, od osnovne škole do univerziteta, koristeći iskustva vodećih zemalja tržišne ekonomije. Uz postojeće škole obavezno izgraditi objekte za praktičnu obuku učenika uključujući laboratorije, staklenike, školske voćnjake, školske rasadnike.

13. Osnovanje katastra i monitoringa zagađivača zemljišta, zraka i vode na području Grada, sa kontrolnim punktovima na Miljacki, Mošćanici i odabranim lokacijama u zonama.

14. Zakonska regulativa

- Izmjeniti postojeće zakone koji obezvređuju poljoprivredno zemljište primjenom naknade na osnovu katastarskog prihoda; umjesto toga primjeniti mjerila tržišne ekonomije po kojoj se nadokanađuje promjena namjene i korisnika poljoprivrednog zemljišta
- Izmjeniti zakone o nasljeđu poljoprivrednog zemljišta
- Uvesti novu poresku politiku koja će dati olakšice investitorima, a sankcionirati one koji ne obrađuju ili devastiraju zemljište
- Izmjeniti postojeće zakone o vodoprivredi u cilju usmjeravanja vodoprivrede na komercijalna poslovanja (prodaja vode i naknada za korištenje vodnih resursa sa područja općine)
- Izraditi urbanističke planove i planove razvoja prostora prema upustvima EU.

Umjesto zaključka: Šta može ugroziti ovako izabran cilj i projekte koji treba da ga dosegnu? To su troškovi savlađivanja otpora okoline koji mogu da produlje rokove, ugroze stečene prednosti i očekivane efekte.

PRIJEDLOG MJERA KOJE BI SE PREDUZIMALE U OKVIRU ORGANA I STRUČNIH TIJELA OPĆINE STARI GRAD

Dosadašnji razvoj Općine Stari Grad, ostvareno stanje prostornog uređenja i potpuno novi uslovi u kojima će se Općina razvijati, nameću potrebu da se:

- Svim sredstvima demokratskog društva spriječi nenamjensko korištenje i uzurpiranje prostora.
- Uklone sadržaji koji su u ratnom i poratnom periodu nenamjenski uzurpirali pojedine prostorne segmente.
- Pristupi hitnom rješavanju urgentnih problema na području mjesnih zajednica.
- Preduzimaju druge mjere u cilju rješavanja onih pitanja koja ne trpe odlaganja.

Pokazatelji prezentirani u prethodnim poglavljima upozoravaju da je u ovo vrijeme nužno učiniti napor na području Općine Stari Grad kako bi se ravnopravno tretirale velike i male akcije, društvena i lična sredstva, pojedinačne i kolektivne inicijative, kako bi se stvarale pretpostavke za združene akcije koje bi se zasnivale na visokom stepenu koordinacije i racionalizacije, na principu manjih ulaganja, više osmišljenih akcija, manje površnosti, više truda i brižnosti od svih organa i organizacija, svih korisnika prostora i svih stanovnika Općine Stari Grad.

Svoju punu pažnju organi Općine bi morali usmjeriti ka zaštiti i racionalnom korištenju javnih dobara, ali u isti mah u tržišnim uslovima osposobljavati se za specifičan oblik "menadžmenta".

To znači ispitivati potrebe i zahtjeve onih koji žele usmjeriti svoja sredstva na području Općine, "nuditi" prostor, "tragati" za potencijalnim investitorima, ostvarivati saradnju sa privrednim komorama, asocijacijama, privrednim organizacijama u zemlji i inostranstvu, poslovnim i investiciono-potencijalnim poduzetnicima sa našeg područja, kako bi se zajedno i uz saradnju sa organima Grada i Kantona tražila rješenja koja bi pospješila privredni razvoj, zapošljavanje mladih, kvalifikovanih stručnjaka.

Shodno prethodnim konstatacijama, u ovom poglavlju su struktuirana neka pitanja koja zahtjevaju hitno angažovanje Općine i njenih organa.

1. Zaštita prostora i uklanjanje objekata koji su nenamjenski i bespravno uzurpirali prostor

Pitanje zaštite prostora, odnos Općine i njenih organa, odnos građana prema zajedničkim dobrima, su temeljna pitanja od kojih zavisi sudbina i daljnji razvoj Grada i Općine Stari Grad. Zaštita prostora mora biti permanentna, nezaobilazna tema, najveća briga i odgovornost Općine, njenih organa i stručnih službi.

Bespravna izgradnja uzurpira pravo građanima na njihova dobra, njihovo pravo na komuniciranje, rekreiranje, rasonodu, odmor. Uzurpiranjem prostora negiraju se ambijentalne, funkcionalne, tradicionalne i sve druge vrijednosti Općine. Oskudnog prostora nestaje, zaustavljaju se pješački tokovi, uništavaju zelene površine,

uzurpiraju trgovi, skverovi, pješački prolazi, trotoari. Građanin se protjeruje iz vlastitog Grada. Pitanje zabrane bespravnog uzurpiranja prostora i uklanjanje velikog broja nenamjenski izgrađenih objekata strateško je pitanje od velikog značaja i mora mu se posvetiti dužna pažnja. Dakle, inspekcijski, sudski i izvršni organi treba da primjenjuju svoje zakonske ovlasti.

Pokazatelji ilustrirani u prethodnom dijelu elaborata snagom argumenata pokazuju da se bespoštednost uzurpiranja prostora ostvaruje naočigled građana, što dovodi u pitanje mogućnosti ostvarenja brojnih funkcija u Općini, ugrožava bitisanje ljudi i onemogućava realizaciju razvojnih opredjeljenja.

2. Aktivnosti na područjima mjesnih zajednica

S obzirom na poratno stanje i nerješen veliki broj pitanja na područjima mjesnih zajednica, nužno je determinisati veliki broj neophodnih aktivnosti, rangirati ih po hitnosti, efektima i izvođačima, potrebnim finasijskim sredstvima, kako bi se struktuirao plan organizovanja aktivnosti koje bi se ostvarivale u koordiniranim akcijama sa:

- organima mjesne zajednice
- komunalnim organizacijama Grada
- ostalim organizacijama
- građanima
- političkim, staleškim i drugim organizacijama i organima.

Ako se analizira karakter ratnih ili poratnih oštećenja na području mjesnih zajednica Općine Stari Grad, može se konstatovati da se radi o velikom broju aktivnosti koje zahtjevaju pomoć u iniciranju problema i organizovanju njihovog izvođenja, nadzoru nad izvođenjem, traženju neznatnih finasijskih sredstava za čitavu lepezu "malih radova" koji utječu na bitne uslove života i rada građana. Struktura tih radova je veoma različita. Ilustracije radi se navode:

- Saobraćajnice: zatvaranje oštećenja, asfaltiranje manjih dionica, popravke trotoara, prilazi autobusnim stajalištima, postavljanje saobraćajnih znakova, manji radovi na semaforizaciji, popravke šahtova na saobraćajnicama i sl.
- Komunalne instalacije: popravke elektro, vodovodne, plinske, kanalizacione i PTT mreže, odstranjenje oborinskih voda, izrada kraćih dionica kanalizacionog, vodovodnog i toplovodnog sistema, priključivanje objekata na kotlovnice u naseljima i sl.
- Zelenilo: popravke, čišćenje, odstranjenje sadržaja koji su nenamjenski postavljeni na zelene površine, uklanjanje privremeno deponovanog materijala, revitalizacija zelenila, uređenje i osavremenjenje nasada, zasađivanje voćki, ukrasnog šiblja itd.
- Otklanjanje uzroka koji pospješuju pojavu klizišta, (površinske vode, posječena šuma) i drugih uslova koji izazivaju poremećaj u tlu.
- Rearanžiranje, izmjene namjene u nekim sadržajima po zahtjevu mjesnih zajednica.
- Poseban problem predstavljaju objekti - bespravno izgrađeni, nezavršene fasade, neočišćena i neuređena dvorišta, ograde.

Analiza provedena na području mjesnih zajednica ukazuje, dakle, na lepezu različitih aktivnosti koje je nužno preduzeti, a od kojih zavise životni uslovi građana, koje načešće ne iziskuju značajna finansijska sredstva, a bitno utječu na životne uslove građana.

Zbog toga, organizacioni aspekt ovdje igra značajnu ulogu. Vodeći računa o ovim okolnostima, neophodno je da organi Općine pripreme programe rehabilitacije životnih uslova na području svih mjesnih zajednica Općine, koji bi putem neposrednog angažovanja i participacije građana postali osnovna odrednica za operativne aktivnosti. Naime, program bi poslužio za obraćanje komunalnim i drugim organizacijama Grada, kako bi ove organizacije u svojim programima rada za narednu godinu obuhvatile neophodne radove, koji neće predstavljati poseban problem, ali je bitno da se blagovremeno planiraju u okviru njihovih programa, a to znači da bi se na taj način obezbjedila neophodna finansijska sredstva.

Sažeto rečeno, strateško opredjeljenje za intenziviranje rada mjesnih zajednica na ovim problemima treba primjeniti bez odlaganja.

3. Aktiviranje slobodnih prostora i devastiranih objekata

Na području Općine Stari Grad postoje određeni neuređeni prostori: plato Kovača, devastirani prostori Zmajevca, Gaja na Hridu, lijeva obala Miljacke (Mjedenica, uz Šeherehajin most), Vrbanjuša, Vojni kompleks u Faletićima i sl., čije privođenje konačnoj namjeni je neophodno.

Takođe postoje značajni devastirani objekti, kao što je: Hotel Evropa i Central, zgrada kod Katedrale, Jajce kasarna. Ovi objekti imaju velike razvojne potencijale za Općinu Stari Grad i njihovo stavljanje u funkciju je potrebno izvršiti u što skorijem vremenu.

4. Nova urbana strategija i taktika

Nove tendencije u embrionim ili razvijenim oblicima, najneposrednije vrše utjecaj na urbanu strategiju i taktiku, na planove koji bi u narednom periodu morali uvažavati:

- Mogućnost adaptacije i prilagođavanja promjenama. Planovi ne bi smjeli biti suviše kruti, suviše sveobuhvatni, detaljni i neprilagodivi dinamičnoj prirodi gradskog organizma. Oni moraju biti sposobni da reaguju na način, koji dopušta željeni broj otvorenih opcija, koje će se vremenom stalno mijenjati i dopunjavati.
- Promjena odnosa slobodnog i radnog vremena stavlja pred urbanističko planiranje i projektovanje složene zadatke, kojima treba pratiti profesionalnu, generacijsku, polnu, kulturnu i ekonomsku uslovljenost slobodnog vremena, kako bi se obezbjedili sadržaji za različite aktivnosti kojim bi se upražnjavalo slobodno vrijeme.
- Sociolozi uveliko istražuju pojavu alijenacije-otuđenja, slabljenja osjećaja prema svojoj socijalnoj sredini. Zbog toga planovi moraju najveću pažnju posvetiti gradskim prostorima-jedinicama susjedstva, koje će ljude upućivati na kontakte, susrete i okupljanja. Neposredna organizirana čovjekova sredina se skoro u

cjelosti identificira kao: stan, zgrada, susjedstvo, mjesna zajednica, općina, grad. Ovakva "spratnost" čovjekove životne sredine zahtjeva humanizaciju svakog od navedenih okvira.

- Brzina zastarjevanja velikog broja dobara zahtjeva da arhitektonski i urbanistički "proizvod" u budućnosti poprima karakter uslovne trajnosti, adaptabilnosti, prilagodljivosti.
- Utjecaj tehnološkog progresa koji će imati najveći odraz na Grad u cjelini odnosi se na: energetiku, saobraćajne sisteme, komunikacije, obradu informacija, građevinsku tehniku, stanovanje. Tehnološki progres usloviće i promjene u gradskim podsistemima, njihovim automatizovanim vezama, tehnikama odlučivanja, upravljanja.
- Brojne ispoljene tendencije i još dinamičnije manifestacije u budućnosti nameću potrebu savremenijeg prilaženja programiranju i prostornom disponiranju fizičkih struktura i prostora Općine, s obzirom na:
 - težnje ka promjenama radnog mjesta
 - dinamičan razvoj tercijarnog sektora
 - diferencijaciju kvartanog sektora
 - smanjenje fizičkog rada u procesu materijalne proizvodnje.
- Izgradnja urbane sredine kao slobodne ljudske zajednice, moguća je uz postojanje slobodne javnosti, kompetentne da sudi o problemima humanizacije gradskog prostora.
- Dihotomije prisutne u gradskoj sredini su ishodište političkog odlučivanja, područje koje zahtjeva etičke norme ponašanja i pravno regulisanje. U praktičnim i planskim aktivnostima one se iskazuju kroz odnose: privatni-javni interes; individualno-kolektivno; staro-novo; ekonomski efikasno; socijalno pravično itd.

Podjela rada između velikog broja naučnih disciplina

Praksa, najrigoroznija od svih provjera, je pokazala da pojedinačne discipline ne mogu rješavati krupne dileme urbanog razvoja i da mehaničko zbrajanje naučnih disciplina nije nova nauka.

Naime, kompleksnost zadatka na izradi urbanističkog, prostornog i regionalnog plana obavezuje sve tehničke, prirodne i društvene nauke da prihvate "nova" pravila igre i da kroz interdisciplinarni rad svaki angažovani stvaralac, obrađujući spoznaje iz matične struke, daje doprinos u povezivanju naučnih spoznaja, sintetizujući ih u procesu planiranja.

Nov metod rada traži nove ljude, snabdjevene najsavremenijim naučnim spoznajama. Njih mogu dati samo nove reformisane škole. Snagom evolucije njih će rađati i praksa.

- Tržni sistem zahtjeva nov model gospodarenja prostorom, prilagođavanje zemljišne politike ciljevima razvoja, nov sistem tretiranja nekretnina, poreske mehanizme zemljišne politike, podsticanje javnog i privatnog partnerstva, itd. To uslovljava potrebu:
 - Međuresorske kordinacije različitih aktivnosti, razgraničenje nadležnosti između države i lokalne samouprave. Različitim pojavnim oblicima diferencijalne rente mora se posvetiti najveća pažnja.

- Moderan, savremen upravljački mehanizam, ažurna informatička osnova o stanovništvu, dohotku, zemljištu, objektima, opremi, uređajima instalacija iznad i ispod građevinskog zemljišta, su osnovni preduslov za upravljanje Općinom i njenim prostorima.
- Svaku odluku na trasi razvitka nužno je objektivno procjeniti sa stanovišta ukupnih efekata. Pojedinačni investicioni projekti ne bi se smjeli posmatrati sami za sebe, izolovano, već u kontekstu sa okolinom i sa sistemom u cjelini. Zbog toga Općina mora uspostaviti i trajno ažurirati informatičku osnovu i praćenje promjena, omogućujući da se putem izbora varijantnih rješenja, kroz definisanje kriterijuma i mehanizama unaprijed, blagovremeno spoznaju posljedice svake odluke na područje Općine Stari Grad.

5. Mjere u cilju ublažavanja posljedica Dejtonskog administrativnog ustrojstva

Dejtonski sporazum je, uvažavajući prevashodno etničke i vojno-političke kriterije, podijelio BiH na dva dijela, kidajući u naseobinskom sistemu i prostoru godinama uspostavljene hijerarhijsko-funkcionalne, infrastrukturno-privredne i sve druge odnose između velikih urbanih centara, centara nižeg ranga i njihovog zaleđa, od resursnih potencijala, proizvodnih i drugih sadržaja.

Sarajevo mora uspostaviti jasnu relaciju prema resursima u okruženju. Grad bez Jahorine, Romanije, Trebevića i područja koja su vijekovima bila u njegovom sastavu ne može adekvatno egzistirati. Sarajevo mora tražiti razrješenje svog odnosa, kako sa okolinom, tako i sa funkcionalnim strukturama u njoj, jer jedino u sadejstvu sa resursnim okruženjem, može obezbjediti adekvatne uslove življenja i razvoja. U tom kontekstu nameće se potreba pokretanja ovog pitanja. Za općinu Stari Grad ovo je značajno pitanje jer je veći dio njene teritorije istrgnut iz prirodnih fenomena gravitacionih okvira.

6. Rekonstrukcija ne znači traženje “mekih” lokacija

S obzirom da na području Općine danas egzistiraju prostorne cjeline u kojima se ekstenzivno koristi oskudan prostor, to se suptilan proces prilagođavanja novim društveno-ekonomskim, ekološkim, socijalnim i drugim potrebama ne bi smio ostvarivati putem traženja “mekih” lokacija na kojima je postojeći stepen izgrađenosti manji, nego prilagođavanjem cjelokupnog područja novim potrebama, gdje se ekonomika izgradnje tretira u svjetlu uslova funkcionisanja cjelokupnog područja i ostvarenja njegovih novih potreba, koje će determinisati nastupajuća etapa razvoja i potrebe postindustrijskog društva.

Na području Općine treba smjelije pristupiti dislociranju svih onih sadržaja koji ne pripadaju zaštićenom području i centru Grada i Općine, kako bi se rekonstrukcijom i modernizacijom postojećih i građenjem novih objekata ovom području i Gradu u cjelosti obezbjedile, osim komercijalnih, i intenzivne kulturne, naučne, obrazovne, zdravstvene i druge urbane funkcije.

7. Privredni razvoj mora uvažavati prostorno-organizacione kriterije

Protekli period je pokazao da razvojni procesi ostavljaju dugoročne posljedice na prostor. Korištenje prostora je takođe razvojni proces, nedjeljiv od strategije ekonomskog i ukupnog razvoja. Čuvanje, unapređivanje i racionalno korištenje prostora se mora usklađivati sa obimom i rastom ekonomskih i drugih aktivnosti, koje će se na prostoru Općine i Grada odvijati.

Instrumenti podsticanja i usmjeravanja privrednog razvoja morali bi se temeljiti na uvažavanju različitih kriterija: profitnih, sektorskih, ekoloških, urbanih, morfoloških, itd. Ove kriterije treba dopunjavati kriterijima selektivnosti i prioritetima u cilju podsticanja razvoja onih sektora i djelatnosti koji su: visokoprofitabilni i koji privlače kapital i moderne tehnologije; da mogu osigurati materijalna sredstva, kako bi se putem "rentnih diferencijala" finasirale neke gradske potrebe; da su takvog karaktera da najbolje valorizuju atraktivnost lokacije i doprinose poboljšanju kvaliteta života; da su energetski malozahjevni i prometno primjereni; da ne izazivaju veliki mehanički priliv stanovništva itd.

8. Čuvanje i pohranjivanje dokumentacije

Na nivou Službe za urbanizam i prostorno uređenje, neophodno je kompletirati sve do sada donesene planove, od Urbanističkog plana do regulacionih planova i urbanističkih projekata. Za ove potrebe potrebno je obezbjediti posebnu prostoriju. Dio planske dokumentacije potrebno je kaširati na panoje, kako bi se obezbjedila dobra preglednost za svakodnevnu informiranost zaposlenih u općinskim službama, kao i zainteresovanih građana.

9. Mjere u nekim oblastima od posebnog značaja za život i razvoj Općine

9.1. Mjere i aktivnosti u oblasti zemljišne politike

Sarajevo, na žalost, još uvijek nije determinisalo zemljišnu politiku koja je u savremenim gradovima uz razvojne planove usmjeravajuća poluga svih manifestacija u prostoru i osnovni izvor sredstava za rješavanje brojnih tekućih i razvojnih problema.

Općina Stari Grad mora pokrenuti ovo pitanje kako bi se što prije u Sarajevu konstituisala cjelovita zemljišna politika koja će uvažavati različitosti u Gradu kao nedjeljivoj cjelini, ali i obezbjediti općinama da stvaraju neophodne materijalne i druge pretpostavke za izgradnju sadržaja predviđenih razvojnom i operativnom urbanističkom dokumentacijom.

Općina može voditi aktivnu prostorno-razvojnu politiku samo ako je vlasnica zemljišta. Zbog toga je neophodno formirati zemljišni fond. Obavezna prodaja zemljišta je jedan od instrumenata prisilnog prenosa prava vlasništva zemljišta u općinsko, uz plaćanje odštete. Osnov za ovakvo pribavljanje zemljišta jeste Zakon o građevinskom zemljištu.

Predkupno pravo daje mogućnost Općini za postepeno kupovanje zemljišta na određenom području, te njegovo korištenje za ostvarivanje planskih ciljeva.

Porez na prodaju nekretnina: porezi na nekretnine mogu biti važan zemljišni instrument. Naročito porez na nekretnine omogućava veću upotrebu nekretnina i veću ponudu na tržištu. S tim instrumentom može Općina u kombinaciji sa drugim instrumentima, naročito predkupnim pravom, dosta učinkovito i "mehko" usmjeriti prostorni razvoj.

Javno - privatno partnerstvo u prostornom razvoju zahvata sve oblike stalnog i privremenog saradivanja općina i pojedinaca kod razvoja zemljišta i izvođenja prostornog uređenja. Oblici javno - privatnog partnerstva u urbanizmu su n.pr.: pojedinačno pripremanje i finansiranje prostornih akata, urbanistički ugovori o razvoju i ulaganju u određena područja, ugovori o zajedničkim i pojedinačnim ulaganjima i izvođenju komunalne opreme i zajedničkim ulaganjima u prostorna uređenja, koja su, kako javnog, tako i privatnog značaja.

Razgraničenje između javnog i privatnog vlasništva - Na bivšim zemljištima u društvenom vlasništvu još uvijek nisu završena razgraničenja, posebno nisu razgraničena funkcionalna zemljišta više stambenih kuća u stambenim naseljima. Radi se o problemu vlasništva, kao i o urbanističkom problemu, kojeg je potrebno što prije riješiti. Konačna razgraničenja funkcionalnih zemljišta više stambenih kuća od javnih površina je uslov za izvođenje projekata poboljšanja okoline boravka i za obezbjeđenje odgovarajuće upotrebe funkcionalnog zemljišta.

Javno dobro je zajednički izraz za sve vrste nekretnina, koji moraju biti pod jednakim uslovima pristupačni svima (putevi, parkovi, druga javna infrastruktura...). Javno dobro može biti prirodno (vode, prirodna dobra) ili izgrađeno (putevi, druga infrastruktura i komunalna oprema). Jedan od zadataka prostornog plana i drugih prostornih akata je takođe planiranje javnih površina, koji su javno dobro. Vrste javnog dobra definiraju različiti zakoni; (Zakon o vodama, Zakon o javnim putevima, Zakon o zaštiti okoline, Zakon o građevinskom zemljištu itd.), mada konkretna odluka o tome koje nekretnine su javno dobro, u većini se prepušta općinskim prostornim planskim aktima.

Komunalni doprinos je dadžbina koju plaća vlasnik nekretnina za komunalnu opremu i nekretnine sa javnom komunalnom infrastrukturom (vodovod, kanalizacija, putevi itd.)... Radi se o temeljnom finansijskom instrumentu za finansiranje nove javne infrastrukture; pored toga ga općina može upotrijebiti takođe i kao urbanistički instrument za postizanje ciljeva urbanističke politike (npr. određivanjem različitih stopa doprinosa na različitim područjima ili olakšicama i oproštenjem). Komunalni doprinos propisuje općina odlukom, na osnovu programa opremanja.

Osnovno načelo propisivanja komunalnog doprinosa je jednakost dadžbine i protidadžbine: komunalni doprinos za određenu nekretninu mora biti što više srazmjeran troškovima komunalnog opremanja, koje prouzrokuje priključivanje te nekretnine na komunalnu opremu.

Takav proračun komunalnog doprinosa vrlo lako može da odvrati raštrkanu gradnju, jer ta po pravilu prouzrokuje veće troškove komunalnog opremanja.

Da bi se mogla provoditi zemljišna politika, neophodno je srediti, uskladiti i ažurirati evidenciju o zemljištu, za što je potrebno obezbjediti:

- da služba katastra i geodetska uprava stalno aktueliziraju podloge o izgrađenom prostoru (vlasnicima i korisnicima parcele)
- da uprava prihoda uspostavi evidenciju o nivou prihoda pojedinih kategorija zemljišta i po pojedinim područjima
- da statistika obezbjedi praćenje svih pokazatelja potrebnih za urbanističko planiranje
- utvrditi pojedine oblike rente, način njenog ubiranja, korištenje sredstava pojedinih oblika rente, kako bi se ona stavila u cjelosti u funkciju razvoja prostornog uređenja.

Pored navedenog, potrebno je formirati:

- registar prometa zemljišta
- registar privrednih i neprivrednih objekata
- registar prihoda po parcelama
- registar troškova opremanja zemljišta
- registar troškova građenja objekata
- registar naplate poreza, taksa, doprinosa i naknada za korištenje gradskog građevinskog zemljišta.

Posebnim propisima potrebno je definisati:

- uslove korištenja parcela gradskog građevinskog zemljišta
- uslove korištenja parcela zemljišta izvan građevinskog zemljišta i urbanog područja.

Registrowanje, evidencija i usmjeravanje pojava i procesa koji uvećavaju upotrebnu vrijednost zemljišta, moguće je samo pod uslovima da se obezbjedi adekvatna koordinacija rada općinskih organa uprave sa statističkom službom, službom katastra, pravosudnim i poreskim organima.

9.2. Mjere i aktivnosti u stambenoj oblasti

S obzirom na veliki broj uništenih i oštećenih stambenih objekata, stambenu politiku bi trebalo usmjeriti na obnovu i rekonstrukciju oštećenih objekata i potpunije korištenje postojećeg stambenog fonda. Radi obezbjeđenja uslova za sanaciju i rekonstrukciju postojećeg stambenog fonda, potrebno je obezbjediti razne vidove pomoći vlasnicima stanova i nosiocima stanarskog prava.

Realizaciju stambene izgradnje trebalo bi obezbjediti skupom mjera međusobno (prostorno i vremenski) sinhronizovanim između različitih nosilaca pojedinih aktivnosti putem:

- snažnije i stabilnije kreditne politike stambene izgradnje i većeg podsticanja ulaganja ličnih sredstava, priznajući kao učešće i vlastiti uloženi rad

- dugoročnog određivanja lokacija za građenje, radi omogućavanja blagovremene pripreme izgradnje
- racionalizacije pripremnih radova
- tipizacije i standardizacije montažnih i instalaterskih elemenata stambene izgradnje
- standardizacije materijala i drugih elemenata za stambenu izgradnju
- racionalizacije svih aktivnosti, od planiranja, preko projektovanja, do izgradnje i održavanja stambenog fonda
- iznalaženja novih materijala, konstrukcija i tehnologija.

Sve ovo zahtjeva znatno veća i organizovanija ulaganja u naučno-istraživački rad u ovoj oblasti i bolju organizaciju svih učesnika i to:

- donošenje normativa za stanove i stambena naselja
- efikasniju i ekonomičniju organizaciju stambenih zadruga, banaka, urbanističkih i projektantskih organizacija, upravnih organizacija i izvođača
- niz aktivnosti koje bi mogle ubrzati naročito individualnu stambenu izgradnju.

Pretpostavka za ovakvo djelovanje je definisanje dugoročne strategije stambene izgradnje i njeno dimenzioniranje u skladu sa potrebama i materijalnim mogućnostima za pojedine periode.

Praćenje kvaliteta i veća efikasnost nameću otklanjanje prisutnih slabosti u urbanističkom planiranju, arhitektonskom projektovanju i izvođenju. Cjelokupnu proizvodnju bi trebalo podvesti pod zahtjeve modularne koordinacije, koja istovremeno nameće zahtjeve u dimenzioniranju i proizvođačima opreme stanova.

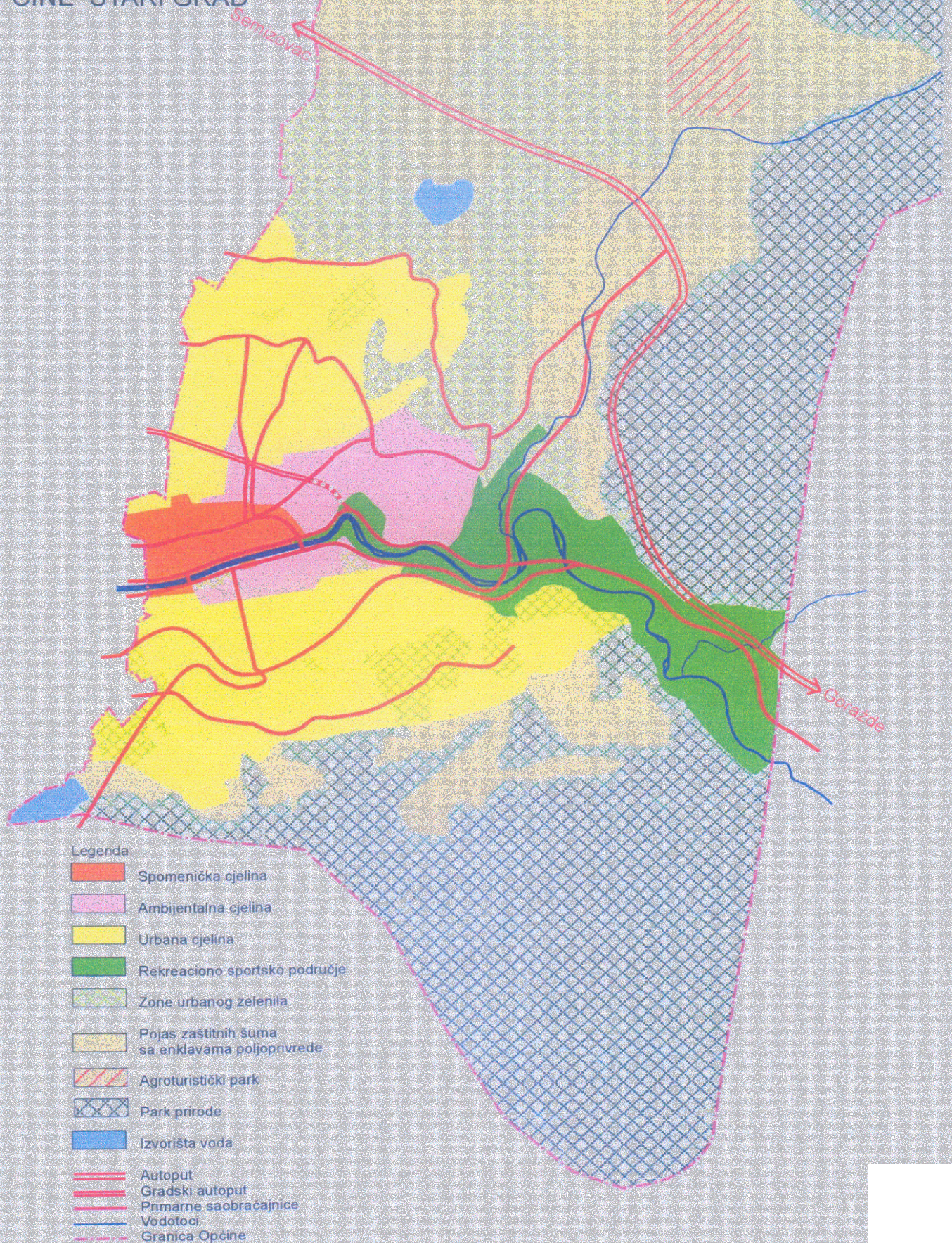
9.3. Program prostornog uređenja Općine

S obzirom na nadležnosti Općine u pogledu prostornog uređenja, neophodno je donijeti Program prostornog uređenja putem kojeg bi se utvrdila osnovna politika prostornog uređenja Općine.

U okviru ovog Programa, prevashodno je potrebno:

- Definirati područja i nivoe zaštite kulturno-istorijskih i prirodnih vrijednosti na cjelokupnom području Općine (zaštititi cjelokupno područje Općine sa različitim nivoima zaštite).
- Definirati mrežu primarnih saobraćajnica, sa prostorima za mirujući saobraćaj.
- Definirati koncept zelenih površina.
- Definirati urbanističko-tehničke uvjete za sve prostorne cjeline.
- Utvrditi prioriteta područja za izgradnju.

KONCEPCIJA PROSTORNOG
UREĐENJA
OPĆINE STARI GRAD

9.4. Mjere i aktivnosti na unapređenju okolinskih uslova

Nerazvijena infrastruktura, prirodnim i ambijentalnim uslovima neprilagođena arhitektura i zagađenost okoline, ozbiljno ugrožavaju ne samo ekološke, već i estetske i turističke potencijale područja Općine.

Potencijali prirode, a naročito biološki i ekološki potencijali, uz bolje organizovanje, razvoj obrazovanja, nauke i kulture u oblasti zaštite okoline, omogućili bi pretvaranje današnjih negativnih trendova u pozitivne, u oblasti okoline, za što je neophodno:

- predviđanje i provođenje svih mjera koje sprečavaju rasipanje energije
- razrješavanje akutnog problema snabdjevanja toplotnom energijom putem racionalnih, regulacionih i upravljačkih sistema i mreža centralnih kapaciteta
- uvođenje i rekonstrukcija zelenila u naseljima, u smislu unapređivanja njegovog kvantiteta i kvaliteta, te povezivanje koridorima sa okolnim šumama
- iznalaženje optimalnih odnosa između urbanih, ruralnih i šumskih ekosistema, te uspostavljanje najoptimalnije ekološko-ekonomske ravnoteže između želja društva i mogućnosti prirode koja ga okružuje
- u sistemu obrazovanja i vaspitanja, kao i u planove i programe, neophodno je unositi aktuelna i potrebna znanja o zaštiti okoline
- preko sredstava javnog informisanja, uz angažovanje raznih profila ekologa, razviti intenzivno vanškolsko ekološko obrazovanje najširih dijelova društva, kako bi se preko razvijanja ekološke etike i estetike, vaspitanja, obrazovanja i nauke stiglo do racionalnijeg čovjeka koji će se osjećati dijelom prirode koja ga okružuje i jedinkom društva koja je vezana za prirodu.

9.5. Praćenje ostvarenja politike prostornog uređenja

Radi ostvarenja načela istovremenosti i kontinuiteta planiranja koji podrazumjeva istovremeno pripremanje, međusobno usklađivanje i kontinuirano analiziranje planiranih pravaca razvoja, bit će neophodno osigurati permanentan rad na Urbanističkom planu Grada i regulacionim planovima i njihovo noveliranje saglasno sa novim saznanjima. Za nastavak ovoga rada potrebno je obezbjediti adekvatnu ekipiranost Kantonalnog zavoda za planiranje i općinske službe.

Potrebno je dalje razvijati inspeksijske službe i usavršavati metode praćenja i nadzora ostvarivanja politike prostornog uređenja. Treba stvarati uslove za što objektivnije, nezavisnije i efikasnije djelovanje inspekcija na ovim zadacima.

Potrebno je sve zahvate u prostoru (koji skoro uvijek imaju šire reperkusije i uticaje na uslove življenja svih stanovnika), vršiti na osnovu rješenja koja se baziraju na temeljito i naučno fundiranim varijantama, sa utvrđivanjem reperkusija koje iz njih proizilaze. Stoga je neophodno ukinuti svaki oblik djelatnosti koji je baziran na nepotpunim i ad hok rješenjima (komisije za prostorno uređenje koje praktično mijenjaju usvojene planove, rad pod pritiskom pojedinaca, vremena i sredstava i sl.).

Pojedinačni zahvati moraju se vršiti isključivo na osnovu planiranih rješenja koja su usvojena, odnosno izmjena i dopuna planova koje se vrše sa istim nivoom obrade i procedurom koja je propisana i za donošenje planova.

U toku dosadašnjeg rada na Urbanističkom planu i regulacionim planovima, studijama i programima, formirani su značajni fondovi podataka, mada manje-više neujednačeni, tj. nejednako vrijedni. Njihovo usaglašavanje i dovođenje u približno isti nivo, uz odgovarajuće aktuelizacije sa novostvorenim stanjem, omogućilo bi formiranje baze podataka putem koje bi se, uz računarsku podršku, obezbjedilo upravljanje razvojem prostora.

U sistemu društvenih informacija (statistika) potrebno je razraditi metodološki pristup i objediniti putem odgovarajućih službi u općini prikupljanje i obradu informacija o ostvarivanju politike prostornog uređenja. Ove informacije treba da budu dostupne svim zainteresovanim organizacijama i društveno-političkim zajednicama, kako bi se na osnovu tih i drugih sagledavanja i ocjena mogao imati što potpuniji uvid u ostvarenje politike i propisa prostornog uređenja.

Sva preduzeća, ustanove, društvene i političke zajednice koje koriste, unapređuju ili zagađuju prostor, trebaju u sistemu svojih evidencija, informacija i analiza da utvrde praćenje ostvarivanja i iskazivanja rezultata i ispoljenih problema u pogledu korištenja prostora i da o tome blagovremeno informišu odgovarajuće organe i tijela, odnosno građane.

Ratna kataklizma, uništeni ljudski i materijalni potencijali zahtijevaju da se stvore neophodne pretpostavke za sanaciju stanja, povrat izbjeglog stanovništva i uslove za racionalan i human razvoj Općine, afirmisanje tržišnog mehanizma i novih društvenih vrijednosti.

Ogromna disproporcija u potrebama i materijalnim mogućnostima nameće potrebu da se godišnjim i srednjoročnim planovima, investicionom politikom i drugim mjerama stvaraju pretpostavke za praktično provođenje strategije prostornog uređenja, što je veoma tegoban i dugoročan put, koga treba postupno ostvarivati.

10. Realizacija strategije razvoja

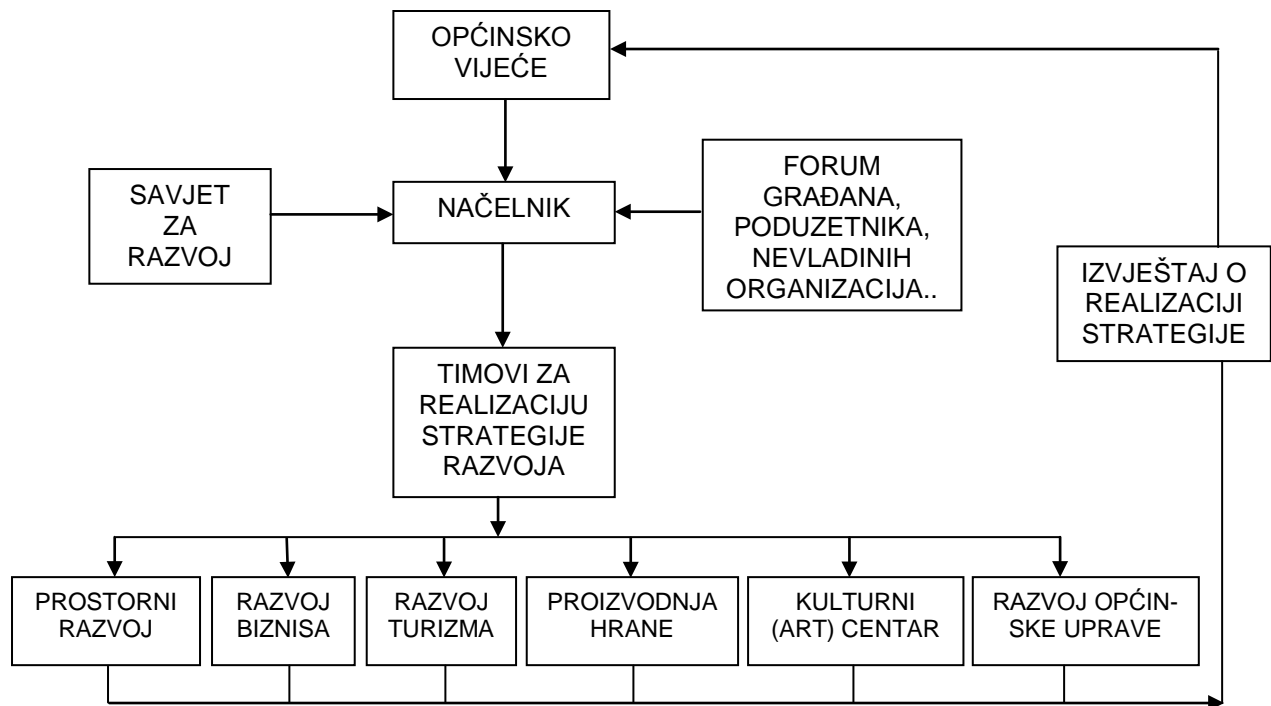
Da bi se obezbjedila realizacija strategije razvoja neophodno je uspostaviti organizacionu strukturu na nivou Općine.

Načelnik Općine bi trebao formirati Savjet za razvoj, odnosno Savjet eksperata koji bi sačinjavali istaknuti stručnjaci za ključne oblasti tretirane u Strategiji.

Za konsultiranje šire javnosti, poduzetnika, nevladinih organizacija, domaćih i stranih organizacija i drugih, formira se Forum kao tijelo koje ima konsultativnu ulogu.

U okviru strukture organizacije Općine neophodno je formirati timove za realizaciju promovisanih osnovnih pet razvojnih pravaca. Ovi timovi bi trebali da u određenim vremenskim intervalima obavještavaju Vijeće i Načelnika Općine o svim bitnim pitanjima vezanim za realizaciju usvojene Strategije.

ORGANIZACIONA STRUKTURA REALIZACIJE STRATEGIJE RAZVOJA

ZAKLJUČNE KONSTATACIJE

Budućnost Sarajeva i Općine Stari Grad dobrim će dijelom zavisiti od umjeća i efikasnosti rukovodstva i organa Općine, institucionalne organizovanosti stručnih tijela, koji zajednički i planski, treba da obezbjede promjenu stanja duha, podsticajno i stimulatивно djelujući na aktivnije učešće svih stanovnika Općine u rješavanju njihovih životnih i razvojnih problema.

Epochalna mjena u koju naše društvo ulazi, zahtjeva krupne zaokrete u strukturalnom i prostornom razvoju. Nov odnos, prije svega prema istorijskim i prirodnim vrijednostima, prema okolini, stvorenim i prirodnim resursima i javnim dobrima, različiti oblici partnerstva između javnog i privatnog sektora, nuđenje komunalno opremljenog prostora za efikasan razvoj u cilju zapošljavanja, itd. dovode Općinu i njene organe u novu poziciju.

Konfliktni interesi u prostoru stalno se zaoštavaju. U neregulisanim tranzicijskim, imovinsko-pravnim i drugim odnosima, krize se stalno produbljuju, nezadovoljstvo i revolt građana povećava, koji sve više osjećaju gubitak prava na vlastiti Grad, na prostore Općine, koji treba da zadovolje njihove brojne životne i radne potrebe.

U žiži interesa ovog elaborata između ostalog, nalaze se dva pitanja:

- Hitno rješavanje velikog broja problema kako bi se doprinjelo poboljšanju općih uslova života i rada i stvorile pretpostavke da organi Općine samostalno i smjelije ulaze u aktivnosti koje im po Ustavu pripadaju.
- Rješavanje, uz neposrednu saradnju sa organima Grada i Kantona, onih pitanja koja će kroz planove i strategije determinisati strukturalne promjene cjelokupnog područja Općine.

Sporost procesa vlasničke transformacije, neriješeni imovinski statusi, nedefinisani odnosi u zemljištu i zemljišnoj politici, daju planovima, strategijama i programima poseban značaj.

Planovi, strategije i programi postaju u ovo vrijeme jedini efikasan instrument pomoću kojeg je na transparentan način moguće štiti javna dobra, ostvarivati javni interes i najneposrednije utjecati na kvalitet rješenja, uslove njihove provedbe i modeliranje različitih odnosa sa budućim korisnicima prostora.

Njegujući tradiciju otvorenog grada, tačke u kojoj se susreću kulture i narodi, a koji obilježavaju njegov karakter, Sarajevo i Općina Stari Grad moraju ići ka budućnosti poštujući i zaštićujući istorijske i prirodne vrijednosti i stavljajući ih u funkciju razvoja.

Općina Stari Grad mora nastaviti pokretanje novih projekata, kako bi se održala u evropskim i svjetskim standardima. Upravo stoga mora obezbjediti motivaciju, energiju i vjeru svojih građana u projekte koje pokreće i budućnost koju kreira.

Snaga koja može pokrenuti promjene i nove projekte jeste i entuzijizam građana, njegovanje demokratskih principa i obezbjeđenje savršenog spoja starog i novog.

Ovo je prilika da se obezbjedi istinska participacija građana u oblikovanju njihovog prostora, da se trajno institucionaliziraju nadležnosti, prava i odgovornosti lokalne samouprave, da se obezbjede mehanizmi za ravnopravne dijaloge između političkih djelatnika, planera, građana i svih subjekata-korisnika prostora.

Na taj način bi duh usvojene deklaracije o lokalnoj samoupravi doživio svoju istinsku praizvedbu na području Općine Stari Grad. Čini nam se da, sa ovog stanovišta, treba modelirati i sudbinu ovog materijala, njegov tretman, proceduru njegovog razmatranja i usvajanja, te mjere koje će obezbjediti praktičnu realizaciju zacrtanih opredjeljenja.